

Jordeiendom i Stokke 1624-1750

Interesser knyttet til å eie jordegods

3. Jørgen Petersen Gjøttengen i Hvalerens oblegation af dato 25. Juni 1744, som Capital 90 Rdl. til Wapenmester Christoffer Jørgensen Langebilde med Guld af 1/2 Skjold. Liden inde gaar alle Gjøttengen i Schee Boger som med Guld af 1/2 Skjold. 1744 med Guld af 1/2 Skjold, og med Guld af 1/2 Skjold. Guld af 1/2 Skjold af 1/2 Skjold med Guld af 1/2 Skjold.

Hvalerens Gjøttengen Stau Aner	Capital 90 Rdl. til Wapenmester Christoffer Jørgensen Langebilde med Guld af 1/2 Skjold.	Liden inde gaar alle Gjøttengen i Schee Boger som med Guld af 1/2 Skjold.	20. Rdl. med Guld af 1/2 Skjold.
Hvalerens Gjøttengen	Capital 90 Rdl. til Wapenmester Christoffer Jørgensen Langebilde med Guld af 1/2 Skjold.	Liden inde gaar alle Gjøttengen i Schee Boger som med Guld af 1/2 Skjold.	20. Rdl. med Guld af 1/2 Skjold.

Jacob Bongre i gaardrum	1/2 p. 8: 2 uds
Sikkes bogrum	
Dorsum	1/2 p. 8: 2 uds
Officiers Bogre	1/2 p. 8: 2 uds
Præstegård	1/2 p. 8: 2 uds
Hærens Bogre	1/2 p. 8: 2 uds
Høveders Misbogre	1/2 p. 8: 2 uds
Kummers	1/2 p. 8: 2 uds
Hærens i gaardrum	1/2 p. 8: 2 uds
Lofvads i Hvalerens bogrum	1/2 p. 8: 2 uds
Høveders gaardrum	1/2 p. 8: 2 uds
Du	1/2 p. 8: 2 uds
Høveders i gaardrum	1/2 p. 8: 2 uds
Dorsum i sikkes bogrum	1/2 p. 8: 2 uds

masteroppgave i historie

Universitetet i Oslo (UiO)

Institutt for arkeologi, konservering og historie (IAKH)

høsten 2007

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	I
Forord	III
1 Innledning	1
1.1 Problemstillinger	1
1.2 Avgrensning – kronologisk og geografisk	2
1.3 Stokke – en beskrivelse	3
1.4 Jordeiendomshistorie – en kort oversikt	5
2 Terminologi, kilder og metoder	7
2.1 Terminologi	7
2.2 Kilder	9
2.3 Metoder	12
2.3.1 Eiendomsfordeling	12
2.3.2 Eierinteresser	18
3 Eiendomsfordelinga 1624-1750	20
3.1 Eiendomsfordelinga i tall	20
3.2 Beregning av eiendomsfordelinga – vurdering av kildene	24
3.2.1 Tverrsnitt 1624	24
3.2.2 Tverrsnitt 1649	31
3.2.3 Tverrsnitt 1661	33
3.2.4 Tverrsnitt 1675	33
3.2.5 Tverrsnitt 1699	34
3.2.6 Tverrsnitt 1711	35
3.2.7 Tverrsnitt 1723	36
3.2.8 Tverrsnitt 1750	37
3.3 Noen hovedtrekk i eiendomsutviklinga	38
4 Kron- og forleningsgodset	39
4.1 Sammensetning og disponering	39
4.2 Kronens eierinteresser	41
4.3 Kron- og forleningsgodset i Stokke avhendes	45
5 Kirkegodset	48
5.1 Sammensetning, makeskifter og salg	48
5.2 Eierinteresser	51

6	Adelsgodset	55
6.1	Adelsgodset fram til ca. 1640	55
6.1.1	Fossnes-godset	55
6.1.2	Skjærsnes-godset	58
6.1.3	Stokke-gods under Falkensten	62
6.1.4	Eierinteresser	63
6.2	Adelsgodset fra 1640-tallet	64
6.2.1	Vincent's Bildt og Melsom	64
6.2.2	Preben von Ahnen og Fossnes	67
6.2.3	Prinsipper for jordegodsarrondering	73
6.3	Slutten for adelsgodset	74
7	Grevegodset	78
7.1	Grevegodset fram til 1717	78
7.2	Grevegodset mellom 1717 og 1750	80
7.3	Grevegodset under hammeren	83
8	Borger- og embetsmannsgodset	86
8.1	Vekstperioden inntil ca. 1700	86
8.2	Borgerne og embetsmennene selger unna	103
8.2.1	Årsaker til salgene.....	103
8.2.2	Fra eier til pengeutlåner?	107
8.2.3	Residensgårder og avlsgårder	108
9	Bondegodset	111
9.1	Leilendingenes vilkår og Mykings "innhogg" i debatten om overgangen til selveie	111
9.2	1600-tallet: Selveiet blir dominerende i bondegodset	114
9.3	Bøndene vinner terreng ca. 1690-ca. 1730	120
9.3.1	Arnadal: Hans Nilsen Vogns sfære	121
9.3.2	Andre trekk ved perioden ca. 1690-ca. 1730	125
9.4	Selveierne blir i flertall	126
9.4.1	Harde bud	127
9.4.2	Overgangen til selveie i Stokke: Forutsetninger og årsaker	131
10	Oppsummering og konklusjoner	134
	Litteratur og kilder	140
	Vedlegg	147

Forsidebilder: Utsnittene viser tinglysning av at en pantobligasjon er innfridd (øverst t.v., fra tingboka 1747), Stavnum-gårdene i 1664-manntallet (øverst t.h.) og Jacob Borges jordegods i 1624-jordeboka (nederst).

Forord

Muligens kom interessen for gårds- og slektshistorie før interessen for historie generelt. Jeg husker ikke, for det er så lenge siden. De sidene i Jan W. Krohn-Holms *Hedrum bygdebok* som omtaler hjemgården min, Lauve i Hedrum, ble i alle fall lest i filler da jeg var liten. Slik sett er det ikke underlig – nei, faktisk ganske naturlig – at jeg valgte jordeiendomshistorie som tema for masteroppgaven min.

Nå når dette masterarbeidet etter nærmere tre år har funnet sin endelige form, er det mange som fortjener en takk. Professor Øystein Rian var den som i sin tid foreslo temaet, og han har siden veiledet meg på en god måte. Rian har hele tida vært positiv, og han har alltid hatt tid til meg og mine kapittelutkast og spørsmål. I den siste hektiske tida før innlevering, har det vært flott å få veiledning nærmest på sparket. Dansketidseminarene med Rians øvrige doktorgrads- og masterstudenter har også vært nyttige – det ble dessverre altfor få av disse.

På Riksarkivet har jeg tilbragt mange timer de siste åra. En spesiell takk går til førstearkivar Tor Weidling, som i flere år har hjulpet meg i jakta på gamle dokumenter med relevans for Stokke og andre bygder i Vestfold. I forbindelse med dette arbeidet har han nærmest fungert som biveileder til kapittel 3 og kapittel 6, noe jeg setter stor pris på.

Et spesielt arkiv som jeg har benyttet meg av, er arkivet på Jarlsberg hovedgård. En takk går til stamhusbesitter Carl Nicolaus Wedel Jarlsberg for at jeg fikk slippe til der.

Fra november 2006 har jeg vært så heldig å få jobbe som vitenskapelig assistent ved Norsk lokalhistorisk institutt (NLI). Det har vært spennende å jobbe i et slikt miljø, og i instituttets bibliotek har jeg hatt enkel tilgang på mye relevant litteratur. Jeg er spesielt glad og takknemlig for at jeg har fått tilpasse arbeidsmengden etter eget ønske, slik at jeg har kunnet bli ferdig med masteroppgaven.

Gårds- og slektshistorie ligger som nevnt mitt hjerte nær, og min nærmeste familie – først og fremst mamma og pappa – skal ha takk for at de en gang, mer eller mindre bevisst, introduserte meg for bygdebøkene. Som barn ble jeg oppmuntret til å lese mye, og det har nok satt sitt preg på valgene jeg har tatt med hensyn til utdanning senere i livet. Jeg vet ikke hva slags framtid de så for seg for odelsgutten på Lauve, men om han ikke duger som bonde, har han i alle fall vist interesse for *visse* sider ved landbruk.

Slektsforskningsmiljøet i Vestfold slekthistorielag har tilført meg mye kunnskap om det kildematerialet jeg har benyttet i forbindelse med dette arbeidet. Are S. Gustavsen og Torbjørn Steen-Karlsen må trekkes fram her. Jeg ble vervet til et prosjekt som har som mål å utgi Stattholderskapets jordebøker 1624 for dagens Vestfold og Buskerud fylker, og selv om prosjektet foreløpig ikke er i havn, ble jeg kjent med denne interessante kilden til jordeiendoms-

historien. Gustavsen har også bidratt med kommentarer til det jeg har skrevet og – i innspurtsfasen – korrekturlesning av store deler av manuset. Jeg har også fått verdifull hjelp av personer som jeg har blitt kjent med gjennom Norsk Slekthistorisk Forening. Tore H Vigerust har hjulpet meg med transkripsjoner og tips om kilder. Flere andre slektsforskere har også bidratt, og disse er kreditert i fotnotene.

Endelig går en stor takk til min samboer, Elisabeth Grefsrud. For det første har hun holdt ut med en som har vært mest opptatt av dataskjermen. For det andre har hun kommet med bestemte, men vennlige og velmente anmodninger om å bli ferdig med masteroppgaven. Det var kanskje nødvendig.

Oslo, 30. oktober 2007

Kristian Hunskaar

STOKKE

1 : 127 000

Kart over Stokke, hentet fra Berg 1928, s. 587.

1 Innledning

Hvorfor har forskjellige grupper i befolkninga og ulike institusjoner gjennom tidene ønsket å eie jordegods? Hva var det som banet vei for at selveiet etter hvert ble den dominerende eieformen? Dette er spørsmål som jordeiendomshistorie er med på å forklare, og dette arbeidet er mitt bidrag til å fremme denne sjangeren innen historiefaget. Arbeidet baserer seg på en nærstudie av jordeiendomshistorien i Stokke prestegjeld i Vestfold i perioden 1624-1750, der overgangen til selveie i stor grad fant sted i siste del av perioden. Historikeren Ståle Dyrvik har hevdet at historikerne har drøftet denne perioden på et "svært spinkelt datagrunnlag",¹ og mitt håp er at arbeidet får betydning for norsk jordeiendomshistorie generelt, ikke bare for Stokke.²

1.1 Problemstillinger

Ovenfor innledet jeg med to spørsmål som på sett og vis er dette arbeidets viktigste – de beskriver mine hovedproblemstillinger. Men for å nærme seg svar på spørsmåla, må vi først spørre oss hvilke personer og institusjoner som eide gårdene i det geografiske området og i det tidsrommet vi interesser oss for – i dette tilfellet Stokke 1624-1750. Den prosentvise fordelinga av jordegodset mellom eiere og grupper av eiere i denne perioden, kan kalles *eiendomsfordelinga*. Den var ikke stabil, men endret seg over tid. Dermed er vi inne på spørsmålet om *hvorfor* de ulike eierne til en hver tid ønsket å eie jordegods. Svaret ligger i å finne ut hvilke *eierinteresser* som gjorde seg gjeldende. Eierinteresser er av Knut Johannessen definert som "de inntektskilder eller andre fordeler som eierne utnyttet eller ønsket å utnytte i kraft av sin eiendomsrett".³ Eksempler på inntektskilder er de ulike leieavgiftene som leilendingene måtte betale gårdens eier.⁴ Blant andre fordeler kan nevnes retten til gårdens skog og kontrollen med hvem som skulle overta driften av en gård når forrige bruker flyttet eller falt fra.⁵ Når eiendomsfordelinga er funnet, og når eierinteressene til kronen, kirken, adelen, borgerne, bøndene og flere er analysert, skal det være mulig å mene noe om hva som banet vei for selveiet. I den forbindelse vil jeg også undersøke hvilke konsekvenser overgangen til selveie fikk på kort sikt. Var det en entydig positiv prosess for bondesamfunnet?

Dette arbeidet sikter kort sagt mot å finne den prosentvise fordelinga av jordegodset mellom eiere og grupper av eiere 1624-1750, og mot å forklare utviklinga i perioden ved å se

¹ Dyrvik 1977, s. 1.

² Stokkes jordeiendomshistorie er tidligere beskrevet i korte trekk av Lorens Berg, jfr Berg 1928, s. 37-44.

³ Johannessen 1973, s. 13.

⁴ De ulike leieavgiftene vil bli gjort rede for i delkapittel 2.1.

⁵ Holmsen 1966, s. 224 og s. 227.

på årsakene til at aktørene solgte og kjøpte jord. Underveis medfører det problemstillinger med hensyn til kildekritikk, for i hvilken grad angir kildene den faktiske eiendomsfordelinga til en hver tid? Er det mulig å påvise mangler eller direkte feil? Det er først og fremst to kilder jeg skal rette søkelyset mot, nemlig jordebøkene fra 1624 i Stattholderarkivet og den trykte *Skattematrikkelen 1647*.⁶ I en liknende undersøkelse, av Høland prestegjeld i Akershus, kom Knut Johannessen til at det var store mangler i jordebøkene for 1624, på tross av at "det har vært vanlig å betrakte oppgavene derfra som fullstendige".⁷ Jon Ola Gjermundsen har slått fast at "Skattematrikkelen 1647 inneholder flere generelle feilkilder".⁸ Det er interessant å få utvidet forståelsen for problemene med disse kildene, for 1624-jordebøkene er kanskje den eldste kilden som kan gi et noenlunde komplett bilde av eiendomsforholdene. *Skattematrikkelen 1647* er på sin side trykt, og dersom manglene er store, må det være lov å spørre om utgiveren, Norsk lokalhistorisk institutt (NLI), heller burde satset på en annen kilde.

Et arbeid som på mange måter har vært et utgangspunkt for mitt eget arbeid, er Knut Johannessens *Eiendomsfordeling og eierinteresser*, der han undersøker jordeiendomsforholdene i Høland på 1600-tallet. Mitt arbeid er et forsøk på å følge hans oppfordring om å prøve ut og presisere hans resultater.⁹ Ei generell underproblemstilling er altså: Gjorde de samme eierinteressene seg gjeldende i Stokke som i Høland? Johannessens undersøkelse dekker rett nok ikke 1700-tallet, så for den siste delen av min periode kan jeg ikke uten videre bygge på hans resultater, selv om "overgangen til selveie"¹⁰, som for Stokkes del skjedde mellom 1700 og 1750,¹¹ synes å ha vært godt igang i Høland allerede på slutten av 1600-tallet.¹²

1.2 Avgrensning – kronologisk og geografisk

Den bakre grensa for min undersøkelse ble valgt med bakgrunn i kildematerialet. Jordebøkene fra 1624 i Stattholderarkivet er de eldste kildene som gir et noenlunde komplett bilde av eiendomsfordelinga i Stokke.¹³ Den framre grensa har jeg satt ved 1750. Etter å ha kommet i et økonomisk uføre, ble greven på Jarlsberg nødt til å selge mesteparten av eiendommene sine

⁶ NRA. Stattholderarkivet. D IX, jordebøker 1624-26; *Skattematrikkelen 1647* (materialet fra Tønsberg len stammer fra 1649). Kildekategoriene *matrikler* og *jordbøker* vil bli forklart i delkapittel 2.2.

⁷ Johannessen 1973, s. 82-83.

⁸ Fladby og Winge (red.) 1991, s. 33.

⁹ Johannessen 1973, s. 146.

¹⁰ Med "overgangen til selveie" menes at flertallet av bøndene gikk fra å være leilendinger til å bli selveiere.

¹¹ Berg 1928, s. 37-44. Ifølge Berg eide bøndene 42 % av jorda i Stokke i 1700, mens andelen 50 år senere var økt til 82 %. Berg skiller imidlertid ikke mellom det egentlige selveiet og jord som bønder leide ut til andre bønder.

¹² Johannessen 1973, s. 29.

¹³ NRA. Stattholderarkivet. D IX, jordebøker 1624-26.

dette året. Dermed var totalt 70 % av landskylda i grevskapet i bondeie,¹⁴ og overgangen til selveie var i stor grad gjennomført. For ikke å gjøre framstillinga for stor, passer det å sette sluttstrek i 1750.

At jeg valgte nettopp Stokke prestegjeld som undersøkelsesområde, skyldes at mange forskjellige typer eiere var representert der. Gårder som Fossnes, Skjærnes og Melsom hadde på 1600-tallet adelige beboere, og disse eide et betydelig jordegods i bygda. Siden ble grevene på Jarlsberg eiere av mye jord i Stokke. Tilstedeværelsen av adelsgods og grevegods skiller min undersøkelse fra Knut Johannessens undersøkelse av Høland.

Utover dette har jeg selv røtter i bygda, noe som gjør det ekstra motiverende å jobbe med den. Tidligere slektsundersøkelser har gitt meg kjennskap til mye av kildematerialet, noe som har forenklet mye av kildesøkinga. Dette har medført at jeg omtaler mange av mine forfedre, både som individer og som kollektive aktører. Adelsmannen Preben von Ahnen, hans svigersønn, Johan Richard von Buchwald, og dennes svigersønn igjen, Hans Nilsen Vogn, er alle blant mine forfedre og viktige for jordeiendomshistorien i Stokke. Det har vært viktig for meg å framstille alle aktører, både slektninger og andre, så objektivt som mulig.

1.3 Stokke – en beskrivelse¹⁵

Stokke prestegjeld på 1600- og 1700-tallet tilsvarte i grove trekk dagens Stokke kommune, som i kommunelandskapet 2007 grenser mot kommunene Sandefjord i sør, Andebu i vest, Re og Tønsberg i nord og Nøtterøy i øst. Grensa mot Nøtterøy løper i Tønsbergfjorden. I den tidsperioden dette arbeidet dreier seg om, grenset Stokke prestegjeld til Sandeherrad prestegjeld i sør, Kodal og Andebu sogn i Andebu prestegjeld i vest, Ramnes sogn i Ramnes prestegjeld og Sem sogn i Sem prestegjeld i nord og Nøtterøy prestegjeld i øst. Grensene er noe justert siden den gang. Øyene Håøya og Veierland ble overført til Nøtterøy i henholdsvis 1899 og 1964,¹⁶ og det har vært flere mindre grensereguleringer mellom Stokke og Andebu.¹⁷ Dette arbeidet forholder seg til grensene på 1600- og 1700-tallet. Dagens kommune har for øvrig et areal på 118,0 km².¹⁸

Prestegjeldet har navn etter hovedsognet Stokke, som dekker prestegjeldets sørlige og østlige del. Prestegjeldet består ellers av annekssognene Skjee i vest og Arnadal i nord. Øst mot Tønsbergfjorden ligger Melsomvik, det eneste stedet med en viss tettbebyggelse i peri-

¹⁴ Rian 1980, s. 194-197 og s. 281.

¹⁵ Der annet ikke er angitt, bygger kapittelet på kart og egne observasjoner.

¹⁶ Christensen og Hagelund 1978-1988, bd I, s. 13.

¹⁷ Se bl.a. *Arv og ætt* 1993, s. 11-12.

¹⁸ Statistisk sentralbyrå <www.ssb.no>.

oden som interesserer oss. Stedets vekst kom av at det allerede i senmiddelalderen var et fritt ladested.¹⁹ Ifølge folketellinga 1769 hadde prestegjeldet 2 188 innbyggere, fordelt med 957 i hovedsognet, 762 i Skjee og 469 i Arnadal.²⁰

Den juridiske inndelinga falt ikke alltid sammen med den geistlige. Fra gammelt av hørte Stokke prestegjeld, deler av Sem sogn, Andebu sogn og deler av annekssognene Kodal og Høyjord i Andebu prestegjeld til Arnadal skipreide. De eldste tingbøkene som fremdeles er bevart for Stokke, er tingbøker for hele skipreidet. I 1684 ble Jarlsberg grevskap organisert i to sorenskriverier, Søndre Jarlsberg og Nordre Jarlsberg. Stokke prestegjeld var eget tinglag i Søndre Jarlsberg, men tidvis ble det holdt ting for hovedsognet for seg og annekssognene for seg. Senere omorganiseringer vedkommer ikke oss.²¹

I lensperioden hørte Stokke til Tønsberg len, og da eneveldet ble innført, ble Stokke en del av Tønsberg amt. Dette amtet fikk kort levetid, for i 1673 ble Stokke og resten av amtet opphøyet til grevskap for Peder Griffenfeld. Etter hans fall i 1676, gikk grevskapet tilbake til kong Kristian V. Ulrik Frederik Gyldenløve hadde det fra 1678 til 1683 og ga det navnet Jarlsberg, men han solgte til Gustav Wilhelm Wedel, hvis etterkommere beholdt grevskapet til ordningen med grevskap ble opphevet i 1821.²² Da ble grevskapene Jarlsberg og Larvik slått sammen til Jarlsberg og Larvik amt, forløperen til vår tids Vestfold fylke.

Vestfoldraet strekker seg gjennom kommunen fra nord-nordøst til sør-sørvest, og danner et merkbart skille i terrenget. Ut mot Tønsbergfjorden er terrenget slakt hellende med store arealer dyrket mark og lite skog. På innsida av raet er terrenget mer kupert. Skogen er noe mer dominerende, men også i denne delen av Stokke finnes det store sammenhengende områder med dyrket mark. Jørgen Hvidsten, forpakter på Stokke prestegård på 1940-tallet, beskrev straks etter siste verdenskrig Stokke som ingen "utpreget skogbygd", men ei bygd der jordbruket var hovednæringa.²³

Akersvannet, på grensa mot Sem (nå Tønsberg), er Stokkes største vann, fulgt av Gjennestadvannet. Kullerødvannet, Askjemvannet på grensa til Andebu og Grorudvannet på grensa til Ramnes (nå Re) kan også nevnes. Fisket i disse vannene skal, ifølge ei beretning fra 1743, ha vært relativt lite, men derimot ble det fisket en del i sjøen. I 1741 og 1742 sørget

¹⁹ DN XVI nr. 565, datert 31. mai 1534.

²⁰ NOS B 106, Norge første folketelling 1769, s. 106-107. 1. januar 2004 bodde det for øvrig 9 985 personer i Stokke kommune, jfr Statistisk sentralbyrå <www.ssb.no>.

²¹ Avsnittet bygger på observasjoner i lensregnskapenes skattelister og i tingbøkene samt omtalen av Jarlsberg-sorenskriveriene og Søndre Jarlsberg sorenskriveri i Arkivverkets felleskatalog, se <www.arkivverket.no>.

²² Rian 1980, s. 11.

²³ Norske gardsbruk, Vestfold fylke II, 1947, s. 1082.

rikelige mengder av sild og sei for "at det heele grefsckabs forhungrede bønder og fattige folck, blev (...) rigelig bespisede".²⁴

Av elver er Merkedamselva, som renner gjennom Arnadal anneks størst. Med tilløp fra den mindre Borgebekken, drenerer Merkedamselva vannet fra mesteparten av Arnadal og en del av Skjee ut i Tønsbergfjorden. Den vestre delen av Skjee, samt noe av Arnadal, dreneres av Storelva, som renner ut i Goksjø i Sandefjord. Goksjø er på sin side forbundet med Numedalslågen, som når sjøen ved Larvik. I elvene var det på 1600- og 1700-tallet en serie sager og kverner, men vannføringa var visstnok bare stor nok i flomperioder.²⁵

1.4 Jordeiendomshistorie – en kort oversikt

Jordeiendomshistorie har blitt trengt noe i bakgrunnen de siste 20 åra, men er et klassisk tema for norske historikere. En viktig 1800-tallshistoriker som Ernst Sars var opptatt av hvor mye jord norske bønder eide. Han mente at den norske samfunnsorden var bygget på odelsbondens ubetingede eiendomsrett og leilendingens personlige frihet overfor jordeieren.²⁶ Dette sto i skarp kontrast til utviklinga i Danmark, og målet var "å vise hvordan Norges 'oprindelige Samfundsorden' ble bevart og styrket gjennom foreningstiden".²⁷ Dermed ble jordeiendomshistorien tidlig viktig i norsk historieskriving.

Jordeiendomshistorien før 1900 befant seg likevel i en "førstatistisk tidsepoke", som Audun Dybdahl har kalt det. En mer statistisk tilnærming kom med gjennombruddet for den lokalhistoriske forskningen straks etter 1900. Både Oscar Albert Johnsen og Lorens Berg, som jeg kommer tilbake til, var foregangsmenn her.²⁸ Statistikk var sentralt i artikkelserien *Kven åtte jorda?*, som Andreas Holmsen og Halvard Bjørkvik skrev i tidsskriftet *Heimen* på 1950-tallet.²⁹ Der presenterte de hvordan jorda var fordelt mellom ulike eiergrupper i 1661, og ved retrospeksjon, gjerne kalt *retrospektiv metode*, mente de å kunne si noe om hvordan eiendomsfordelinga var i middelalderen. Denne statistiske tilnærminga må sies å være inspirert av den franske annales-skolen, som særlig Holmsen var knyttet til.

Holmsen og Bjørkvik gjorde undersøkelser med fogderier som minste geografiske enhet. I mange bygdebokverk har jordeiendomshistorie fått egne kapitler, og sjangeren er slik bragt ned på lokalt nivå. Statistikkene er imidlertid sjelden ledsaget av grundige forsøk på å

²⁴ Røgeberg 2005, s. 336 og s. 343-344.

²⁵ Røgeberg 2005, s. 341-343.

²⁶ Sars 1912, s. 284.

²⁷ Dahl 1990, s. 100.

²⁸ Dybdahl 1979, s. 12-13. For en grundigere gjennomgang av jordeiendomshistoriens historiografi, henviser jeg til s. 10-17 hos Dybdahl.

²⁹ Bjørkvik og Holmsen 1952-1954, særlig s. 82-86 (innledning) og s. 442-454 (der Tunsberg len behandles).

forklare *hvorfor* eiendomsfordelinga endret seg. Slik sett ble Knut Johannessens undersøkelse av Høland banebrytende.³⁰ Johannessen undersøkte ikke bare hvem som eide jorda i Høland, men også hvilke eierinteresser som gjorde seg gjeldende. Johannessens grundige arbeid ble fulgt opp av den ovenfor nevnte Audun Dybdahl, som hadde Trøndelag fra 1400-tallet til 1661 som arbeidsfelt.³¹

Enkelte kategorier av jordegods har blitt gjenstand for grundige analyser. Erling Reksten har tatt for seg krongodssalget på Vestlandet på 1660-tallet, mens Gudmund Sandvik har sett nærmere på det benefiserte godset – de eiendommene som ga inntekter til kirkene og prestene.³² Tor Weidling har interessert seg for adelsgodset, og han har påvist at dette avtok i størrelse i perioden 1580-1661, noe som har avdekket at den retrospektive metode har bragt Holmsen og Bjørkvik litt ut av kurs i deres analyse av eiendomsfordelinga i middelalderen.³³ Ida Bull har kommet inn på borgergodset i sin avhandling om handelshusene i Trondheim på 1700-tallet.³⁴

Undersøkelsene av bøndenes jordegods er mange, men i hovedsak kvantitative. Knut Johannessens arbeide er trolig det som trenger dypest når det gjelder eierinteressene. Likevel er undersøkelser av den store overgangen til selveie mangelvare. I sin undersøkelse av norske leilendingsvilkår i europeisk lys, har imidlertid John Ragnar Myking relativt nylig drøftet dette som et "innhogg i debatten om overgangen til sjølveige".³⁵ I senere år har dog økonomisk historie bidratt med mer enn den rene jordeiendomshistorien. Særlig Knut Dørum har markert seg med flere relevante artikler.³⁶

Lokalhistorikeren Lorens Berg og historikerne Oscar Albert Johnsen og Øystein Rian har hver for seg lansert til dels ulike synspunkter på eierinteressene og deres innflytelse på eiendomsfordelinga i Stokke. Johnsen og Rian har riktignok sett på større geografiske enheter enn Stokke, og deres synspunkter er derfor generaliseringer for større områder.³⁷ Arbeidene til Berg, Johnsen og Rian vil stå sentralt i de følgende kapitlene fordi de sier noe om Stokke spesielt, mens arbeidene til Johannessen, Weidling og Myking tilfører mye på generelt nivå.

³⁰ Johannessen 1973.

³¹ Dybdahl 1979.

³² Reksten 1985; Sandvik 1965.

³³ Weidling 1996; Weidling 2003.

³⁴ Bull 1998.

³⁵ Myking 2005, s. 182-202.

³⁶ Bl.a. Dørum 1993 og Dørum 2000.

³⁷ Berg 1928, s. 37-44, dreier seg særskilt om Stokke. Johnsen 1954 handler om Tønsbergs historie, og omtaler Stokke som en del av byens omland. Rian 1980 skriver om grevskapene Larvik og Jarlsberg, med Stokke som en del av Jarlsberg grevskap. Are Mikkelsens hovedoppgave om byrådet i Tønsberg 1536-1660 (Mikkelsen 1996) har også en viss relevans for min undersøkelse. Den nyeste bygdeboka for Stokke (Christensen og Hagelund 1978-1988) bringer derimot dessverre ikke noe nytt med hensyn til jordeiendomshistorie.

2 Terminologi, kilder og metoder

Dette kapittelet er ment å gi ei innføring i terminologien som vil bli brukt underveis i framstillinga. Deretter går jeg gjennom hva som finnes av viktig kildemateriale,¹ før jeg redegjør for hvilke metoder jeg benytter meg av i de etterfølgende kapitlene.

2.1 Terminologi

Den som skal forstå jordeiendomshistorie, må forstå *skyldesystemet*.² Dette var et system der eiendomsretten var en rett til leieavgift, som regel kalt *landskyld*. Landskylda ble oppgitt i mengde av ulike varer, for eksempel huder, mel og smør.³ Landskylda betegnet ikke gårdens kjøpsverdi, som ville være langt høyere, men hvor mye eieren kunne kreve i leieinntekter for ett år. I 1661 eide eksempelvis Oslo hospital og borgermester Jørgen Coldevins arvinger 3 bpd smør hver i gården Unnarstvet i Stokke.⁴ Leilendingen Simen Halvorsson måtte dermed ut med i alt 6 bismerpund (bpd) smør i året for å få bruke Unnarstvet. Landskylda til Unnarstvet var altså 6 bpd smør. Også gårder der brukerne var selveiere, var skyldsatte.

Selv om eiendomsretten kunne være delt mellom flere, kunne normalt ikke hver eier peke ut sin del av gården på kartet eller i terrenget. Eiendomsretten var, som nevnt, en rett til leieavgift.⁵

Når en leilending døde, flyttet, eller oppga bruksretten til gården, var det eieren med *bygselretten* som bestemte hvem som skulle bli ny leilending eller, sagt på en annen måte, hvem som skulle få *bygse* gården. Som regel var det den som eide den største delen av landskylda som hadde bygselretten, og om to eller flere eide like mye, gikk eieren med høyest rang foran.⁶ Knut Dørum har imidlertid vist at bygselretten kunne følge en enkelt eierpart, selv om den ikke var den største. Han har også funnet eksempler på at det gikk an å eie bygselretten til en gård uten å eie landskyld i gården, men det synes lite utbredt.⁷ Eierparter som det ikke var knyttet bygselrett til, kalles gjerne *løs landskyld*.⁸ Med bygselretten fulgte også retten til å kreve to andre avgifter av leilendingen, kalt *førstebygsel* og *tredjeårstake*.

¹ Jeg henviser ellers til kildefortegnelsen bakerst i oppgaven.

² Se f.eks. Holmsen 1966, s. 223ff.

³ Se delkapittel 2.3.1 for en omtale av de ulike varene og omregningsforholdene mellom dem.

⁴ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 51a.

⁵ Det kunne forekomme at en eier hadde sin part "stein og reint", dvs fysisk utskilt, jfr Holmsen 1966, s. 223, men dette var ikke vanlig i Stokke.

⁶ Holmsen 1966, s. 224. Høyest rang vil si at f.eks. en prest gikk foran en bonde og at kongen gikk foran en prest.

⁷ Dørum 1993.

⁸ Begrepet er bl.a. brukt av Sandvik 1965, s. 130.

Leilendingen måtte betale førstebygssel for å få ta gården i bruk, og siden et mindre beløp i tredjeårstake hvert tredje år for å få beholde bruksretten.⁹

I dette arbeidet skiller jeg mellom begrepene *gård* og *bruk*. Av disse er en gård den største enheten. Eierparter og bygselrett var relatert til denne enheten, og gården fungerte også som skatteenhet. Etter hvert som folketallet økte, kunne gårdene bli delt i flere bruk. Brukerne betalte da landskyld og skatter i forhold til hvor stor del av landskylda hver av dem bygslet.

Eiendomsretten kunne anta forskjellige former. En eierpart var *odelsgoods* dersom ei slekt hadde eid den over en viss periode. Hevdstida var 60 år etter landsloven, men den ble redusert til 30 år i 1604 og 20 år i 1687.¹⁰ Eierparter som var kjøpt i så nær fortid at ingen odel var opparbeidet, var *kjøpegods*. I tillegg kunne man eie *pantegods*. Det var gods som var pantsatt for en sum penger. Ved pantsettelse overtok panthaveren eierparten som et *brukelig pant*, hvilket betydde at han overtok alle rettigheter. En selveier som pantsatte gården sin, var i realiteten panthaverens leilending og måtte betale landskyld til ham inntil han eventuelt løste gården inn igjen. Det eneste som heftet ved pantegods i forhold til odels- og kjøpegods, var at den som hadde pantsatt, eller hans arvinger, hadde rett til å løse gården inn igjen. Panthaveren kunne heller ikke opparbeide odel. Dersom det var satt en frist for innløsning av pantet, og fristen ikke ble overholdt, ble pantet panthaverens fulle eiendom.¹¹ Det brukelige pantet ble rundt 1700 avløst av *underpant* i form av *pantobligasjoner*. Dette var en form for pantsettelse der pantsetteren beholdt rettighetene til eierparten, mens panthaveren fikk avkastning av lånesummen i form av renter. Eierparten var her en sikkerhet for lånet.¹² Ble ikke lånet innfridd til avtalt tid, gikk imidlertid eierparten med til å dekke panthaverens tilgodehavende.

I kildene kan vi også støte på betegnelser som *giftingsgoods*, som eieren hadde fått hånd om gjennom ekteskap, og *barnegods* eller *formyndergoods*, som ble disponert på vegne av barn eller andre myndlinger. Slikt gods kunne være både odels-, kjøpe- og pantegods.

Eierparter som var odelsgoods hadde medlemmer av slekta *odelsrett* til. Odelsretten var en rett til å kjøpe tilbake eierparter som var kommet ut av slektas eie gjennom salg eller utary. Løsningsfristen var lik hevdstida.¹³ Nært knyttet til odelsretten var *åsetesretten*. Ved arv kunne en eierpart bli delt i mindre eierparter mellom arvingene. Men med åsetesretten kunne

⁹ Fladby 1963, s. 85.

¹⁰ Imsen og Winge 1999, s. 300.

¹¹ Imsen og Winge 1999, s. 309f.

¹² Imsen og Winge 1999, s. 310.

¹³ Imsen og Winge 1999, s. 300.

den eldste sønnen gjøre krav på å få bruke gården udelt, så lenge han betalte landskyld til sine medarvinger, eller til han kjøpte deres arveparter.¹⁴

2.2 Kilder

De fremste kildene til eiendomsfordelinga er *matrikler* og *jordbøker*. Matrikler er registre der alle eierne til en gård og deres eierparter i denne gården er ført opp på samme sted. Matriklene er altså sortert på gård. Dette gjør det enkelt å finne fram, samtidig som vi får greie på hver gårds totale landskyld, som var et mål på gårdens verdi. Jordbøkene er derimot sortert på person. Det vil si at alle eierpartene til en eier er ført opp etter hverandre, og deretter kommer alle eierpartene til en ny eier. I motsetning til i matriklene, må vi altså lete rundt etter eierparter. Dette arbeidet kan være tidkrevende og vanskelig, spesielt dersom eierne holder til i andre bygder eller andre deler av landet. I tillegg er den totale landskylda ukjent,¹⁵ slik at vi i prinsippet ikke kan vite om alle eierparter er funnet. Ei alternativ kilde er *skattelister* der skatten er utliknet på eiendom. Disse er ordnet etter skattyter, så vi må lete rundt etter eierparter.

Lensregnskapene for Tønsberg len¹⁶ strekker seg fra 1584 til 1660/61,¹⁷ og inneholder skattelister i rikt omfang. I flere av dem er skatten utliknet på eiendom. Innslagspunktet for skattene varierte, slik at eierpartene til personer som eide lite ikke er nevnt i de fleste listene.¹⁸ Fra 1647 inneholder lensregnskapene også matrikler. Den første brukbare matrikkelen for Tønsberg len er fra 1649, og foreligger i trykt utgave.¹⁹ Foruten dette, finnes det år om annet jordbøker over hvilket krongods som hørte til Tønsberg len. Den eldste er for 1616/17.²⁰

Lensregnskapenes avløser er fogderegnskapene for Tønsberg amt, senere Jarlsberg grevskap.²¹ Som lensregnskapene inneholder disse skattelister og matrikler. Prinsippene for disse er imidlertid noe varierende. Det ble etter hvert skattefritak for de gårdene man eide og selv brukte, slik at selveiergårder i perioder ikke er nevnt. Fra slutten av 1600-tallet gikk man over til å føre avkortningsmannntall, som bare angir eierparter i selveie. Den eldste matrikkelen jeg har funnet i fogderegnskapene, er fra 1699, og deretter finnes det matrikler med ujevne

¹⁴ Imsen og Winge 1999, s. 490.

¹⁵ En gårds landskyld kunne endres, så det er i utgangspunktet ikke nok å kjenne landskylda fra en annen kilde. Se også delkapittel 2.3.1.

¹⁶ NRA. RK. Tønsberg len, lensregnskaper.

¹⁷ Riksarkivet: *Arkivregistraturar 4*, Rentekammeret, Lensrekneskapar, bd I, Austlandet, s. 272-296. Enkelte skattelister finnes også i lensregnskapene for Akershus len.

¹⁸ Landskatten 1624 nevner kun de eierne som eide eierparter tilsvarende mer enn 1 skippund 13 1/3 lispund tunge. En slik godsmengde tilsvarte 1 rd 1 ort i skatt. De som eide like mye eller mindre, skattet som leilendinger med fast sats på 1 rd 1 ort. (NRA. RK. Tønsberg len, lensregnskaper, legg 7.2: F Landskatt martini 1624.)

¹⁹ *Skattematrikkelen 1647*, bd VI Vestfold fylke, NLI, Oslo 1993.

²⁰ NRA. RK. Tønsberg len, lensregnskaper, legg 4.2: Jordbok (1616-1617).

²¹ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper.

mellomrom.²² Fra midten av 1720-tallet taper de likevel verdi ved at eierne av dragongårdene er utelatt.²³ Fogderegnskapene har imidlertid oversikter over eierparter som tilhørte greven og eierparter som kirkene og prestebolene disponerte. Sammen med avkortningsmanntallene, som også utelater dragongårdene, var disse oversiktene utgiftsbilag til odelsskatten.²⁴

For 1624 finnes det jordebøker i Stattholderarkivet.²⁵ Bakgrunnen for jordebøkene var at Kristian IV trengte ekstra skatteinntekter i forbindelse med tredveårskrigen. Jordegodset til både bønder, borgere, geistlige og adelige skulle registreres, også pantegods.²⁶ Enkelte av jordebøkene mangler, blant dem en del adelsjordebøker.

I 1660-åra og i 1723 ble det arbeidet med matrikkelrevisjoner. Landkommisjonen 1661 gir opplysninger om skyld, eiere, tilliggelser som sager og kverner, og naturgrunnlaget til hver gård.²⁷ På bakgrunn av landkommisjonens arbeid ble en ny matrikkel, der skylda var endret på en del gårder, satt opp. Matrikkelen for Tønsberg len (sic!) er datert 15. juni 1668, og har liknende opplysninger som i 1661, bortsett fra at det ikke er opplysninger om eiere.²⁸ Også matrikkelutkastet fra 1723 har liknende opplysninger, og der er eiere med.²⁹

Rettsprotokoller som tingbøker, pantebøker og skifteprotokoller er også viktige kilder til eiendomsfordelinga, ettersom de gir anledning til å følge eiendomsmarkedet på nært hold.³⁰ Tinglysninger av skjøter, pantebrev, pantobligasjoner og annet er ført inn i tingbøkene. Under rettssaker kunne også opplysninger om gamle eiendomstransaksjoner komme fram. Den eldste tingboka er fra 1665, men bare få er bevart fra før 1697. Pantebøkene er bevart fra 1699, og inneholder fullstendig avskrift av de tinglyste dokumentene. Skifteprotokollene oppgir hvordan eierparter ble fordelt ved arv. Protokollene starter i 1700, men mangler for noen perioder senere. Fra før rettsprotokollenes tid har vi bevart spredte skjøter, skiftetrev og andre dokumenter i original. Riksarkivet har noen som vedkommer Stokke i sin diplomsamling.

Rettsprotokollene utgjør et enormt materiale, og det har ikke vært mulig å gå gjennom alt. Særlig pantebøkene har jeg fått brukt lite, da originalene befinner seg på Statsarkivet på

²² NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, pk 1868 (1699), pk 1871 (1705), pk 1876 (1711), pk 1881 (1717) og pk 1887 (1723).

²³ Se bl.a. NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, pk 1892 (1729). Dragongårdene var gårder hvis skatter skulle gå til de militære dragonavdelingene, jfr Dyrvik 1977, s. 5.

²⁴ Dyrvik 1977, s. 4f.

²⁵ NRA. Stattholderarkivet. Jordebøker 1624-26. D IX. Odd Arne Helleberg har trykt jordeboka for Bratsberg len (Helleberg 2004). Selv har jeg deltatt i et prosjektet med mål om trykking av jordebøkene for dagens Vestfold og Buskerud, men prosjektet er så langt ikke realisert.

²⁶ Helleberg 2004, s. 7.

²⁷ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11.

²⁸ NRA. RK. ROA. Matrikler og jordebøker. II Matrikler, bd 19.

²⁹ NRA. RK. ROA. Matrikler og jordebøker. II Matrikler, bd 115.

³⁰ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang.

Kongsberg, og Riksarkivet ikke har disse på mikrofilm. Noen turer til Kongsberg har det blitt, og da har jeg benyttet anledningen til å gå inn i pantebøkene og undersøke enkelte skjøter og kontrakter som jeg har mistenkt for å inneholde verdifull informasjon. Slike dokumenter har jeg blitt oppmerksom på gjennom tingbøkene og skifteprotokollene, som jeg har benyttet på Riksarkivets mikrofilmlesesal. De bevarte skifteprotokollene er systematisk gjennomgått fram til 1766, og over 550 skifter angående folk i Stokke er registrert. Tingbøkene er systematisk gjennomgått fram til 1699, og fram til omkring 1750 har jeg sett nærmere på enkelte perioder og enkeltsaker som jeg mer eller mindre tilfeldig har blitt oppmerksom på. Periodene er valgt med henblikk på viktige hendelser, slik at innsatsen ble konsentrert til åra omkring matrikkelutkastet 1723, Oslo hospitals salg av jordegods i 1736 og grevens salg av jordegods i 1750.

Av andre kilder må nevnes *Norske Rigs-Registrarer*, som inneholder brev fra kongen, deriblant skjøter på jordegods. *Oslo og Hamar bispedømes jordebok 1574-1577*, også kjent som *Pouel Huitfeldts stiftsbok*, opplyser om kirkenes og prestebolens jordegods på 1570-tallet. Begge disse kildene er trykt.

Endelig må Jarlsberg Hovedgårds arkiv nevnes, der det fremdeles oppbevares mye materiale fra grevskapstida. Jeg hadde én dag til disposisjon i arkivet og fant fram til en del skjøter, regnskap og matrikkeliknende dokumenter som jeg har hatt nytte av.

Eierinteressene har ikke satt spor etter seg i kildematerialet på samme måte som eiendomsfordelinga. Skjøter og andre dokumenter forteller om transaksjoner som har blitt gjort, men sjelden om hvorfor de har blitt gjort. Flere av de nevnte kildeseriene kan likevel bidra med nyttig informasjon som kan gi indirekte viten om eierinteressene. Det gjelder først og fremst de matriklene som omtaler hva gårdene hadde av skog, sager, kverner og andre tilliggelser. Tingbøkene kan inneholde rettssaker om så mangt, og kan være kilde til nær sagt alt. Skifteprotokollene gir et bilde av folks økonomiske situasjon.

2.3 Metoder

Dette delkapittelet er delt i to. Den første delen tar for seg metoder knyttet til arbeidet med å finne eiendomsfordelinga, mens den andre delen går inn på metoder som angår drøftinger av eierinteressene.

2.3.1 Eiendomsfordeling

Lorens Berg utarbeidet en oversikt over eiendomsfordelinga i Stokke med tverrsnitt for 1625, 1650, 1675, 1700 og 1750, der landskylda er delt i kirkegods, krongods, adelsgods, byborger-

gods og bondegods.³¹ Min oversikt over eiendomsfordelinga har likheter med Bergs, men den skiller seg på noen punkter.

Med tanke på mitt mål om å forklare endringene i eiendomsfordelinga, har det vært viktig å tidfeste så nøyaktig som mulig når endringene satte inn. Ei endring kan dessuten gå med ulik hastighet innenfor en periode. Derfor har jeg benyttet kortere intervaller mellom tverrsnittene enn hva Berg gjorde, der det har vært mulig.

Jeg har også modifisert Bergs tall ved å dele landskylda opp i flere godsgrupper. Flere av Bergs godsgrupper omfatter undergrupper der jeg forventet ulike utviklingsforløp. For eksempel omfatter Bergs bondegods ikke bare det egentlige selveiet, nemlig den jorda som eieren selv drev, men også gods der brukerne var andre bønders leilendinger. Det har derfor vært av interesse å splitte opp bondegodset. Målet med lokale undersøkelser må være at de sammen kan bli historie for et større område. Det krever et likt begrepsapparat.³² Derfor har jeg brukt Knut Johannessens godsgrupper, men på et par punkter har det vært nødvendig med justeringer, noe jeg straks kommer tilbake til. Johannessen bruker følgende inndeling:³³

Kron- og forleningsgodset er gods som kronen selv tok inntektene fra, eller brukte til å lønne kongstjenere og embetsmenn. Dette tilsvarer Bergs krongods, og er altså gods som ble disponert av kronen. Kirkegodset oppløses i bykirkelig og lokalkirkelig gods, der det siste igjen deles i bygdekirkers gods og prestebolsgods. Skillet mellom de to siste består i at det var kirkevergene som disponerte bygdekirkenes gods, mens prestebolsgodset ble disponert av sogneprestene. Til det bykirkelige godset har jeg regnet jordegodsene til Oslo hospital og til kirkene i Tønsberg. Dette godset skilte seg fra det øvrige forleningsgodset ved at det fulgte embetet eller institusjonen, og ikke personen. Kron- og forleningsgodset og kirkegodset kan sammen benevnes som offentlig gods.

Johannessen deler privateid gods inn i bondegods, borgergods og embetsmannsgods. Bondegodset deler han igjen i selveie, innenbygds bønders gods og utenbygds bønders gods. Skillet mellom de to siste er først og fremst satt for å kunne benytte avstanden mellom eier og gods som en forklaringsvariabel. Som borgere regner Johannessen dem som i hovedsak hadde sine inntekter fra borgerlig næring, som trelasthandel og kjøpmannsskap. Embetsmenn kunne nok drive handel, men som regel hadde denne handelen utspring i den posisjonen de var kommet i gjennom embetet. Skillet mellom borgere og embetsmenn er likevel diffust, noe som har ført til at Øystein Rian har lansert begrepet *embetskjøpmenn* om embetsmenn som også drev

³¹ Berg 1928, s. 38.

³² Lunden 1972, s. 18ff.

³³ Johannessen 1973, s. 23ff.

handel.³⁴ Når jeg likevel har tatt bryet med å sortere borgere fra embetsmenn, er det fordi ellers kan bli vanskelig å finne ut om de hadde forskjellige eierinteresser.

Høland manglet adelsgoods, men i Stokke prestegjeld, med adelssetene Skjærnes, Melsom og Fossnes, har det vært nødvendig å skille ut dette godset. Jeg har likevel begrenset meg til adelige med adelsbrev fra før 1660. Personer som ble adlet i kraft av sine embeter etter at eneveldet ble innført, har jeg regnet som embetsmenn. Unntaket er grevene, og jeg har skilt ut grevegodset som ei egen gruppe. Kort oppsummert har jeg delt Bergs grupper opp slik:

Kirkegods	:	Bygdekirkers gods, prestebolsgods, bykirkelig gods
Krongods	:	Kron- og forleningsgods
Adelsgods	:	Adelsgods, grevegods
Byborgergods	:	Borgergods, embetsmannsgods
Bondegods	:	Selveie, innenbygds bønders gods, utenbygds bønders gods

Definisjonsproblemer er det likevel nok av. I likhet med Johannessen, har jeg definert gårder drevet av en selveiende embetsmann som embetsmannsgods og ikke som selveie. Hvor jord-eieren fikk sin hovedinntekt fra er avgjørende.³⁵ Bøndene på Bytangen i Tønsberg var under byens jurisdiksjon, og de er derfor innført med borgerne i skattelistene, men deres gods må likevel betegnes som utenbygds bønders gods. Arbeidere i Tønsberg kunne i sjeldne tilfeller sitte med arveparter i gårder,³⁶ og etter mitt syn må også slikt gods regnes som utenbygds bønders gods. Arbeidernes eierinteresser var nok mer i samsvar med utenbygds bønders eierinteresser enn eierinteressene til borgere og embetsmenn.

Familien Wulf, som hadde sitt sete på Melsom fra 1684, var i utgangspunktet borgere. Selv om noen av familiens yngre medlemmer muligens ikke hadde borgerskap, har jeg likevel regnet alle familiemedlemmenes gods for borgergods i vår periode. Det må ha vært borgerbakgrunnen som la grunnlaget for familiens godsrikdom, og Johannes Stigsen Wulf, som var én av to familiemedlemmer som disponerte det meste av familiens jordegods i 1750, omtales i et skifte som borger i Tønsberg.³⁷ På samme måte kunne jordegodset til Hans Nilsen Vogn på Fossnes vært regnet som adelsgods, ettersom det meste skrev seg fra konas adelige foreldre.³⁸ Når jeg likevel har regnet jordegodset som selveie og innenbygds bønders gods, er det fordi

³⁴ Første gang brukt i Rian 1984, s. 91.

³⁵ Johannessen 1973, s. 23f.

³⁶ I 1703 var Gulbrand Knutsen, smed i Tønsberg, blant dem solgte arveparter i Nes i Høyjord, jfr SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Pantebok nr. I-I (1699-1706), fol. 88b-89b. Eksempler med jord i Stokke har jeg ikke funnet.

³⁷ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 10 (1778-1787), fol. 78b.

³⁸ Berg 1928, s. 523.

godset hadde vært pantsatt, slik at Hans Nilsen Vogn måtte reise penger til å løse det inn. Selv var han av bondeslekt.³⁹

Endelig har jeg, i motsetning til Berg, splittet tallene for eiendomsfordelinga opp i tall for hvert av sognene Stokke, Skjee og Arnadal. Ulikheter mellom sognene kan ha bidratt til ulike utviklingsforløp, ikke minst nærhet til Tønsberg og de adelige setegårdene.

Spørsmålet er så hvordan eiendomsfordelinga skal beregnes. Det er naturlig å bruke landskylda som målestokk. Johannessen drøftet nokså inngående fordeler og ulemper ved dette, men kom til at vi ikke har mulighet til å etablere noe annet mål.⁴⁰ Ulempene er lette å se. Gårdene Nordre og Søndre Stavnum hadde lik skyld, men da det ble skiftet etter eieren, Iver Franssen, i 1738, ble gårdene taksert til hhv 800 og 600 rd.⁴¹ Tross lik skyld, ble de to gårdene altså ansett for å være av ulik verdi. Ei annen ulempe ble tatt opp av Holmsen noen år etter at Johannessen skrev. Holmsens påstand var at bare bønder som gjennom bygselretten hadde disposjonsretten over gården, var virkelige selveiere.⁴² Men jeg må slutte meg til Ståle Dyrviks replikk om at "Holmsens definisjon sikkert er den beste, men samstundes den minst operasjonelle".⁴³ Dermed har jeg falt ned på samme metode som Johannessen: Jeg har brukt landskylda til å beregne eiendomsfordelinga.

Dette medfører at jeg har sett på skyldsatt jord. Jord som det ikke var satt skyld på, har falt utenfor inntil den eventuelt ble skyldsatt. Det eneste unntaket her er Stokke prestegård, som ikke ble skyldsatt før 1751.⁴⁴ Gården hadde ikke vært skyldsatt siden den var ment å være til bruk for prestene, og ikke til å bygsles bort.⁴⁵ Jeg har derfor tatt med prestegården, med skylda fra 1751, i beregninga av prestebolsgodset til en hver tid. Videre har jeg funnet det naturlig å ta med de fossene og fiskeriene som etter hvert ble skyldsatte, hovedsaklig i 1667 og 1681.⁴⁶

Ved skifter ble landskylda delt mellom arvingene, noe som førte til at brukerens barn, foreldre, søsken, ektefellens søsken eller andre kunne bli sittende som eiere av landskyld.

³⁹ Hunskaar 2002.

⁴⁰ Johannessen 1973, s. 25-32.

⁴¹ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll 5 (1730-1738), fol. 607a-615b.

⁴² Holmsen 1978a, s. 132ff.

⁴³ Dyrvik 1978, s. 396. Hvem som satt med bygselretten er bare oppgitt i noen få av matriklene.

⁴⁴ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 17 (1748-1754), fol. 273b-274a. Stokke prestegård ble da skyldsatt med 1 skippund 11 lispund tunge, inkludert plassene Øde Husum og Myre. Fra før hadde underbrukene Korsane og Vaktberg skyld på hhv 1 pund smør og 2 ½ lispund tunge, og dermed ble prestegården alt i alt for en fullgård å regne.

⁴⁵ Da den ble skyldsatt, skyldtes det at kongen krevde avgifter av embetsgårdene på Østlandet og i Trøndelag, jfr Sandvik 1965, s. 9.

⁴⁶ En fortegnelse over disse finnes f.eks. i NRA. RK. ROA. Matrikler og jordebøker. II Matrikler, bd 115, fol. 188b-193a. Der det går fram at av kildene at slike objekter var skyldsatt tidligere, har jeg tatt dem med i beregningene.

Strengt tatt burde eierpartene til disse personene vært regnet for innenbygds eller utenbygds bønders gods, men Holmsen mener at det realhistorisk ikke er noen forskjell på en bonde som var fullt ut selveier og en, som i kraft av åsetesretten, brukte hele gården og ga medarvingene landskyld for en del av den. Denne brukeren hadde nemlig disposisjonsrett over hele gården.⁴⁷ Et annet problem knyttet til dette, er kildene. Det er på det rene at matrikler og skattelister bare i varierende grad oppgir medarvingspartene.⁴⁸ Det finnes tilfeller der en bruker er oppført som eneste eier, selv om en undersøkelse av skifteprotokollen og panteboka viser at barn, stebarn, søsken eller andre også eide parter. Andre ganger står det rett ut at brukeren eier så og så mye med sine medarvinger, men uten at fordelinga kan avgjøres uten å konsultere andre kilder, i den grad slike finnes.

En fullstendig og gjennomgående kontroll av matriklene, jordebøkene og skattelistene mot rettsprotokollene ville sprengt tidsrammen for dette arbeidet. Jeg har derfor stort sett benyttet de eieropplysningene som kommer fram i de førstnevnte kildene, men som det framgår av kapittel 3, har jeg trukket inn rettsprotokollene til en viss grad. Tendensen i utviklinga er langt viktigere enn pinlig nøyaktige tall, og helt nøyaktige ville neppe tallene blitt uansett, spesielt for 1600-tallet, som er fattigst når det gjelder kilder. Angående medarvingsparter har jeg regnet eierpartene til hjemmeværende barn og stebarn av brukeren som selveie. I den grad brukeren betalte dem landskyld,⁴⁹ forble betalinga i husstanden. Eierpartene til barn og stebarn som selv var brukere av andre gårder, og eierpartene til andre medarvinger, har jeg derimot regnet som innenbygds og utenbygds bønders gods. Betaling av landskyld til disse medarvingene tappet husstanden for verdier, og dessuten er det interessant å skille ut slike medarvingsparter i statistikken for å kunne vurdere om bøndernes holdning til å løse ut medarvinger endret seg over tid. Denne praksisen er også i samsvar med Johannessens praksis.⁵⁰

Regning med landskyld innebærer også andre problemer. Spørsmålene er hva den totale skylda for Stokke til en hver tid var, og hvordan omregningsforholdet mellom de ulike landskyldvarene var. Det første spørsmålet angår først og fremst 1624, for siden finnes det

⁴⁷ Holmsen 1978a, s. 136.

⁴⁸ Dette er bl.a. tatt opp av Johannessen 1973, s. 24f og s. 75f, og Holmsen 1978a, s. 138.

⁴⁹ Johannessen 1973, s. 24, mener at dette ikke skjedde, men det kunne forekomme i noen tilfeller. På skiftet etter Kristoffer Engebretsen (Stangeby) på Nordre Stavnum, som ble sluttet 9. juni 1750, ble landskyld til hans to mindreårige barn fra første ekteskap, som hadde arvet parter i gården på skiftet etter moren, trukket fra boets bruttoverdi før nettoverdien ble gjort opp. Kristoffer hadde også betalt odelsskatt av barnas eierparter, en utgift som fikk motsatt virkning på boets nettoverdi, så i dette tilfellet må skattelistene ha vist alle medarvingspartene (SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 7 (1746-1755), fol. 241b-247b.).

⁵⁰ Johannessen 1973, s. 24f.

matrikler der alle eiere, og dermed den totale skylda, er oppgitt, i alle fall i prinsippet.⁵¹ Min metode har vært å anta at en gårds totale landskyld var konstant mellom 1624 og 1649/1661, så sant jeg ikke har funnet vitnesbyrd om annet. Det skjedde sikkert noen endringer i perioden uten at jeg har klart å fange dem opp, men de var trolig så små at de har utgjort en feilmargin som jeg har vært nødt til å akseptere.

Omregningsforholdet mellom landskyldvarene er til dels mer komplisert. De vanligste landskyldvarene i Stokke var smør, huder og korn, sistnevnte gjerne kalt tunge, mel eller malt. Omregningsforholdet mellom dem er greit:⁵²

$$1 \text{ skippund (skpd) tunge} = 1 \text{ løp smør} = 2 \text{ huder}$$

Det eneste avviket fra dette forekommer i den trykte skattematrikkelen for 1649. Der er ikke omregningsforholdet oppgitt eksplisitt, men det er mulig å regne seg fram til at det er regnet 3 huder på 1 skpd tunge. Dette er merkelig, og det blir ikke mindre merkelig av at det i skattebrevet står at "udi Smaalenene, Akershuus, Tunsberg, Brunla, Bratsberg og Agdesidens Lene søndenfjelds en fuld Gaard at skulle regnes efter 2 Skippund Tunge eller 4 Huder eller 6 Pund smør".⁵³ Det er fristende å tro at skriveren har misforstått omregningsforholdet mellom tungeskyld og hudskyld i dette tilfellet. Jeg har derfor valgt å regne 2 huder på 1 skpd tunge også i 1649. En grunn til det er at vi da unngår forskyvninger i prosentandelene som følge av at omregningsforholdet for 1649 skiller seg ut.

Disse varene hadde også andre enheter:⁵⁴

$$1 \text{ skpd tunge} = 4 \text{ fjerdingen} = 20 \text{ lispund (lpd)} = 80 \text{ remål} = 720 \text{ merker (mrk)}$$

$$1 \text{ tønne smør} = 7 \text{ løp} = 21 \text{ bismerpund (bpd)} = 504 \text{ merker (mrk)}$$

$$1 \text{ (ku)hud} = 12 \text{ (kalv)skinn}$$

Verre er det med sjeldnere landskyldvarer som høns, huggenbord, penger, fersk gjedde og andre. I skattematrikkelen 1649 er all skyld summert sammen til tungeskyld, slik at vi kan regne oss fram til omregningsforholdet. Imidlertid synes det ikke som om det er brukt noe fast omregningsforhold for høns. På bakgrunn av skattematrikkelen har jeg likevel valgt å regne 1 høne lik 1/3 lpd tunge.⁵⁵ 1 tylft (12) huggenbord ser ut til å ha vært regnet lik 2 lpd tunge.⁵⁶

⁵¹ Noen av forskjellene mellom matrikkelen for 1649 og landkommisjonen 1661 ser riktignok ut til å skyldes unøyaktigheter i kildene.

⁵² Omregningsforholdet framgår bl.a. av NRA. RK. Tønsberg len, lensregnskaper, legg 7.2: F Landskatt martini 1624 og NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, pk 1868: Jarlsberg grevskap 1697-1699, beregningsmanntall (matrikkel) 1699.

⁵³ *NRR VIII*, s. 505, jfr *Skattematrikkelen 1647*, s. 7.

⁵⁴ Imsen og Winge 1999, s. 51, s. 163, s. 381 og s. 464. Etter ei forordning av 1. mai 1683 skulle 1 lispund fra da av deles i 16 skålpund og 32 merker, ikke 36 merker som tidligere. Så vidt jeg kan se av kildematerialet, har dette ikke blitt tatt til følge blant bøndene i Stokke.

⁵⁵ *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 41 ("Weer"), s. 51 ("Gran"), s. 53f ("Lilleuahr") og s. 55 ("Hoetued"). 1 høne er ellers satt til alt fra 1/6 lpd tunge (s. 51, "Tier Aass") til 1/2 lpd tunge (s. 48, "Riisse").

Når det gjelder pengeskyld, finner jeg at 1 rd er regnet lik 8 lpd tunge i 1649, men lik 5 lpd tunge i 1699.⁵⁷ Jeg har da valgt å sette 1 rd lik 8 lpd tunge til og med 1661, og siden 1 rd lik 5 lpd tunge, ettersom ny skyldsetting av en del gårder på 1660-tallet likevel vil skape forskyvninger i eiendomsfordelinga uavhengig av kjøp, salg og arv. De øvrige landskyldvarene som finnes brukt, forekom bare tidlig på 1600-tallet. For å regne om dem, har jeg valgt å sammenlikne med de aktuelle gårdenes senere skyld og å se hva disse ytterst sjeldne landskyldvarene kan ha blitt konvertert til. Felles for alle disse landskyldvarene er imidlertid at de forekommer så sjelden at utslagene uansett blir små.

Et særskilt problem er smørtønna, som jeg ovenfor har angitt til 7 løp smør. I 1699 er den imidlertid regnet lik 4 løp smør eller 4 skpd tunge, og dette forholdet bekreftes av et skifte på Fossnes i 1734, der gårdens skyld på ½ tønne smør 2 huder 4 skinn er omregnet til 3 skpd 3 1/3 lpd tunge.⁵⁸ Jeg har valgt å regne smørtønna lik 7 løp til og med 1661 og lik 4 løp siden. Min praksis for omregning av smørtønna blir dermed lik min praksis for omregning av pengeskyld. Det skal legges til at Fossnes er den eneste gården der smørtønna er brukt som skyldenhhet, men med ½ tønne smør i skyld blir forskjellen mellom omregningsmåtene likevel stor.

Selv om smør var den aller vanligste landskyldvaren i Stokke,⁵⁹ har jeg valgt å regne om all landskyld til tungeskyld i det statistiske arbeidet. Det ser ut til å ha vært vanlig praksis i distriktet i samtida,⁶⁰ og tungeskyld er dessuten ei praktisk landskyldvare å regne med.

Med alle disse problemene ryddet til side, er det kun ett forhold til som må omtales. Som nevnt førte matrikkelarbeidet i 1660-åra til at en del gårder fikk endret skyld. Det ser imidlertid ut som den nye skylda kun ble oppfattet som skatteskyld, mens man fremdeles regnet etter den gamle skylda i forbindelse med eiendomstransaksjoner.⁶¹ Et talende eksempel er skiftet etter Kirsten Nilsdatter på Balsrød i Skjee 12. juni 1750. Der tales det om at boets jordegods i Balsrød var 1 bpd smør med bygsel etter gammel matrikkel, men 18 mrk smør med bygsel etter ny skatteskyld.⁶² I arbeidet med å lage statistikk over eiendomsfordelinga har jeg benyttet skatteskylda, ettersom den er benyttet i matriklene som jeg i hovedsak har

⁵⁶ *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 41 ("Melssom") og s. 58 ("Roberg").

⁵⁷ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, pk 1868: Jarlsberg grevskap 1697-1699, beregningsmanntall (matrikkel) 1699.

⁵⁸ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, pk 1868: Jarlsberg grevskap 1697-1699, beregningsmanntall (matrikkel) 1699; SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 5 (1730-1738), fol. 358a-364b.

⁵⁹ Fladby og Winge (red.) 1991, s. 11.

⁶⁰ Dette er praksis i jordebøkene fra 1624, *Skattematrikkelen 1647* og i matriklene i fogderegnskapene.

⁶¹ Holmsen 1978a, s. 127f, har kommentert dette fenomenet, som han kaller "dobbeltskyld" på Vestlandet.

⁶² SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 7 (1746-1755), fol. 250a-252a.

bygget på. I den grad jeg har trukket inn rettsprotokollene, har jeg vært nødt til å undersøke hvilken skyld som er brukt.

Kort oppsummert kan vi si at matrikler er å foretrekke der slike finnes. Utover dette henviser jeg til kapittel 3 for flere metodiske kommentarer knyttet til de enkelte kildene.

2.3.2 Eierinteresser

Jeg har benyttet meg av en del av Johannessens framgangsmåter for å finne eierinteressene.⁶³ Det har vært naturlig ettersom jeg har tatt utgangspunkt i en del av hans resultater. Metodene bygger særlig på kvalitativ og kvantitativ komparasjon, samt undersøkelser av korrelasjon mellom ulike variable. Metodene vil i noen grad diskuteres der de har kommet til anvendelse, men vurdering av skogressursene skal omtales her.

For å vurdere skogressursene til de forskjellige gårdene, har jeg tatt utgangspunkt i en metode som Knut Johannessen har brukt.⁶⁴ På bakgrunn av opplysningene om gårdenes skoger i landkommisjonens matrikkel fra 1661, den nye matrikkelen som ble ferdig i 1668, og matrikkelforarbeidet i 1723,⁶⁵ har jeg gitt skogressursene til gårdene verdier fra 0 til 3. Gårder uten skog har fått verdien 0, gårder med skog til gjerder og brenneved har fått verdien 1, gårder med skog til husfornødenhet, hustømmer og smålast har fått verdien 2, mens gårder med skog til sagtømmer har fått verdien 3. Tabell 2.1 viser gjennomsnittsverdien for gårdene ved de tre tidspunktene.

Tabell 2.1: Skogressursene på gårdene i Stokke ifølge oppgaver fra 1661, 1668 og 1723 (gjennomsnittsverdier).

	1661	1668	1723
Stokke sogn	1,29	1,48	1,35
Skjee sogn	1,29	1,82	1,34
Arnadal sogn	1,24	2,00	1,83
Stokke prestegjeld	1,28	1,69	1,42

Kilder: Se note 65.

Denne metoden har opplagt sine begrensninger. For det første var det subjektive vurderinger som lå til grunn for den karakteristikkene gårdenes skoger fikk i matriklene. Det er tydelig at skogene ble beskjedent vurdert i 1661, særlig i Skjee og Arnadal. Da det neppe var grunn til å overvurdere skogene, vil jeg anta at karakteristikkene fra 1668 er mer realistiske enn de fra 1661. Når tallene igjen er lavere i 1723 enn i 1668, er det uvisst om det skyldes mer nøkterne

⁶³ Johannessen 1973.

⁶⁴ Johannessen 1973, s. 94-96.

⁶⁵ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 44a-70a og fol. 104b-105a; NRA. RK. ROA. Matrikler og jordebøker. II Matrikler, bd 19, fol. 71a-105a; *ibid.*, bd 115, fol. 171b-193a.

karakteristikk eller om skogene i mellomtida hadde blitt hardt utnyttet. På samme måte er det problematisk å forholde seg til opplysninger om enkeltgårder. Gårder som i dag er kjent som skoggårder, kan ha hatt dårlig skog i 1660-åra på grunn av hard beskatning i 1650-åra. En del gårder der skogen forut for 1661 og 1668 var rammet av skogbrann, er for øvrig holdt utenfor.

Tallene må derfor brukes med forsiktighet, og bare for grupper av gårder. Det hadde vært ønskelig med bedre oppgaver å forholde seg til. Knut Johannessen kunne støtte seg til avvirkningsoppgaver i matrikkelforarbeidet fra 1865, men i materialet for Stokke er det ikke gjort overslag på avvirkninga av skogene.⁶⁶

Til slutt vil jeg nevne at jeg har benyttet meg av genealogi som metode til å finne mulige årsaker til at forskjellige personer handlet som de gjorde. Å kjenne til hvilke slektskapsbånd som fantes i Stokke, har vært til stor nytte med hensyn til å forstå jordegodstransaksjoner og eierinteresser. Da genealogiene i bygdebøkene for Stokke er nokså ufullstendige i det tidsrommet jeg har arbeidet med, har jeg vært nødt til å gjøre mye arbeid fra bunnen av. Resultatet har blitt en stor database som i framtida kan legge grunnlaget for en ny gårds- og slektshistorie for Stokke.

⁶⁶ NRA. Finansdepartementets arkiv. Aktivkontoret. Herredsbeskrivelser etter lov av 6/6-1863, bd 117: Stokke.

3 Eiendomsfordelinga 1624-1750

I dette kapitlet presenterer jeg Lorens Bergs og mine egne tall for eiendomsfordelinga i Stokke, sammenligner tallene med hverandre og ser på mulige årsaker til avvikene. Som en forlengelse av dette viser jeg hvordan jeg har kommet fram til mine tall og vurderer kildematerialet jeg har benyttet. Med det vil fundamentet være lagt for en grundigere analyse av de forskjellige godsgruppene i de påfølgende kapitlene.

3.1 Eiendomsfordelinga i tall

Bergs tall er gjengitt i tabell 3.1 nedenfor, mens mine tall er presentert i tabell 3.2-3.5 på denne og neste side.

Tabell 3.1: Lorens Berg: "Jordegodsets [prosentvise] fordeling i Stokke fra omkr. 1400 til omkr. 1850" (utdrag).

	1625	1650	1675	1700	1750
Krongods	25	11	3	-	-
Kirkegods	14	14	12	15	13
Adelsgods	11	33	21	12	-
Byborgergods	10	14	44	31	5
Bondegods	40	28	20	42	82

Kilde: Berg 1928, s. 38.

Tabell 3.2: Jordeiendomsfordelinga i Stokke prestegjeld 1624-1750. Eiergruppenes prosentvise andel av landskylda.

	1624	1649	1661	1675	1699	1711	1723	1750
Kron- og forleningsgods	18,2	14,4	11,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Bykirkelig gods	11,2	6,4	6,3	6,4	7,7	7,6	7,7	6,1
Bygdekirkers gods	0,9	0,9	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Prestebolsgods	6,4	6,5	6,5	6,6	6,6	6,6	6,7	6,7
Kirkegods totalt	18,5	13,8	13,6	13,9	15,2	15,1	15,3	13,7
Adelsgods	17,3	26,8	31,5	18,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Grevegods	0,0	0,0	0,0	8,8	9,4	10,3	10,2	0,0
Adels- og grevegods totalt	17,3	26,8	31,5	27,2	9,4	10,3	10,2	0,0
Borgergods	4,7	6,5	10,8	22,9	19,8	15,5	22,5	16,8
Embetsmannsgods	0,6	9,2	9,7	18,8	23,7	20,3	4,8	3,6
Borger- og embetsmannsgods totalt	5,3	15,7	20,5	41,7	43,5	35,8	27,3	20,4
Selveie	7,3	11,4	12,2	11,9	20,8	28,9	36,3	57,4
Innenbygds bønders gods	6,9	6,8	2,6	2,7	7,4	6,1	9,0	6,0
Utenbygds bønders gods	13,4	8,6	7,6	2,6	3,5	3,5	1,9	1,7
Bondeeie totalt	27,6	26,8	22,4	17,2	31,7	38,5	47,2	65,1
Ukjent	13,2	2,6	0,1	0,0	0,2	0,4	0,0	0,8
Sum	100,1	100,1	99,9	100,0	100,0	100,1	100,0	100,0
Samlet landskyld (lpd tunge)	4306	4333	4391	4364	4400	4400	4356	4356

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.1-3.2.8.

Tabell 3.3: Jordeiendomsfordelinga i Stokke sogn 1624-1750. Eiergruppene's prosentvise andel av landskylda.

	1624	1649	1661	1675	1699	1711	1723	1750
Kron- og forleningsgods	20,4	15,0	9,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Bykirkelig gods	13,1	7,6	7,5	7,4	7,3	7,3	7,4	6,1
Bygdekirkers gods	1,7	1,7	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
Prestebolsgods	7,0	7,1	7,2	7,5	7,5	7,5	7,5	7,5
Kirkegods totalt	21,8	16,4	16,3	16,6	16,5	16,5	16,6	15,3
Adelsgods	20,5	24,0	32,7	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Grevegods	0,0	0,0	0,0	7,9	8,7	9,6	9,6	0,1
Adels- og grevegods totalt	20,5	24,0	32,7	12,2	8,7	9,6	9,6	0,1
Borgergods	8,9	9,9	16,8	35,0	29,3	27,0	38,6	28,3
Embetsmannsgods	1,2	18,7	14,0	30,4	26,7	26,9	6,4	3,0
Borger- og embetsmannsgods totalt	10,1	28,6	30,8	65,4	56,0	53,9	45,0	31,3
Selveie	3,3	6,7	5,5	3,2	11,6	14,4	20,7	43,5
Innenbygds bønders gods	1,6	2,0	1,0	2,7	7,3	5,6	8,2	7,7
Utenbygds bønders gods	8,6	5,0	3,7	0,0	0,0	0,0	0,0	1,4
Bondeeie totalt	13,5	13,7	10,2	5,9	18,9	20,0	28,9	52,6
Ukjent	13,7	2,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7
Sum	100,0	99,9	100,0	100,1	100,1	100,0	100,1	100,0
Samlet landskyld (lpd tunge)	2118	2123	2143	2111	2119	2119	2114	2114

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.1-3.2.8.

Tabell 3.4: Jordeiendomsfordelinga i Skjee sogn 1624-1750. Eiergruppene's prosentvise andel av landskylda.

	1624	1649	1661	1675	1699	1711	1723	1750
Kron- og forleningsgods	10,9	14,3	13,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Bykirkelig gods	10,8	5,1	5,3	5,6	9,4	9,0	9,1	6,4
Bygdekirkers gods	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Prestebolsgods	6,4	6,6	6,8	6,9	7,1	7,1	7,1	7,1
Kirkegods totalt	17,4	11,8	12,3	12,7	16,7	16,3	16,4	13,7
Adelsgods	7,8	13,7	12,8	11,7	0,0	0,0	0,0	0,0
Grevegods	0,0	0,0	0,0	13,1	13,8	14,9	14,6	0,0
Adels- og grevegods totalt	7,8	13,7	12,8	24,8	13,8	14,9	14,6	0,0
Borgergods	0,9	4,5	6,9	16,5	6,9	5,0	7,4	6,2
Embetsmannsgods	0,0	0,0	8,1	11,6	21,4	15,9	4,9	5,0
Borger- og embetsmannsgods totalt	0,9	4,5	15,0	28,1	28,3	20,9	12,3	11,2
Selveie	13,2	21,5	25,3	24,5	24,7	35,9	44,9	68,5
Innenbygds bønders gods	17,3	16,4	6,0	4,0	9,8	3,6	8,0	3,5
Utenbygds bønders gods	15,4	15,6	15,2	5,9	6,7	7,4	3,7	2,2
Bondeeie totalt	45,9	53,5	46,5	34,4	41,2	46,9	56,6	74,2
Ukjent	17,1	2,2	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,8
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	99,9	99,9
Samlet landskyld (lpd tunge)	1521	1544	1546	1545	1564	1564	1559	1559

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.1-3.2.8.

Tabell 3.5: Jordeiendomsfordelinga i Arnadal sogn 1624-1750. Eiergruppene prosentvise andel av landskylda.

	1624	1649	1661	1675	1699	1711	1723	1750
Kron- og forleningsgods	27,9	12,5	14,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Bykirkelig gods	6,2	5,5	5,2	5,2	5,1	5,1	5,4	5,4
Bygdekirkers gods	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Prestebolsgods	4,3	4,0	3,8	3,3	3,2	3,2	3,4	3,4
Kirkegods totalt	10,5	9,5	9,0	8,5	8,3	8,3	8,8	8,8
Adelsgods	28,4	66,2	68,7	75,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Grevegods	0,0	0,0	0,0	2,1	2,1	2,1	2,2	0,0
Adels- og grevegods totalt	28,4	66,2	68,7	77,4	2,1	2,1	2,2	0,0
Borgergods	0,0	0,0	1,1	1,1	20,1	4,6	7,3	5,7
Embetsmannsgods	0,0	0,0	0,0	0,0	20,0	10,6	0,0	2,1
Borger- og embetsmannsgods totalt	0,0	0,0	1,1	1,1	40,1	15,2	7,3	7,8
Selveie	6,5	3,0	3,8	10,3	39,6	56,1	64,8	75,0
Innenbygds bønders gods	0,0	0,0	0,0	0,0	2,2	12,8	13,5	6,3
Utenbygds bønders gods	24,1	3,6	2,9	2,8	6,7	5,5	3,5	1,3
Bondeeie totalt	30,6	6,6	6,7	13,1	48,5	74,4	81,8	82,6
Ukjent	2,5	5,1	0,3	0,0	1,0	0,0	0,0	0,8
Sum	99,9	99,9	99,9	100,1	100,0	100,0	100,1	100,0
Samlet landskyld (lpd tunge)	667	666	703	708	718	718	684	684

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.1-3.2.8.

Av tabellene 3.1 og 3.2 går det fram at Bergs og mine tall ikke stemmer helt overens. For kirkegodset er vi likevel nokså samstemte, noe som må skyldes at denne godsgruppa er godt kildebelagt. Avviket i 1624/1625 kan synes stort, men må komme av at Berg har regnet godset til Laurentiuskirken i Tønsberg som krongods allerede i 1625, selv om dette godset ikke kom inn under kronen før i 1627.¹ Dette må også være den viktigste årsaken til at Berg og jeg opererer med ulik størrelse på krongodset i 1624/1625. For krongodset er det ellers avvik i 1649/1650 og i 1675, men krongods var i handelen både på slutten av 1640-tallet og på begynnelsen av 1670-tallet, så uoverensstemmelsene er ikke dramatiske, tatt i betraktning av at Berg og jeg nok har brukt til dels ulike kilder.

Sett i lys av at jeg mener at mine tall for 1624 er temmelig korrekte,² er Bergs tall for 1625 påfallende lavt for adelsgodset og påfallende høyt for byborgergodset. Da vi derimot er enige om summen av de to godsgruppene, kan det tenkes at Berg har regnet en del adelsgods som byborgergods, og han nevner blant annet at adelsmannen Gunde Lange pantsatte gården Ask til borgermesterenken Lucie Hansdatter i Tønsberg "hen mot 1630".³ Men da han hevder at halve Nordre Råstad var bondegods fra middelalderen og helt fram til 1640 og at Haugan

¹ Johnsen 1934, s. 144. Se også kap. 4.1.

² Se delkapittel 3.2.1.

³ Berg 1928, s. 245.

var en gammel selveiergård,⁴ er det opplagt at han ikke kjente til adelsjordebøkene fra 1624 som jeg har basert meg på. Claus Brockenhuus' jordebok viser at halve Nordre Råstad og det meste av Haugan tilhørte ham som en del av Skjærnesgodset.⁵ Det spørres derfor om ikke Bergs tall for både adelsgoods, byborgergoods og bondegods for 1625 delvis er beregnet ved ekstrapolering fra tidligere og senere kilder. Riktignok må han ha benyttet jordeboka for Tønsberg len for 1624,⁶ men i delkapittel 3.2.1 viser jeg at eierne til drøyt 13 % av landskylda i 1624 ikke kan belegges sikkert.

Tallene for 1649/1650 stemmer nokså godt overens, og sannsynligvis har Berg brukt ei skatteliste for 1650, tilsvarende den for 1649 som er utgitt som *Skattematrikkelen 1647*. Det eneste større avviket finnes for adelsgodset, som Berg setter til 33 % mot mine 26,3 %. Noe må skyldes det tidligere nevnte avviket på krongodset, mens resten kan skyldes skattefriheten til Preben von Ahnens ukedagsbønder. Deres gårder er ikke med i de aktuelle skattelistene, og Berg kan ha regnet von Ahnen som eneeier av disse gårdene. Von Ahnens egen jordebok for 1649 viser imidlertid at han ikke eide alle gårdene fullt ut.⁷

For 1675 er det igjen størrelsen på adelsgodset som skiller Berg og meg, men her er det mitt anslag som ligger høyest. De 3 % som Berg regner som krongods, er grevegods hos meg.⁸ For øvrig må uenigheten dreie seg som beregningen av jordegodset til Johan Richard von Buchwald på Fossnes. Det er sannsynlig at Berg ikke kjente til von Buchwalds jordebok for 1675,⁹ som jeg har benyttet meg av.

Når det gjelder tallene for 1699/1700, er det de vidt forskjellige anslagene for hvor mye borgerne og bøndene eide som fanger oppmerksomheten. Berg angir 31 % byborgergoods og 42 % bondegods, mens jeg har beregnet at borgerne og embetsmennene eide over 43 % og at forskjellige grupper av bønder eide i underkant av 32 %. I delkapittel 3.2.5 konkluderer jeg med at min kilde i all hovedsak er pålitelig. Hva er årsaken til det enorme avviket? Det viser seg at Peder Wulf på Melsom var i besittelse av 11 % av landskylda ved dette tidspunktet, og Berg må ha regnet hans jordegods som bondegods i sin statistikk. Berg oppgir imidlertid selv at Peder Wulf hadde skipperborgerskap i Tønsberg og at hans hustru tilhørte borgerslekta

⁴ Berg 1928, s. 155 og s. 282.

⁵ NRA. Stattholderarkivet. Jordebøker 1624-26. D IX, pk 7: Adelsjordebøker, III Claus Brockenhuus, datert 12. november 1624.

⁶ Opplysningen om at Tor Stulen i Andebu eide 9 mrk smør i Hundestuen (Berg 1928, s. 510), kan han neppe ha funnet andre steder, og andre opplysninger om eierforholdene på de ulike gårdene peker i samme retning.

⁷ NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 21: Adelsjordebøker 1648-1649, Preben von Ahnen, datert 6. mars 1649.

⁸ Se delkapittel 3.2.4.

⁹ NRA. RK. Amtsregnskaper. Akershus stiftamt, pk. 139, legg 2: Rosstjeneste og månedlig rytterhold 1675-77, lit. Y, Johan Richard von Buchwald, datert 12. september 1675.

Coldevin i Tønsberg.¹⁰ Peder Wulf bodde riktignok på Melsom, men skiftet etter ham viser at han også bl.a. eide to hus i Tønsberg og et skip om ble verdsatt til hele 1050 rd.¹¹ Det var altså skipperborgerskapet og ikke bondeyrket som var hans hovednæringsvei, noe som forsvarer at jordegodset hans må regnes som borgergods.

Beregningene for 1750 er også ulike med hensyn til bøndernes, borgernes og embetsmennes jordegods. Mens Berg opererer med 5 % byborgergods og 82 % bondegods, har jeg kommet fram til at borgerne og embetsmennene samlet eide drøyt 20 % og at bøndene eide 65 %. Om kirkegodset er vi enige, og ettersom jeg har valgt å klassifisere noe jordegods som jordegods med ukjent eier, ser vi at det er 15-16 % av landskylda som Berg og jeg er uenige om hvorvidt skal regnes som tilhørende bønder eller borgere og embetsmenn.

Det meste av dette, 10 % av den totale landskylda, kan igjen forklares med ulik oppfatning av Wulf-familien. I 1750 var nok familien mer knyttet til jordbruket enn den hadde vært i utgangspunktet, men som nevnt i delkapittel 2.3.1, mener jeg det er god grunn til å regne familien med blant borgerne fremdeles i 1750. Men det er fremdeles et vesentlig avvik på mer enn 5 % av den totale landskylda, og det later til at Berg har regnet gårder der bønder hadde bygselen som fullt ut bondegods selv om mindre landskyldparter tilhørte andre. Gårdene til høyere militære embetsmenn må han også ha regnet som bondegods. Til Bergs forsvar må det sies at han neppe hadde anledning til å legge ned så mye tid i jordegodsberegningene som jeg har hatt muligheten til i forbindelse med dette arbeidet.

3.2 Beregning av eiendomsfordelinga – vurdering av kildene

Tverrsnitt av jordegodsets fordeling er Lorens Bergs betegnelse på sine undersøkelser av eiendomsfordelinga for sine utvalgte årstall.¹² Den betegnelsen adopterer jeg i min følgende kildekritiske vurdering av kildematerialet jeg har brukt. Som nevnt i delkapittel 1.1, har jeg lagt størst vekt tverrsnittene for 1624 og 1649.

3.2.1 Tverrsnitt 1624

Mine tall for 1624 er beregnet med utgangspunkt i de jordebøkene som ble satt opp høsten 1624 og vinteren 1625 på befaling fra Kristian IV.¹³ Jordebøkene skulle være grunnlag for innkreving av en særskilt krigsskatt. Krongods og kirkegods skulle være unntatt, men ellers

¹⁰ Berg 1928, s. 187-188.

¹¹ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 1 (1700-1715), fol. 371a-380b.

¹² Berg 1928, s. 37-44.

¹³ Jordebøkene er arkivert i NRA. Stattholderarkivet. Jordebøker 1624-26. D IX, pk 7: Adelsjordebøker; pk 8-9: Odelsjordebøker. Papirkopier ved veiledningen i NRA, bd 13-15 og 18-22. Om ikke annet er oppgitt, gjelder senere henvisninger i dette kapittelet til 1624 denne kildeserien.

skulle alle betale, både bønder, borgere, geistlige og adelige. Det skulle skattes av alle typer gods, om det så var pantegods, kjøpegods, gavegods, giftingsgods "eller hvad slig goeds det kand verre", og "ihvor heldst det ehr liggendis".¹⁴

Jeg har selv gått gjennom Arnadal skipreide med Nøtterøy, Brunla len, Tønsberg by og Oslo by, samt de adelsjordebøkene der jeg kunne forvente å finne Stokke-gods. For det øvrige Tønsberg len og for fogderiene i det nåværende Buskerud fylke, har jeg benyttet meg av avskrifter som har blitt gjort i forbindelse med en planlagt kildeutgivelse av jordebøkene.¹⁵ Jeg har kontrollert originalkilden i de tilfellene der jeg fant gods av interesse. Jordeboka for Telemark, dvs Bratsberg len og Skien by, er transkribert og utgitt av Odd Arne Helleberg.¹⁶ Interessante eierparter har jeg likevel kontrollert mot originalkilden. Helleberg identifiserer for øvrig 1 hud i "Fladnes", som tilhørte borgeren Jan Trinepol i Skien, med Flåtnes i Skjee,¹⁷ men det må være feil. Både adelsmannen Gunde Lange og ei enke på Ruelsrød i Andebu har oppgitt at de eide hele Flåtnes i 1624. Kanskje var det en pågående tvist om eierrettighetene som gjorde at Flåtnes er dobbeltført, men det utelukker i alle fall at Jan Trinepol kunne eie Flåtnes. Hans øvrige jordegods lå i amtene Bratsberg og Nedenes, så "Fladnes" må nok søkes der. Endelig har Sten Høyendahl vært så vennlig å gå gjennom samtlige len og fogderier i Østfold, samt Asker, Bærum, Aker, Follo og Nedre Romerike for meg, men uten å finne Stokke-gods.¹⁸

Krongodset og kirkegodset lar seg spore på annet vis. For 1616/1617 finnes det ei jordebok over det krongodset som hørte til Tønsberg len, mens det for 1622/1623 finnes ei tilsvarende jordebok for Bratsberg len.¹⁹ Årsaken til at noe av kronens gods i Stokke er å finne i jordeboka for Bratsberg len, er at dette godset opprinnelig hørte til Gimsøy kloster. I tillegg inngikk noen gårder i kanonier, og én gård var forlent til lagstolsemetet i Tønsberg.²⁰ At dette var krongods også i 1624, kan vi slutte oss til ved å observere at samtlige eierparter enten er å finne som krongods i *Skattematrikkelen 1647* eller var blant det godset som ble skjøttet til de tre adelsmennene Preben von Ahnen, Vincents Bildt og Nils Lange på slutten av

¹⁴ Helleberg 2004, s. 7, jfr Johnsen 1929, s. 199-200.

¹⁵ Takk til Are S. Gustavsen, Torbjørn Steen-Karlsen, Erik Bjune, Thorleif Solberg, Tore Jørgen Løwe, Jan Fredrik Lysaker Engedahl og Jens Petter Nielsen, som har spart meg for mye arbeid med jordebøkene.

¹⁶ Helleberg 2004.

¹⁷ Helleberg 2004, s. 158 og s. 397.

¹⁸ Takk til Sten Høyendahl. I jordebøkene for Follo og Nedre Romerike er det riktignok ikke angitt hvilket sogn gårdene lå i, noe som gjør det vanskelig å henføre eierparter til gårder i Stokke med sikkerhet.

¹⁹ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 4.2: Jordebok (1616/1617); NRA. RK. Lensregnskaper, Bratsberg len, legg 7.7: 1622-1623. Inntektsvedlegg til lensregnskapet. Jordebok.

²⁰ For kanonigodset finnes ei jordebok for 1618 i NRA. RK. ROA. Benefisert gods, pk. 1: Oslo kapitels og Tønsberg prostis jordebok 1618. Lagstolsgodset er belagt for 1601 i NRA. Danske kansellis skapsaker, skap 14, pk. 90, legg 16a, 5f. Jeg skylder Tore H Vigerust en takk for kildehenvisningene.

1640-tallet.²¹ Endelig skal det bemerkes, at selv om landkommisjonens matrikkel for 1661 er den tidligste jordeboka eller matrikkelen som angir ødegården Hafsrød under Fuske som krongods,²² var Hafsrød utvilsomt krongods også i 1624. I lensregnskapet 1618/1619 er det nemlig notert at "Lauris Housrød" betalte tredjeårstake av gården.²³ Jeg har derfor regnet Hafsrød som krongods i 1624, selv om gården må være uteglemt i de tidligere jordebøkene og matriklene.

Når det gjelder kirkegodset, er vi i den heldige situasjonen at det eksisterer ei jordebok fra nettopp 1624.²⁴ Den dekker jordegodset til de fleste aktuelle kirker og prestebol, men noen blad i jordeboka har kommet bort. Jordegodset til kirkene og prestebolene på Nøtterøy og i Sandeherred har jeg derfor kommet fram til ved å sammenholde *Skattematrikkelen 1647* og landkommisjonens matrikkel for 1661²⁵ med ei jordebok fra 1575, utgitt som *Oslo og Hamar bispedømes jordebok 1574-1577*. Ved å sammenholde de tre nevnte kildene, kom det også for dagen noen få landskyldparter som var kirkegods både i 1575 og i 1649/1661, men som ikke er med i jordeboka fra 1624. Ettersom det ikke kjennes andre eiere til disse partene i 1624, har jeg antatt at de er uteglemt dette året. To små landskyldparter tilhørende Laurentiuskirken har jeg utelatt. Gårdene, "Muggetornn" i Skjee og "Stolerudt" i Arnadal, kan ikke identifiseres med de gårdene vi kjenner i dag, og det er notert i jordeboka at kirken ikke fikk landskyld av dem. Sannsynligvis er det snakk om gårder som ble lagt øde i middelalderen, og som aldri ble gjenryddet.

Krongodset og kirkegodset har vi altså praktisk talt full oversikt over i 1624. Ettersom jordebøkene for 1624 var ment å omfatte samtlige andre jordeiere, skulle vi derfor forvente at det skulle være mulig å gjøre rede for eierne til bortimot all jord i Stokke på dette tidspunktet. Tabell 3.2 viser likevel at eierne til vel 13 % av landskylda er ukjente. Lorens Bergs tall, jfr tabell 3.1, gir uttrykk for at vi kan kildebelegge alle eierne, men da han vanskelig kan ha hatt andre kilder å basere seg på, må tallene som allerede nevnt, for en del være basert på skjønn. Knut Johannessen kom i sitt arbeide med Høland fram til at jordebøkene for 1624 har store mangler, på tross av at "det har vært vanlig å betrakte oppgavene derfra som fullstendige".²⁶ Kan vi trekke den samme konklusjonen her?

²¹ *NRR IX*, s. 287, s. 303-304 og s. 492-495. Skjøtet til Preben von Ahnen er ikke å finne i *NRR*, men en rett kopi av originalen finnes i NRA. RK. Lensregnskapet, Tønsberg len, legg 28.5: Lensregnskap 1648/1649, vedlegg.

²² NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 69a.

²³ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 4.6: Lensregnskap 1618/1619.

²⁴ SAO. Oslo stiftsdireksjon. G Benefisert jordegods. Gaa, pk 0002a: Jordebok 1624.

²⁵ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 44a-70a, samt fol. 104b-105a.

²⁶ Johannessen 1973, s. 82-83.

Ovenfor har jeg redegjort for hvilke geografiske områder jeg har lett etter Stokke-gods i. Utenfor Tønsberg len, Tønsberg by og Brunla len var det bare noen få bønder i Bratsberg len og én borger i Oslo som eide Stokke-gods. Det virker derfor lite sannsynlig at et bredere geografisk søk ville gitt særlig større fangst. Jordebøkene til en del adelige har gått tapt, men ifølge Tor Weidling er det kun i jordebøkene til Dorte Juel og Hartvig Huitfeldt jeg eventuelt kunne ha funnet Stokke-gods. Det er imidlertid ingenting som tyder på at de eide jordegods i Stokke. Ellers kan det nevnes at Rømminga ikke er nevnt i noen av jordebøkene fra 1624. Jeg har likevel regnet gården som adels gods i 1624. I 1581 ble gården, sammen med nabogårdene Skjelbred og Øvre Møkkenes, makeskiftet fra kronen til Karen Iversdatter på Skjærnes.²⁷ I 1624 nevnes Skjelbred og Øvre Møkkenes blant Skjærnesgodset til Klaus Brockenhuus, og i 1631 og 1632 solgte Klaus Brockenhuus' hustru alle tre gårdene til brukerne.²⁸ Rømminga må være uteglemt, eller eventuelt pantsatt, i 1624. Alt i alt kan ikke de manglende adelsjordebøkene være årsaken til at eierne til noe over 13 % av landskylda er ukjente.

Kan den høye andelen ukjente eiere forklares med at den totale landskylda på gårdene i Stokke prestegjeld var betydelig lavere i 1624 enn i 1649 og 1661? Det kan påvises at noen gårder først ble skyldsatt etter 1624, eller at de senere fikk økt landskyld. Anders Tjødelsen med brødre var i 1624 brukere av en tredjepart i ødegården Elta under Huflåtten i Arnadal, men der var "ingen landschylt paa sadt".²⁹ Siden parten er ført opp i jordeboka, må de ha vært regnet som eiere til parten, selv om den ikke var skyldsatt. Elta ble skyldsatt senest 1661, da den er oppført med 1 bpd smør i skyld.³⁰ På et skifte på Skarpeborge i Skjee i 1613 delte halvsøstrene Karen Pedersdatter og Gunne Åsmundsdatter jordegodset etter deres mor, Signe Torsdatter. Alt jordegodset ble regnet etter landskyld og fordelt mellom de to, bortsett fra ødegårdene Amundrød og Korterød i Skjee. Om dem heter det bare at de skulle ha halvparten hver.³¹ I 1624 er de to kvinnenes ektefeller ført opp med 6 mrk smør hver i Amundrød, mens Korterød ikke er nevnt. I 1649 skattet Jacob Ellefsen på Oserød, som var svigersønn av Karen Pedersdatter, og Jacob Andersen på Skarpeborge, som var gift med Gunne Åsmundsdatter, hver for 12 mrk smør i Amundrød og 6 mrk smør i Korterød.³² Skyldsettinga av disse gårdene hadde sannsynligvis sammenheng med at de ble ryddet og tatt i bruk. Ifølge Lorens Berg er

²⁷ *NRR II*, s. 404-406.

²⁸ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 59b.

²⁹ NRA. Stattholderarkivet. Jordebøker 1624-26. D IX, pk 9: XXVIII Tønsberg len.

³⁰ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 67a.

³¹ NRA. Diplomsamlingen. Avskrift av skiftebrev, datert Skarpeborge 24. juni 1613, utført av Rasmus Kristensen 23. august 1871. Avskriften er neppe bokstavrett, men det er trolig ikke vesentlig i denne sammenhengen.

³² NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 29.5: D Odelsskatt, lenet og byen, 1649.

det kjent brukere på Amundrød fra 1611 og på Korterød fra 1645.³³ I 1645 er Korterød regnet blant "Smaa Pladtzer Nylygh Opryddet".³⁴ Etter alt å dømme økte Amundrøds landskyld fra ½ til 1 bpd smør mellom 1624 og 1649, mens Korterød første gang ble skyldsatt noe før 1645.

Også andre gårder kan ha fått økt landskyld mellom 1624 og 1649. Derimot må vi også ta høyde for at noen gårder kan ha fått nedsatt landskylda. Det kan for eksempel påvises at landskylda til Søndre Haugen ble nedsatt fra 4 bpd smør til 3 ½ bpd smør mellom 1649 og 1661.³⁵

De nevnte landskyldendringene har jeg tatt hensyn til ved utarbeidelse av statistikken, så de kan ikke forklare den store andelen av ukjente eiere. Mye av godset der jeg ikke kjenner eierne, utgjøres også av relativt store landskyldparter, som regel i gårder som i alle fall må ha vært i hevd siden 1500-tallet, så eventuelle landskyldendringer mellom 1624 og 1649 kan, slik jeg ser det, bare i liten grad forklare den høye andelen av ukjente eiere.

Ettersom de forskjellige jordebøkene ble satt opp til litt forskjellige tidspunkt, er det også tenkelig at jordegods som var i handelen, ble pantsatt eller ble skiftet, kunne falle utenfor registreringa. Men det må ha vært usedvanlig mange transaksjoner høsten 1624 dersom slikt skulle ha noe vesentlig å si i vår sammenheng.

Dermed kommer jeg til samme konklusjon som Johannessen: Det er store mangler i jordebøkene fra 1624. Men hva er det som utgjør manglene? Hittil har jeg vist at krongodset og kirkegodset må betraktes som kjent. Det samme gjelder sannsynligvis adelsgodset. Dermed er det jordegodset til borgerne, embetsmennene og bøndene som vi må kikke nærmere på.

Disse gruppene av jordeiere ble skattlagt også i andre sammenhenger, og dermed kan vi sammenlikne skattelistene. Jeg har derfor sammenliknet 1624-jordebøkene med de listene som ligger nærmest jordebøkene i tid – landskattene for Tønsberg len 1624 og 1625 og odelskatten for Tønsberg by 1625.³⁶ I lenet har jeg kun undersøkt Arnadal skipreide. Nyttan av sammenlikninga begrenses av at bare personer som eide mer enn 1 2/3 skpd tunge betalte landskatt. Øvrige jordeiere skattet som leilendinger, og deres jordegods er derfor ikke med. I Tønsberg by ser det derimot ikke ut til at denne grensa for å skatte av jordegodset eksisterte.

Det viser seg at skattelistene samsvarer meget godt med jordebøkene. Avvikene er ubetydelige, og ikke større enn vi må regne med, ettersom det stadig foregikk eierskifter. At

³³ Berg 1928, s. 431-432.

³⁴ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 26.4: Koppskatt 1645.

³⁵ Preben von Ahnen eide 4 bpd smør i 1649, men i 1661 var totalskylda 3 ½ bpd smør. NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 21: Adelsjordebøker 1648-1649. Preben von Ahnen, datert 6. mars 1649; NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 67a.

³⁶ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 7.2: F Landskatt martini 1624; legg 7.4: G Landskatt martini 1625 og D4 Odelskatt, Tønsberg by, desember 1625.

skattelistingene og jordebøkene samsvarer, betyr ikke nødvendigvis at de begge er korrekte. Det kan like gjerne bety at jordegods som er unndratt landskatt og odelsskatt, også er holdt unna registrering i jordebøkene. Det er naturlig ettersom jordebøkene skulle tjene som grunnlag for skatteinnkreving. For vår del betyr det at vi må finne en annen innfallsvinkel for å vurdere hva som mangler i jordebøkene.

En slik innfallsvinkel er båtsmannsskatten, som ble innkrevet i Tønsberg len mellom 1636 og 1644. Det var jordegods som var skattegrunnlaget, og også de små jordeierne måtte betale denne skatten. Ulempen med skattelistingene er at de bare oppgir summen av landskylda hver enkelt eide, og ikke hvilke gårder det var snakk om. Det er likevel mulig å få utbytte av dem, særlig ved kvantitative sammenlikninger med jordebøkene fra 1624.

Jeg har undersøkt båtsmannsskattene for 1636 og 1643,³⁷ og gjort sammenlikninger med 1624-jordebøkene. Jeg har talt hvor mange personer som er registrert med jordegods i de tre kildene, og jeg har summert den landskylda de er ført opp med. Tallene er vist i tabell 3.6.

Tabell 3.6: Antall jordeiere i Arnadal skipreide 1624, 1636 og 1643, og deres totale landskyld.

Landskyld (lpd tunge)	Antall eiere			Antall eiere (prosent)		
	1624	1636	1643	1624	1636	1643
<0 - 10]	36	31	45	42	31	36
<10 - 20]	17	25	37	20	25	30
<20 - 40]	22	29	28	26	29	23
<40 - 80]	7	11	10	8	8	8
<80 -	4	4	4	5	5	3
Sum antall eiere	86	100	124			
Sum landskyld (lpd tunge)	1994	2566	2645			

Kilde: Se fotnote 13 og fotnote 37.

Da embetsmennene i lenet og deres familier er holdt utenfor statistikken, viser undersøkelsen at bøndene i Arnadal skipreide er registrert med om lag 30 skpd tunge, eller om lag 30 %, mer i båtsmannsskattene for 1636 og 1643 enn i jordeboka for 1624. Det tilsvarer ganske nøyaktig den mengden jordegods jeg har regnet som eid av ukjente i 1624!

Nå er det likevel ikke så enkelt. I tabell 3.2-3.5 er landskylda i Stokke fordelt etter eierkategorier, og da er mange utenbygds eiere med. I tabell 3.6 er det regnet ut hvor mye landskyld bøndene i Arnadal skipreide eide, og da er det naturligvis med eierparter i mange gårder som ikke lå i Stokke. Hvilke gårder bøndene eide i, er likevel ikke så vesentlig. Det eneste som kan rokke ved at bøndenes jordegods er voldsomt underregistrert i 1624, er at deres jordegods faktisk økte markant mellom 1624 og 1636. Det lyder ikke særlig sannsynlig,

³⁷ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 16.5: Båtsmannsskatt (drengeskatt) 1/3-1636; *ibid.*, legg 23.8: Båtsmannsskatt 1/3-1643.

når vi vet at slutten av 1620-tallet var en periode da skatteskruen ble skrudd i gal retning, sett med bøndernes øyne.³⁸ Underregistreringa underbygges også av følgende fire eksempler:

25. mars 1625 ble det holdt skifte etter Lars Torkelsen på Døvle i Stokke.³⁹ Skiftet viser at han hadde eid en part i gården sin, men størrelsen på parten er ikke angitt. Den største kreditoren var Ole [Sørensen] på [Nedre] Møkkenes, og han fikk en part i Døvle i pant for 28 rd. Av sammenhengen framgår det at pantesummen tilsvarte 1 bpd 18 mrk smør, som da blir minste mulige størrelse på Lars Torkelsens eierpart. Jordebøkene for 1624 nevner ingen eiere til Døvle i det hele tatt.

Den samme Ole Sørensen fikk 12. september 1636 skjøte på 12 ½ lpd mel i nabogården Øvre Møkkenes fra i alt åtte utenbygds personer.⁴⁰ Et annet referat av det samme skjøtet opplyser at selgerne hadde arvet eierpartene etter sine foreldre.⁴¹ Av dette mangler drøyt 3 lpd mel i jordebøkene for 1624.

En rettssak 13. juni 1625 dreide seg om hvem som eide ødegården Korsene.⁴² Ellef [Halvorsen] på Årholt hevdet at han hadde fått Korsene i pant av Gard Solbergs arvinger, og at han hadde latt pantet gå videre til fogden i Brunla len, Nils Pedersen på Huseby i Tjølling. Ingen av disse er imidlertid registrert med Korsene i 1624.

I Oserød i Skjee mangler jeg eier til 1 bpd smør i 1624. I odelsskatten 1649 er parten regnet som 6 ½ lpd mel, og der eier Lars Tanggård og hans søsken i Brunlanes 4 lpd mel og Anders Tokenes på Nøtterøy 2 ½ lpd mel.⁴³ Lars Tanggårds patronym var Tovsen,⁴⁴ og den sjeldne navnekombinasjonen borger for at søsknens eierpart var nedarvet fra en Lars Tovsen som i 1592 var med på et makeskifte der han fikk en part i Oserød.⁴⁵ Han var vel søsknens farfar. Anders Tokenes er på sin side registrert med 2 ½ lpd mel i Oserød også i landskatten for 1618.⁴⁶ Det må legges til at disse partene kan ha vært pantsatt i mellomtida.

Vi må dermed konkludere med at flesteparten av de ukjente eierne i 1624 var bønder, og slik sett er det ikke sikkert at Lorens Berg var så langt unna sannheten likevel, da han gjorde 40 % av landskylda i Stokke til bondegods i sitt tverrsnitt for 1625.⁴⁷ Noen av de

³⁸ Rian 1984 s. 75.

³⁹ NRA. Diplomsamlingen. Døvle i Stokke, 25. mars 1625.

⁴⁰ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 5 (1703-1706), fol. 58b.

⁴¹ SAKO. Jarlsberg overbirkert. Tingbok nr. 2 (1701-1708), fol. 119a-119b.

⁴² NRA. Prestearkiver. Oslo bispestol. Stokke prestearkiv. Rett avskrift, datert Klop [i Ramnes] 24. april 1630, av brev satt opp på Lindrep, også kalt Korsene, 13. juni 1625.

⁴³ NRA. RK. Lensregnskaper Brunla len, legg 10.4: B Odelsskatt 1649; NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 29.5: D Odelsskatt, lenet og byen, 1649.

⁴⁴ NRA. RK. Lensregnskaper Brunla len, legg 6.9: Lensregnskap 1637/1638 (førstebyggselregnskap).

⁴⁵ NRA. Diplomsamlingen. Regest av innlånt diplom. Oserød i Skjee, 14. juni 1592.

⁴⁶ NRA. RK. Lensregnskaper Akershus len, legg 49.7: Landskatt martini 1618, V Tønsberg len.

⁴⁷ Jfr tabell 3.2.

ukjente eierne kan riktignok ha vært borgere eller embetsmenn. Selv om det ser ut til at gjennombruddet for prestene som jordeiere kom noe senere enn i 1624,⁴⁸ er det påfallende at ikke en eneste av prestene i Tønsberg len er nevnt som jordeier i jordeboka for 1624. Vi har også sett at den store andelen ukjente eiere kan skyldes at jeg har regnet den totale landskylda for høyt, men da bare i liten grad.

Det er interessant å spørre seg hvilke eierparter som unnslopp registrering i 1624. Var det bønder med lite jordegods som unnlot å registrere det lille de eide, eller var det bønder med forholdsvis mye jordegods som holdt unna noen av eierpartene sine? Hvis vi vender tilbake til tabell 3.6, ser vi at antall eiere økte fra 86 i 1624, via 100 i 1636, til 124 i 1643. Sett i lys av at jordegods kunne bli spredd på mange arvinger ved arveskifter, er det naturlig at antall eiere økte. Dessuten økte ikke antallet eiere like mye som det kan se ut som ved første øyekast, da det er oppgitt at 17 av de 86 eierne i 1624 representerte flere enn seg selv (søsken, stebarn etc), mens tilsvarende tall var 17 i 1636 og bare 5 i 1643. Den prosentvise fordelinga av eiere, fordelt etter hvor mye de eide, viser heller ingen dramatiske forskjeller mellom jordebøkene for 1624 og de to båtsmannsskattene.

Tallmaterialet tillater derfor ikke å trekke noen konklusjoner med hensyn til hvilke eierparter som ikke har kommet med i jordebøkene for 1624. Vi må nøye oss med å slå fast at bøndenes jordegods er underregistrert. Det kan likevel vises til Knut Johannessen, som kom til at det var jordegodset til innenbygds og særlig utenbygds bønder som var underregistrert.⁴⁹ Det virker rimelig at det var enklere å holde jordegods unna registrering jo lenger unna det lå.

3.2.2 Tverrsnitt 1649

Tverrsnittet for 1649 bygger i utgangspunktet på *Skattematrikkelen 1647*, som for Tønsberg lens vedkommende har opplysninger fra 1649.⁵⁰ Men ettersom *Skattematrikkelen 1647* har flere mangler, som at gårdene til Preben von Ahnens ukedagsbønder og enkelte andre gårder ikke er med, har det vært nødvendig å bruke andre kilder for å fylle ut og korrigere. Viktigst har vært odelsskattelister for Tønsberg len og Brunla len 1649 og 1650, Preben von Ahnens jordebok for 1649 og Vincents Bildts skjøte på krongods fra samme år.⁵¹ I mange tilfeller er det uoverensstemmelser mellom *Skattematrikkelen 1647* og de nevnte kildene. Noen ganger

⁴⁸ Se delkapittel 8.1.

⁴⁹ Johannessen 1973, s. 82.

⁵⁰ *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 39-60 og s. 65-66.

⁵¹ NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 29.5: D Odelsskatt, lenet og byen, 1649; legg 30.3: B Odelsskatt, lenet og byen, 1650; NRA. RK. Lensregnskaper Brunla len, legg 10.4: B Odelsskatt 1649; legg 10.5: D Odelsskatt 1650; NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 21: Adelsjordebøker 1648-1649. Preben von Ahnen, datert 6. mars 1649; *NRR IX*, s. 303-304.

kan slikt forklares, som når Søren [Larsen] på Døvle i Stokke ifølge odelsskatten for 1649 eide 6 bpd smør i gården sin, mens *Skattematrikkelen 1647* opererer med sognepresten, herr Hans, som eier. I dette tilfellet ble Døvle utvilsomt solgt eller pantsatt i løpet av 1649, for året etter er herr Hans ført opp som eier i odelsskatten. I de fleste tilfellene synes det imidlertid å være opplagt at *Skattematrikkelen 1647* har gale eller utilstrekkelige opplysninger.

Dette er ikke overraskende, da Jon Ola Gjermundsen har vist at det er mange feilkilder i skattematrikkelen.⁵² I likhet med Gjermundsen, har jeg erfart at mange ødegårder som lå som underbruk til andre gårder, ikke er med. Flere av disse ødegårdene tilhørte prestebol og kirker, men også en del underbruk med andre eiere mangler. Årsaken er kanskje at det var gårdene, og ikke underbrukene, som avgjorde hvor mye som hver bonde skulle skatte. Det ser også ut til at små skyldparter, der gårdens øvrige skyld er i et annet vareslag, ofte har falt ut. Det gjelder prestebolsparter på 1 skinn i Kroken og i Solum, der gårdene ellers skyldte 3 bpd smør. Slike tilfeller kan skyldes at underbruk som vi i dag ikke har kunnskap om, har smeltet sammen med skattegårdene.

Som nevnt er gårdene til Preben von Ahnens ukedagsbønder ikke med, noe som er forståelig ettersom disse var skattefrie. De adelige setegårdene Melsom og Fossnes var også skattefrie, og er derfor ikke med, og skattefriheten må også være grunnen til at en del annet adelsgoods og klokkergården Helgerød ikke er med. Vanskeligere er det imidlertid å forstå at gårder som Døvle i Arnadal og Østre Hvål i Stokke ikke er med. Gjermundsen foreslår at slike gårder kan ha vært midlertidig uten brukere, at brukerne kan ha vært forarmet, eller at fogden kan ha lurt gårdene unna i regnskapet. Andre skattelister viser at det var brukere på de aktuelle gårdene, og skattematrikkelen har ei egen liste over forarmede bønder, der Døvle og Østre Hvål ikke er med. At gårdene mangler, må da skyldes fogdesvik eller en annen, ukjent årsak.

Skattematrikkelen 1647 opererer ellers ofte med forenklete eierforhold. Om mange gårder heter det bare at de er "bondegods" e.l. Søk i odelsskattene viser at slike formuleringer kan skjule så mangt. Om Søndre Tori i Skjee heter det at brukeren Jørgen "skylder till bunden smør 6 bispd."⁵³ Odelsskatten for 1649 viser imidlertid at landskylda i Søndre Tori var delt mellom Jørgen og tre andre bønder. For Klåstad i Stokke oppgis det at "ehn deell bønder" eide 5 bpd smør,⁵⁴ men odelskatten for 1649 viser at borgermesterenka Lucie Hansdatter i Tønsberg eide 1 bpd 18 mrk av de 5 bpd smør. Eksempelet viser at borgergoods kan være

⁵² Fladby og Winge (red.) 1991, s. 33-36. De følgende referansene til Gjermundsen viser til samme kilde.

⁵³ *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 45.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 43.

kamouflert som bondegods i skattematrikkelen. Derfor har jeg regnet skattematrikkelens "bondegods" som ukjente eieres gods i tabell 3.2-3.5 i de tilfellene der jeg ikke har klart å identifisere eierne i odelskattene. Det har medført at 2,7 % av jordegodset står med ukjente eiere i tabell 3.2. I hovedsak har nok dette jordegodset likevel tilhørt bønder.

3.2.3 Tverrsnitt 1661

Det er landkommisjonens matrikkel over gårdene i Stokke som ligger til grunn for tallene for 1661.⁵⁵ Til forskjell fra skattelister, som ofte ble satt opp med eldre skattelister som mal, slik at det kunne ta tid før endringer ble fanget opp, må denne jordeboka ha blitt satt opp som en engangsforeteelse, og uten eldre forelegg som mal. Jacob Andersen på Skarpeborge døde trolig i 1660 eller 1661, og det store jordegodset som han skattet for i 1660,⁵⁶ er for eksempel fordelt mellom enka og de øvrige arvingene. Det tyder på at matrikkelen har fått med seg de seneste endringene, og at den er til å stole på. De erfaringene jeg har gjort med *Skattematrikkelen 1647* og landkommisjonens matrikkel for 1661, tilsier at det hadde vært mer nyttig om NLI i sin tid hadde trykt 1661-matrikkelen og ikke det 14 år eldre kildematerialet.

Den eneste parten som med sikkerhet må sies å være uteglemt, er Stubsrød, som var et underbruk til Vennerød, og som skyldte 1 tylft huggenbord.⁵⁷ Det er Stubsrød som utgjør posten ukjent i statistikken for 1661. For Grytingen er det ikke spesifisert hvor stor andel av landskylda hver av eierne hadde, men det problemet lot seg løse ved å undersøke skattelister fra 1660 og 1664.⁵⁸

Siden 1649 hadde noen gårder fått økt landskylda, mens noen hadde fått den redusert. Økningen gjaldt først og fremst de plassene som i 1649 er oppført som nyryddede, samt at Daler nevnes første gang i 1650-åra og sannsynligvis ble ryddet og skyldsatt da.⁵⁹

3.2.4 Tverrsnitt 1675

I perioden mellom 1661 og 1699 har jeg ikke funnet noen matrikkel eller jordebok å gå ut fra. Jeg fant det likevel ønskelig å beregne eiendomsfordelinga ved et tidspunkt mellom 1661 og

⁵⁵ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 44a-70a, samt fol. 104b-105a.

⁵⁶ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 35.8: 3 Rosstjeneste, lenet og byen, jonsok og mikkelsmesse 1660.

⁵⁷ Av NRA. RK. ROA. Matrikler og jordebøker. II Matrikler. Matrikkel etter reskript 23/1-1665, bd 19, fol. 100a, går det fram at "Stubbrøed Engepladtz" tidligere hadde skyldt 1 tylft huggenbord. Stubsrød var skyldsatt allerede i 1624, da 1 tylft huggenbord i "Stubsrud" i Arnadal tilhørte Andebu prestebol, jfr SAO. Oslo stiftsdireksjon. G Benefisert jordegods. Gaa, pk 0002a, s. 505. Stubsrød må derfor ha vært skyldsatt også i 1661.

⁵⁸ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 64b; NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 35.8: 3 Rosstjeneste, lenet og byen, jonsok og mikkelsmesse 1660; NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1839: Jarlsberg grevskap 1664-1673, inntektsvedlegg, lit H, odelskatt 1664.

⁵⁹ Berg 1928, s. 541 har heller ikke funnet Daler nevnt før på 1650-tallet.

1699, da dette var en periode da borger- og embetsmannsgodset vokste mye. Det viste seg at kildesituasjonen var best for året 1675, og jeg tok derfor utgangspunkt i odelsskatten for dette året.⁶⁰ Denne er supplert med en liste over rosstjeneste og månedlig rytterhold fra 1675, som angir jordegodset til assessoren og lagmannen Nils Toller, brødrene Mathias og Stig Tonsberg og adelsmannen Johan Richard von Buchwald på Fossnes.⁶¹ Som kilde for grevegodset har jeg brukt Gyldenløves kongeskjøte fra 1678,⁶² mens kirkegodset er funnet ved å sammenholde kirkegodset i 1661 med kirkegodset i 1699.⁶³

Det største problemet med disse kildene er at de benytter gårdenes skyld slik den var før matrikkelarbeidet på 1660-tallet, og ikke den nye skylda, som jeg har valgt å legge til grunn for statistikken. Ved å sammenholde med matriklene fra 1661 og 1699, har det likevel vært mulig å regne om til den nye skylda. Omregningene var ikke alltid liketil, for det viser seg at størrelsesforholdet mellom eierpartene ikke alltid var det samme i den gamle og den nye matrikkelen.

Det viser seg at de nevnte kildene gjør det mulig å belegge eierne til praktisk talt alt jordegodset i Stokke i 1675. Det lille som ikke kan belegges direkte, lar seg sannsynliggjøre i tilstrekkelig grad ved hjelp av eldre og yngre kilder. At de ulike kildene ikke angir forskjellige eiere til de samme eierpartene, bidrar til et inntrykk av at kildene til sammen gir et nokså riktig bilde av eiendomsfordelinga i Stokke i 1675.

3.2.5 Tverrsnitt 1699

Beregningsmanntall er matrikler som dukker opp for første gang i fogderegnskapet for 1699, og beregningsmanntallet for dette året ligger til grunn for tverrsnittet for 1699.⁶⁴ Det heter i innledninga til beregningsmanntallet at det angir alt som er skyldsatt i grevskapet, inkludert den grevelige residensen og hovedgården Jarlsberg med tilliggelser, de adelige setegårdene Falkenstein og Fossnes, samt de fossene og fiskeriene som kom inn i matrikkelen i 1667 og de som ble taksert i 1681.

Da beregningsmanntallet for 1699 er det første i sitt slag, er det grunn til å tro at det ble gjort et såpass grundig arbeid med det at det er en relativt oppdatert matrikkel. Jeg har gått

⁶⁰ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1843: Jarlsberg grevskap 1674-1675, inntektsvedlegg, lit H, odelsskatt 1675.

⁶¹ NRA. RK. Amtsregnskaper. Akershus stiftamt, pk. 139, legg 2: Rosstjeneste og månedlig rytterhold 1675-77, lit. Y.

⁶² SJ. Ea Hjemmelsdokumenter grevskap og stamhus, eske 0001: Kongeskjøte til Gyldenløve på grevskapet Jarlsberg 1678 (avskrift).

⁶³ Se delkapitlene 3.2.3 og 3.2.5.

⁶⁴ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1868: Jarlsberg grevskap 1697-1699, beregningsmanntall 1699.

gjennom tingbøkene for perioden 1697-1699, og funnet ut at samtlige skjøter som ble tinglyst fram til og med tingsamlinga 14. april 1699, er med.⁶⁵ Et makeskifte mellom brigader Caspar Herman Hausmann og grev Wedel, datert 27. juli 1699 og tinglyst 23. november samme år,⁶⁶ er derimot ikke med. Dette kan tyde på at beregningsmanntallet, som ikke er datert nærmere enn til 1699, ble satt opp sommeren 1699.

Det er ellers tillitvekkende at beregningsmanntallet, i alle fall for en del, ser ut til å ha fanget opp medarvingsparter. Som eiere av den ene halvparten av Rømminga er for eksempel enken og fem av barna hennes nevnt som eiere, hver med sine parter. Under enkelte gårder er det imidlertid som eiere oppgitt et ubestemt antall arvinger av tidligere eiere, eller at en del kreditorer er utlagt visse landskyldstørrelser i betaling. Apotekeren Henrik Klein i Tønsberg måtte i 1697 holde skifte med barna da hustruen Mette Kjellsdatter døde, og en del jordegods i Arnadal ble fordelt mellom ham og de fire barna, der bare den yngste dattera var umyndig.⁶⁷ I beregningsmanntallet er likevel Henrik Klein ført opp som eier av det hele. Selv om mange medarvingsparter er nevnt, i det minste som samleposter med ubestemte antall arvinger som eiere, er det nok derfor en del tilfeller der medarvingsparter ikke er registrert. Tingbokrekkene for Søndre Jarlsberg sorenskriveri er usammenhengende før 1697, og den eldste skifteprotokollen starter i 1700, så medarvingspartene er vanskelige å kontrollere.

Som nevnt i delkapittel 2.3.1, ville det ha sprengt tidsrammene for dette arbeidet dersom jeg skulle ha saumfart rettsprotokollene for å kontrollere beregningsmanntallet. Det er derfor akseptert slik det foreligger. Beregningsmanntallenes styrke er for øvrig at matrikkel-skylda som ble satt i 1667, er benyttet, og omregninger fra gammel til ny skyld har derfor ikke vært nødvendig.

3.2.6 Tverrsnitt 1711

Beregningsmanntallene var ikke årvisse; i alle fall har jeg bare funnet dem i noen få årganger av fogderegnskapene. Tverrsnittet for 1711 bygger på beregningsmanntallet for samme år, som går under navnet "Matricul Offuer Jarlsbergs Greffschab Pro Anno 1711".⁶⁸

Dette beregningsmanntallet er i oppbygning lik de eldre beregningsmanntallene, og det er dermed grunn til å tvile på om det er helt oppdatert. En del opplysninger kan være kopiert fra tidligere beregningsmanntall. Dette er belyst i delkapittel 3.2.7 i diskusjonen om

⁶⁵ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 3 (1697-1699); Tingbok nr. 4 (1699-1703).

⁶⁶ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Pantebok nr. I-I (1699-1706), fol. 1a-1b.

⁶⁷ SAKO. Tønsberg byfogd. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 1 (1696-1710), fol. 28a-32a.

⁶⁸ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1876: Jarlsberg grevskap 1711, inntektsvedlegg nr. 1, matrikkel 1711.

beregningsmantallet for 1723. Beregningsmantallet for 1711 er benyttet slik det foreligger, og er, tross antatte mangler, en pekepinn på utviklingsforløpet mellom 1699 og 1723.

3.2.7 Tverrsnitt 1723

Året 1723 er et naturlig valg som kontrollpunkt, i og med matrikkelforarbeidet dette året, som har etterlatt en matrikkel med mange interessante opplysninger om gårdene, deriblant eierne. Det blir opplyst at matrikkelen for Stokke ble utarbeidet i perioden 30. desember 1723 til 5. januar 1724.⁶⁹ I tillegg finnes det et beregningsmantall for 1723,⁷⁰ noe som gir anledning til å sammenlikne.

Det viser seg at matrikkelforarbeidet er mer oppdatert enn beregningsmantallet. Det er ikke uventet, ettersom matrikkelforarbeidet, med alle sine opplysninger om dette og hint, ser ut til å være resultat av et grundig arbeide. Beregningsmantallet bærer derimot preg av at gamle eiere henger igjen i listene, og sammenlignet med mantallet for 1699, som virket godt oppdatert, viser det hvordan en kildetype kan tape verdi på grunn av manglende oppdatering fra år til år. I beregningsmantallet står for eksempel stiftamtmann Tonsberg som eier av Olsrød. I matrikkelforarbeidet ble stiftamtmannen først ført opp som eier, men så ble han strøket ut, og istedet er det anført at gården "Eies nu af Matz Gregersen".⁷¹ Om Brøholt sies det at madam Tollers arvinger nå har solgt til Mads Gregersen,⁷² og flere liknende eksempler finnes. I noen tilfeller der de to kildene oppgir forskjellige eiere, og uten at det går klart fram at et salg nettopp har skjedd, har en undersøkelse av tinglyste skjøter ved tingsamlingene i 1722 og 1723, samt ved første tingsamling i 1724,⁷³ vist at matrikkelforarbeidet er best oppdatert.

Helt oppdatert er det likevel ikke. At en håndfull skjøter som ble utstedt i desember 1723, og som ikke ble tinglyst før 29. april 1724,⁷⁴ ikke er med, skyldes kanskje bare at matrikkelforarbeidet hadde tatt lang tid, og at dateringa til årsskiftet 1723/1724 bare gjelder slutføringa av det. Når madam Tollers arvinger står som eiere av Øde Bærevær, selv om Abraham Hansen fikk skjøte allerede 28. januar 1722, må det derimot være en glipp, for

⁶⁹ NRA. RK. ROA. Matrikler og jordebøker. II Matrikler, bd 115: Jarlsberg grevskap, eksaminasjonsprotokoll 1723, fol. 171b-193a.

⁷⁰ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1887: Jarlsberg grevskap 1723, inntektsvedlegg nr. 1, beregningsmantall 1723.

⁷¹ NRA. RK. ROA. Matrikler og jordebøker. II Matrikler, bd 115: Jarlsberg grevskap, eksaminasjonsprotokoll 1723, fol. 176b-177a.

⁷² *Ibid.*, fol. 174b-175a.

⁷³ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 11 (1720-1722); SAKO. Nordre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 16 (1720-1723); Tingbok nr. 17 (1723-1724).

⁷⁴ Nordre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 17 (1723-1724), fol. 84b-85b.

skjøtet ble tinglyst 23. april 1722.⁷⁵ Noen flere eksempler har jeg funnet, men i motsetning til tilfellet med Øde Bærevar, er det nesten utelukkende tilfeller der selveier solgte til ny selveier, noe som ikke gir utslag på statistikken.

Opplysningene fra matrikkelforarbeidet er derfor lagt til grunn for statistikken, men jeg har tillatt meg å justere for tilfellet med Øde Bærevar og ytterligere ett tilfelle, der det er opplagt at matrikkelforarbeidets opplysning er feil. For øvrig har matrikkelforarbeidet den svakheten at det ofte bare oppgir navnløse medarvinger som eiere. Beregningsmantallet har i slike tilfeller vært nyttig som støttekilde, da det ofte nevner medarvingene ved navn. En fortegnelse fra 1723,⁷⁶ som bl.a. oppgir hvem som brukte gårdene, har vært til hjelp for å skille selveie fra innenbygds bønders gods. En del gårder ble nemlig brukt som underbruk til andre gårder på denne tida.

3.2.8 Tverrsnitt 1750

Det kunne vært ønskelig med ett eller flere tverrsnitt mellom 1723 og 1750, men som nevnt i delkapittel 2.2, taper beregningsmantallene verdi fra midten av 1720-tallet fordi eierne av de mange dragongårdene er utelatt. Etter hvert forsvinner også beregningsmantallene helt fra fogderegnskapene, og det ser ut til at man gikk over til kun å dokumentere fratrukkene fra den maksimale skatteinntekten. Det betyr at fogderegnskapene inneholder vedlegg som viser hva som var i selveie, hva som var grevegods og hva som var kirkegods. Siden skatten av dragongårdene allerede var fratrukket, er ikke selveiegods, grevegods og kirkegods i slike gårder med i det hele tatt.

Dette medfører et stort rekonstruksjonsarbeid av eierforholdene på mange gårder, og av den grunn har jeg valgt å konsentrere meg om å lage et tverrsnitt for 1750. For å fange opp den vesentlige endringen som salget av grevegodset var, har jeg valgt å legge odelskattens avkortningsmantall for 1751 til grunn.⁷⁷ Det er det første som fanger opp salget av grevens jordegods.

Avkortningsmantallet dokumenterer altså selveiegodset og kirkegodset på de fleste av gårdene, men utfordringa ble å dokumentere hvem som eide resten. For gårdene som ikke var dragongårder, kan det ha vært innenbygds og utenbygds bønder, borgere og embetsmenn. For dragongårdene kommer også selveiere og kirkelige institusjoner inn som mulige eiere. I rekonstruksjonsarbeidet har jeg benyttet meg av alle tinglyste skjøter og pantobligasjoner i

⁷⁵ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 11 (1720-1722), fol. 274b.

⁷⁶ SJ. Red Besiktigelser og taksering, eske 0001: Stokke prestegjeld, datert 14. juni 1723.

⁷⁷ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1904: Jarlsberg grevskap 1751-1752, utgiftsvedlegg nr. 160, avkortningsmantall for odelskatten 1751.

perioden 1746-1752 samt skifter for et stort tidsrom omkring 1750. Dersom en person tinglyste skjøte på en part i en gård før 1750 og det ikke ble tinglyst nye skjøter på parten før etter 1750, har jeg antatt at vedkommende eide denne parten i 1750. Pantobligasjoner med sikring i landskyldparter har jeg brukt på samme måte. Skiftene angir hjemlene til arvelaterens eventuelle jordegods, så når et skifte fra 1750-tallet viser til at arvelateren eide jordegods som ble innkjøpt på 1740-tallet, er eieren i 1750 entydig belagt. Skifter fra før 1750 viser hvordan jordegods ble fordelt, enten til arvinger eller kreditorer, og med mindre tinglysninger eller andre skifter viser til kjøp, salg og innløsninger før 1750, har jeg antatt at jordegodset var fordelt på samme måte i 1750.

Ved å kombinere opplysninger fra skiftene og tingbøkene, viste det seg at de fleste eierne kunne dokumenteres i tilstrekkelig grad. Jeg har også benyttet Lorens Bergs bygdebok i en del tilfeller der eierforholdene er klart angitt – særlig gjelder det gårder der borgere var eiere. Endelig har jeg antatt at kirkegodset ikke endret seg mellom 1723 og 1750 med unntak av at Oslo hospital solgte sitt jordegods i 1736.

3.3 Noen hovedtrekk i eiendomsutviklinga

Tallene jeg har kommet fram til, viser at eiendomsfordelinga i Stokke skiftet mye gjennom de 126 åra som denne oppgaven dreier seg om. Ikke uventet var kirkegods mest stabilt over tid, men et par markerte avskallinger fant sted i 1627 og 1736. Grevegodset var også en relativt stabil godsmasse i den perioden det eksisterte.

De øvrige eiergruppene endret seg mye. Kron- og forleningsgodset ble utradert ved krongodssalgene og opprettelsen av grevskapet. Dersom vi antar at de ukjente eierne i 1624 var bønder, var det denne gruppen som da dominerte. Bondeeiet forsvant ned i en bølgedal fram til slutten av 1600-tallet før det nådde nye høyder henimot 1750. Men det er viktig å merke seg at andelen selveie ikke ble mindre på noe tidspunkt. Det var bøndernes bygselgods som ble tappet på 1600-tallet. Mens bøndene mistet eierandeler, hadde først adelen, deretter borgerne og embetsmennene, sine perioder der de dominerte.

Jeg lar dette være korte frampek mot de påfølgende seks kapitlene. I disse skal hver enkelt eiergruppe og deres eierinteresser gjennomgås nærmere.

4 Kron- og forleningsgodset

Kron- og forleningsgodsets historie i Stokke endte med kongens salg av grevskapet til Ulrik Frederik Gyldenløve i 1678.¹ Endringene fram til da var stort sett resultater av forhold som ikke hadde særskilt med Stokke å gjøre, slik at det er kjøperne og deres eierinteresser som er mest interessante å studere.² Derfor passer det å analysere kron- og forleningsgodset først. Jeg skal først se på sammensetninga av godset og hvordan det ble disponert, før jeg undersøker hvilke eierinteresser kronen hadde og hvordan godset ble avhendet.

4.1 Sammensetning og disponering

Kron- og forleningsgodset i Stokke utgjorde på begynnelsen av 1620-tallet 39 skpd 4 lpd tunge, noe jeg i forrige kapittel anslo til å utgjøre 18,3 % prosent av landskylda i 1624. Dette godset var ikke en enhet, men deler av fem forskjellige godssamlinger.

Den største godssamlinga med hensyn til jord i Stokke, var den som opprinnelig hadde tilhørt St. Olavs kloster i Tønsberg, men som var blitt sekularisert i forbindelse med reformasjonen. Godssamlinga ble administrert av lensherren til Tønsberg len sammen med godssamlinga som lå under Sem kongsgård. På tross av den felles administrasjonen, ble de to godssamlingene holdt adskilt i jordebøkene.³

I Stokke omfattet St. Olavs klostres jordebok 28 gårder og gårdparter, samt ei kvern, med total landskyld på 24 skpd 3 lpd tunge. Over halvparten av dette falt på Stokke sogn, og nesten alt var i gårder som i sin helhet lå til klosterjordeboka. Bare en part på 3 høns i Vear var bygselløs. Heleie i store gårder som Melsom, Haug, Vadum og de to Stavnum-gårdene viser at klosteret i sin tid var en dominerende jordeier i hovedsognet. Forskjellen var stor til Skjee. Riktignok var klosteret eneeier av fire og medeier i fem gårder, men de heleide gårdene var blant sognets minste, og de øvrige partene var små og som regel uten bygsel. Derimot omfattet jordeboka 28,5 % av landskylda i Arnadal, utelukkende gårder i klosterets heleie. Gårdene Borgen, Døvle, Vestre Kverne, Brattekverne og Fuske var også blant sognets største.

Til Sem kongsgård lå 5 skpd 9 lpd tunge fordelt på ni gårder eller parter i gårder i Stokke. Over halvparten av denne skylda falt på gården Alby, som var heleid av kronen. Det meste av den øvrige landskylda var også i gårder der kronen var den eneste eieren, men disse

¹ Rian 1980, s. 11; SJ. Ea Hjemmelsdokumenter grevskap og stamhus, eske 0001: Kongeskjøte til Gyldenløve på grevskapet Jarlsberg 1678 (avskrift).

² Jfr Johannessen 1973, s. 36-37.

³ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 4.2: Jordebok (1616/1617).

gårdene var gjennomgående små. Kun ½ bpd smør i Anholt var uten bygselrett.⁴ Et annet trekk ved dette godset, var at praktisk talt alt lå i hovedsognet. Unntakene var den lille gården Kongsteien og den bygselløse parten i Anholt. Disse gårdene ligger i Skjee.

De øvrige delene av kron- og forleningsgodset var også små. Gårdene Brøholt og Havnen i Stokke sogn lå til Gimsøy klostres jordegods, som også var blitt sekularisert i forbindelse med reformasjonen, og som ble adminstrert av lensherren til Bratsberg len.⁵ Videre var Skjee-gårdene Vestre Borge og Mellom Borge kanonigods,⁶ mens Øvre Husum i Stokke i 1601 var blitt lagt til Tønsberg lagstol.⁷ Felles for alle de nettopp nevnte gårdene var at kronen var eneste eier. De tre sistnevnte gårdene var i tillegg blant prestegjeldets største; de to Borge-gårdene som var kanonigods, skyldte til sammen 5 skpd 10 lpd tunge, altså ørlite mer enn alle gårdene og gårdpartene som lå til Sem kongsgård.

I 1627 ble eiendommene til Laurentiuskirken i Tønsberg, blant annet 10 skpd 18 lpd tunge i Stokke, gjort om til ei verdslig forlening.⁸ Dermed nådde kron- og forleningsgodset sitt største omfang, ettersom det nå omfattet drøyt 23 % av landskylda i Stokke. Laurentiuskirkens gods i prestegjeldet var i hovedsak konsentrert til Stokke og Skjee. Enkelte av gårdene var heleid av Laurentiuskirken, av dem var Nordre Feen og Ramsum de største, men godset besto også av større og mindre parter, der flere parter var uten bygsel.

Siden gikk kron- og forleningsgodset i Stokke tilbake i størrelse, men med et par unntak. I 1642/1643 fikk kronen tilkjent 4 bpd 22 mrk smør i Bettum i Skjee, som eieren, Ole Sørensen på Nedre Møkkenes i Skjee, ikke hadde skattet for.⁹ Parten ble imidlertid innløst av Preben von Ahnen på vegne av den odelsberettigede tre år etter.¹⁰ Senest 1649 ble en part på 5 lpd tunge med bygsel i Øde (Nedre) Åmot i Skjee lagt til samme kanoni som de nevnte Borge-gårdene.¹¹ Partens tidligere eiere har jeg ikke funnet; muligens var den gjenstand for et makeskifte mot gods i et annet prestegjeld.

Kort oppsummert var kron- og forleningsgodset i Stokke et resultat av det offentlige godserverving i middelalderen. De fleste av gårdene var heleid, og bare en liten del av skylda

⁴ 5 lpd malt i Steinsholt var etter *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 44, uten bygsel. Lensregnskapene viser imidlertid at kronen hadde egen bruker på denne parten og fikk bygselavgifter av ham (se f.eks. NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 1.4: Lensregnskap 1610 /1611.). Dette skyldes nok at parten hadde vært et selvstendig bruk i middelalderen, jfr *DN III*, nr. 422, 4. mai 1379, som omtaler "Stæinsholte midgardenom".

⁵ NRA. RK. Lensregnskaper, Bratsberg len, legg 7.7: 1622-1623. Inntektsvedlegg til lensregnskapet. Jordebok.

⁶ NRA. RK. ROA. Benefisert gods, pk. 1: Oslo kapitels og Tønsberg prostis jordebok 1618, s. 146. Innehaveren av dette kanoniet var i 1618 kanselliskriver Karsten Vogt.

⁷ NRA. Danske kansellis skapsaker, skap 14, pk. 90, legg 16a, 5f.

⁸ Johnsen 1934, s. 144.

⁹ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 23.3: Lensregnskap 1642/1643.

¹⁰ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 26.3: Lensregnskap 1645/1646.

¹¹ *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 54.

var uten bygsel. Det meste av godset var forlent til lensherren til Tønsberg len, men noe var forlent til lensherren til Bratsberg len, lagstolen i Tønsberg, samt et kanoni.

For øvrig kunne krongods tjene som lønn for tjenestemenn som sorenskrivere og fogder, ved at de fikk bosette seg på en gård og bruke den. I Stokke ser det ut til at sorenskriveren Laurits Pedersen hadde Haug som skrivergård inntil den ble solgt i 1649, da Tveiten i Sem ble ny skrivergård.¹² I 1661 er det oppgitt at Fuske hadde vært fogdegård i Tønsberg len,¹³ skjønt det i 1645 var en vanlig leilending som drev halve gården.¹⁴

4.2 Kronens eierinteresser

Kronens eierinteresser ble utøvd på flere nivåer. Kongen selv hadde neppe detaljkunnskaper om flertallet av sine eiendommer, men kunne markere sine eierinteresser på generelt nivå. I 1629 utstedte Kristian IV ei forordning om at kronen skulle ha dobbel landskyld igjen ved makeskifter.¹⁵ Rentekammeret i København førte tilsyn med at kronen fikk de inntektene den skulle ha gjennom revisjon av lensregnskapene. På lokalt plan ble eierinteressene utøvd av lensherrene og fogdene deres. Særlig der lensherrene hadde lenene kvitt og fritt eller på avgift, må det ha vært mye å tjene for lensherrene og fogdene på aktivt å fremme eierinteresser.

Flere forhold taler for at kronens eierinteresser stort sett begrenset seg til landskyld- og bygselinntekter. Det er for eksempel ingenting som tyder på at kronen involverte seg i sagbruksvirksomhet i Stokke. Blant de flomsagene som nevnes i landskatten 1624, var det bare saga på Borgen i Arnadal som sto på en av kronens gårder. Den var det leilendingen på gården, Morten, som brukte, og med en oppgitt skur på 400 bord, var han den som skar flest bord i hele Arnadal skipreide.¹⁶ Morten betalte 10 rd i året i leie for saga, men etter at han dro til Herredagen i Kristiania i 1628 og klaget, oppnådde han å få leia redusert til 3 rd i året.¹⁷ Riktignok ble saga på Melsom brukt av kronen, men etter sigende kun til å dekke behovet på Sem kongsgård.¹⁸ Ei kvern på Melsom ble muligens brukt av kronen inntil 1635, men det året

¹² *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 53.

¹³ NRA. RK. ROA. Landkommissjonen 1661, bd 11, fol. 69a.

¹⁴ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 26.4: Koppeskatt 1645.

¹⁵ *NRR VI*, s. 173. Forordning, datert 22. oktober 1629, om at lensherrene i Norge kunne forestå makeskifte med undersåttene, mot dobbelt vederlag. Lensherrene skulle ha "flittig Indseende" med skoger, fosser, fiskevann og andre herligheter som ble makeskiftet bort.

¹⁶ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 7.2: F Landskatt martini 1624.

¹⁷ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 9.2: Lensregnskap 1628/1629, vedlegg.

¹⁸ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 4.2: Jordebok (1616/1617).

fikk leilendingen på gården bygsle kverna, som for øvrig var skyldsatt med 1 skpd mel.¹⁹ Da krongodssalget begynte, var Borgen og Melsom blant de gårdene som ble solgt først.²⁰

Det ser også ut til at kjøperne av krongods i stor grad selv fikk plukke ut hvilke gårder de ville ha. Det kan tyde på at det ikke spilte så stor rolle for kronen hvilke gårder den eide, noe som underbygger at eierinteressene begrenset seg til inntekter fra landskyld og bygsel. Forordninga om at kronen skulle ha dobbel landskyld igjen ved makeskifter, kan også tolkes i samme retning. Sannsynligvis kunne kronen tjent langt mer på jordegodset sitt, men enten var ikke viljen til stede, eller så var administrasjonsapparatet for dårlig.

For fogdene kan det ikke ha vært særlig arbeidssparende om krongodset skulle ha blitt konsentrert til et begrenset antall heleide gårder. De skulle jo kreve skatter av alle bøndene likevel. Derimot kan et liknende resonnement forklare hvorfor det i Stokke var få, men høyt skyldsatte gårder som var lagt til lagstolen og kanoniene. De som skulle oppebære inntektene av slikt gods, ville dra nytte av at det var så få leilendinger som mulig å forholde seg til. Det skal likevel være usagt hvor stor betydning slike overveielser hadde for hvilket gods som ble lagt til lagstolen og kanoniene. Det kan være snakk om eldre godssamlinger som ble forlent samlet.²¹

Kronen drev altså ikke aktivt oppkjøp av jord, men den forholdt seg likevel ikke passiv i forhold til eiendommene sine. Jordeboka 1616/1617 inneholder mange anmerkninger om at gårder hadde fått forhøyet landskylda eller hadde fått endret landskyldvare i 1612. I noen få tilfeller er også året 1614 nevnt. For Stokkes del gjaldt det bare et kvernhus på Vestre Hvål, som ble skyldsatt med 5 lpd mel i 1612. Kvernhuset hadde ikke vært skyldsatt før, og var kanskje nytt.²² Anmerkningene i jordeboka viser at det må ha vært en storstilt revisjon av landskylda på kronens gårder i 1612, og at kronen var på tå hev for å øke inntektene der det var mulig.

Hvor store bygselavgifter tok så kronen? Tredjeårstaken var regulert gjennom Kristian IVs norske lov, som satte den til 1 rd pr skpd tunge.²³ En gjennomgang av tredjeårstaken for Arnadal skipreide for spredte regnskapsår viser at denne satsen ble bokført.²⁴ Førstebyggselen er derimot mer interessant, for den var ikke regulert på samme måte. Det er vanlig å anta at

¹⁹ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 15.7: Lensregnskap 1635/1636.

²⁰ Borgen og Melsom var blant gårdene Vincents Bildt kjøpte i 1649, jfr *NRR IX*, s. 303f.

²¹ Imsen og Winge 1999, s. 242, opplyser at "lagstolsgodset hadde ofte sitt opphav i tidligere kirkelig gods".

²² NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 4.2: Jordebok (1616/1617).

²³ Imsen og Winge 1999, s. 72.

²⁴ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 5.5: Lensregnskap 1620/1621; *Ibid.*, legg 6.1: Lensregnskap 1621/1622; *Ibid.*, legg 11.3: Lensregnskap 1630/1631; *Ibid.*, legg 22.1: Lensregnskap 1641/1642; *Ibid.*, legg 31.5: Lensregnskap 1653/1654. De få avvikene fra satsen som kan registreres, er ubetydelige og som regel knyttet til "ukurante" landskyldvarer som høns, penger og huggenbord.

den ble fastsatt etter forhandlinger mellom den bygselrådende og leilendingen inntil den i 1684 ble fastsatt til 10 rd pr skpd tunge.²⁵

Jeg har gjennomgått mesteparten av de lensregnskapene som er bevart for Tønsberg len fram til 1660, og beregnet hvor stor førstebygsel kronen tok pr skpd tunge av gårdene i Arnadal skipreide.²⁶ Materialet underbygger at denne avgiften lenge må ha vært gjenstand for forhandlinger i hvert enkelt tilfelle. Før 1630 er det ingen sats som peker seg ut som noen standardsats, og innenfor samme regnskapsår (1615/1616) fikk Kristen Olsen bygsle Østre Gile for 6 rd pr skpd tunge, mens Asgaut Enersen måtte ut med fire ganger så mye for å få bygsle halve Søndre Rørkoll.²⁷ Det er også eksempler på at etterfølgende brukere av samme gård betalte ulik førstebygsel. Men selv om størrelsen på førstebygselen vekslet, synes det klart at den i gjennomsnitt økte fram mot 1630. Ved bare å se på Arnadal skipreide, og ikke en større del av lenet, har jeg naturligvis et sparsomt materiale, men ved 22 brukerskifter i seksårsperioden 1615-1620 var førstebygselen gjennomsnittlig 14,7 rd pr skpd tunge mot 22,8 rd pr skpd tunge ved 11 brukerskifter i seksårsperioden 1624-1629.²⁸ Kanskje var det økende etterspørsel etter jord som lå bak denne økningen av førstebygselen.

Erling Reksten mener at det i Bergenhus len i 1630-åra ble utarbeidet normalstørrelser for førstebygselen, men at det var variasjoner mellom fogderiene. Normalstørrelsen varierte fra anslagsvis 8 rd pr løp smør (eller skpd tunge) på Voss til 24 rd pr løp smør i Sunnfjord og i Nordfjord. Videre påviser han en sterk økning i førstebygselen fra omkring 1641, noe han ser i sammenheng med et kongebrev datert 7. juli samme år, der lensherrene ble befalt å ta bygsel av krongodset "eftersom de gode og ringe befindes".²⁹ Hvordan samsvarer det med forholdene i Arnadal skipreide?

Fra 1633/1634 dukker det opp formuleringer om at førstebygselen har blitt betalt etter jordebokas takst. Denne formuleringa er ikke gjennomført brukt, men kan tyde på at det ble tatt utgangspunkt i en normalstørrelse for førstebygselen. Denne normalstørrelsen *kan* ha vært 20 rd pr skpd tunge, men selv der det er angitt at jordebokas takst er fulgt, er det avvik. Etter midten av 1630-tallet finner jeg ikke nevnt at jordebokas takst er brukt, så den kan da ha gått ut av bruk. Den gjennomsnittlige størrelsen på førstebygselen ved 17 brukerskifter i Arnadal

²⁵ Reksten 1985, s. 29.

²⁶ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, diverse legg.

²⁷ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 3.3: Lensregnskap 1615/1616.

²⁸ Jeg har utelatt et par tilfeller der jeg har funnet grunn til å tro at opplysningene i regnskapene kan være gale.

²⁹ Reksten 1985, s. 29-45. *NRR VIII*, s. 77.

skipreide i femårsperioden 1634-1638 var 20,2 rd pr skpd tunge, med variasjon fra 13,9 til 33,8 rd pr skpd tunge.³⁰

Ved 14 brukerskifter i femårsperioden 1641-1645, måtte de nye brukerne i gjennomsnitt ut med 21,7 rd pr skpd tunge. Variasjonen var igjen stor; fra 14,0 rd til 40,9 rd pr skpd tunge.³¹ En normalstørrelse på førstebygsele kan igjen ha vært på vei inn midt på 1640-tallet. Et flertall av de nye brukerne i regnskapsåra 1644/1645 og 1645/1646 betalte nemlig 20 rd pr skpd tunge i førstebygsel.

Krongodssalgene medførte at det etter 1649 nesten ikke var gods i Arnadal skipreide som kronen hadde bygselrett til. For regnskapsåret 1651/1652 har jeg derfor sett på hele lenet, og på dette tidspunktet ser det ut til at 20 rd pr skpd var innarbeidet som fast sats. Om vi ser gjennom fingrene med avrundinger³² og et par usikre omregninger mellom landskyldvarer, var det bare to av 16 gårder som det ikke ble betalt førstebygsel av etter denne satsen. De to siste gårdene ble det betalt førstebygsel av etter en noe lavere sats, og årsaken kan være at de var i dårlig stand. Den ene omtales nemlig som "heel Brøstfeldig".³³

Som i Bergenhus len virker det som om en normalstørrelse for førstebygsele kom i bruk. Rekstens påstand om "[a]t hensikten med [konge]brevet [fra 1641] må ha vært å få hevet førstebygsele, kan ikke være tvilsomt",³⁴ har jeg imidlertid problemer med å slutte meg til. I så fall kan ikke kongebrevet ha hatt ønsket effekt i Tønsberg len, der mine tall fra Arnadal skipreide viser at den gjennomsnittlige førstebygsele holdt seg på omtrent samme nivå fra slutten av 1620-tallet og framover. Kongebrevet ble utstedt under herredagen i Bergen, der kongen var til stede. Ei alternativ forklaring på formuleringa "eftersom de gode og ringe befindes"³⁵ kan være at han mottok klager fra bøndene om at det bare ble tatt hensyn til gårdenes landskyld når det skulle betales førstebygsel, og ikke til hvilken stand de var i.

Kronen krevde altså en førstebygsel som var dobbelt så høy som det førstebygsele ble fastsatt til i 1684. Likevel var nok kronens leilendinger relativt godt stilt. Reksten viser til påstander fra bøndene i Bergenhus len om at private jordeiere rundt 1660 tok opptil 80 rd pr løp smør (eller skpd tunge) i førstebygsel.³⁶ Jeg kjenner imidlertid ikke kilder som kan si noe om hvor stor førstebygsele av privateid jord var i Tønsberg len på denne tida. Reksten påpeker imidlertid at fogdene kan ha sikret seg bestikkelser fra bøndene og/eller puttet penger

³⁰ Jeg har sett bort fra to brukerskifter med tvilsomme opplysninger.

³¹ Også her har jeg vært nødt til å utelate to brukerskifter med usikre opplysninger.

³² F.eks. ble det betalt 8 rd istedenfor 7 ½ rd i førstebygsel for 7 ½ lpd tunge i Skotte i Sem.

³³ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 30.4: Lensregnskap 1651/1652.

³⁴ Reksten 1985, s. 44.

³⁵ NRR VIII, s. 77.

³⁶ Reksten 1985, s. 46.

i egen lomme.³⁷ I den forbindelse kan det nevnes at fogdene i 1578 fikk lovfestet en rett til en støvlehud, tilsvarende 1 rd, i sportel i forbindelse med betaling av førstebyggsel,³⁸ men det kan ikke ha hindret fogdene fra å ta imot ytterligere bestiktelser. Hvor mye førstebyggselen egentlig kostet bøndene, er derfor usikkert.

Kronen tok også andre avgifter av leilendingene sine, og i denne forbindelsen vil jeg særlig nevne fornauspenger. Fornautspenger var egentlig ei avgift som adelen krevde av sine leilendinger, men i 1646 ble avgifta også innført på gods i Norge der det offentlige hadde bygselrett. Fornautspenger av slikt gods ble imidlertid fjernet igjen i 1648.³⁹ Når jeg særlig nevner denne avgifta, skyldes det at fornauspenger er spesifisert i kongens skjøter til Preben von Ahnen og Vincents Bildt i 1649,⁴⁰ slik at det var en rettighet som fulgte med på kjøpet.

4.3 Kron- og forleningsgodset i Stokke avhendes

Dersom vi ser bort fra den beslaglagte parten i Bettum som Preben von Ahnen innløste rundt 1645, startet forvitringa av kron- og forleningsgodset i Stokke i 1649. Bakgrunnen for salgene var at riksrådet i 1648 hadde besluttet å dekke den gjelden rikene hadde pådratt seg i løpet av krigene de hadde vært involvert i, ved å la kreditorene få overdratt krongods. Stattholder Hannibal Sehested foresto salgene, der kreditorene fikk godset til odell og eie.⁴¹ For Stokkegodsets del dreide det seg i denne omgang om skjøter til de tre adelsmennene Preben von Ahnen, Vincents Bildt og Nils Lange. De hadde alle ytt kongen forstreknings og tidligere fått godset i underpant.⁴² Skjøtene oppgir dessverre ikke prisen kjøperne fikk godset for. Derimot har jeg undersøkt om det var noen systematikk i hvilket gods som ble solgt og hvilket som ikke ble solgt.

De tre adelsmennene fikk skjøte på i alt 19 skpd tunge i Stokke, og dermed var det gjort kraftig innhogg i kron- og forleningsgodset i prestegjeldet. Det som er interessant, er å se i hvilken grad kronen forsøkte å holde de gamle godssamlingene samlet, og om det var gårder i heleie, parter med bygsel eller løs landskyld som ble solgt. Det kan si noe om innflytelsen kjøperne hadde på hvilke gårder som ble solgt.

³⁷ Reksten 1985, s. 45.

³⁸ Imsen og Winge 1999, s. 435.

³⁹ Imsen og Winge 1999, s. 125, jfr *NRR* VIII, s. 437 og s. 601.

⁴⁰ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 28.5: Lensregnskap 1648/1649, vedlegg. *NRR* IX, s. 303-304.

⁴¹ Reksten 1985, s. 20-21.

⁴² *NRR* IX, s. 287, s. 303-304 og s. 492-495. Skjøtet til Preben von Ahnen er ikke å finne i *NRR*, men en rett kopi av originalen er å finne i NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 28.5: Lensregnskap 1648/1649, vedlegg.

Kanonigodset, lagstolsgodset og godset som hadde tilhørt Laurentiuskirken, ble ikke rørt, sikkert fordi dette godset var personlige forleninger til embetsinnehavere. Godset som lå under lensherrenes administrasjon, ble det imidlertid plukket flittig fra.

Nils Lange, som var lensherre i Brunla len, skaffet seg mye krongods i bygdene i Brunla len. En stor del av dette var tidligere klostergods, som hadde tilhørt Gimsøy, St. Olav og Verne klostre. Dermed fulgte Brøholt i Stokke med, som eneste gård i Tønsberg len, da den hadde tilhørt Gimsøy kloster. Merkelig nok var ikke den andre Gimsøy-gården i Stokke, Havnen, en del av salget. Uansett falt Brøholt tilbake til kronen sammen med Nils Langes øvrige krongods da Nils Lange fulgte med i dragsuget ved Sehesteds fall i 1651.⁴³

Preben von Ahnen sikret seg i alt åtte gårder eller parter i gårder rundt omkring i Våle, Slagen, Råbygge og Arnadal skipreider. Godset hadde inntil overdragelsen delvis ligget under St. Olavs kloster og delvis under Sem kongsgård, og det var stort sett gårder i heleie og parter med bygsel. Bare 1 bpd smør i Øde Åmot i Skjee var uten bygsel. 1 bpd smør med bygsel i Toverød og 1 ort penger i Kongsteien, som var hele gården, begge i Skjee, fulgte også med.

Den største overdragelsen av kron- og forleningsgods i Stokke var overdragelsen til Vincents Bildt, lensherren til Tønsberg len. Av godset han fikk kjøpt, lå det meste i Stokke; bare seks gårder eller parter lå i de tilgrensende prestegjeldene Andebu og Sandehered. Godset i Stokke var nesten utelukkende gårder i heleie. Bare en part i Steinsholt var bygselløs.

Det var altså godset som lensherrene hadde disponert som ble solgt, og fra det godset ble det solgt gårder og parter uten hensyn til tidligere proveniens. At det stort sett var gårder i heleie og parter med bygsel som ble solgt, kan skyldes at slikt gods innbragte mest penger, men det kan også ha med å gjøre at kjøperne hadde innflytelse på hvilket gods som de fikk overdratt. Som kreditorer kunne de sikkert stille krav, og som henholdsvis generalkrigskommissær og krigskommissær sto Nils Lange og Preben von Ahnen i nær kontakt med Sehested. Når det gjelder gods i Stokke later likevel Vincents Bildt til å hatt større innflytelse enn Preben von Ahnen, for Bildt fikk skjøte på tre gårder i Arnadal sogn som von Ahnen trolig kunne tenkt seg, all den tid hans setegård Fossnes lå i samme sogn. Adelsgodset og eierinteressene knyttet til det, ser jeg nærmere på i kapittel 6.

Det var ikke bare adelsmenn som hadde fått kron- og forleningsgods i Stokke i pant, og som senere fikk skjøter på det samme godset. Lagmannen i Skien, Klaus Andersen, og medinteressenter fikk i 1662 skjøte på Brøholt og Havnen, og i 1663 ble det gitt skjøte på flere gårder i Stokke til borgerne Anders Madsen, Kristen Madsen og Iver Madsen i Tøns-

⁴³ Krohn-Holm 1978, s. 98.

berg, samt til Kjell Eriksen i Larvik. Dette var gods som tidligere var blitt pantsatt i forbindelse med pengelån, og noen av pantene gikk helt tilbake til 1646.⁴⁴ I tillegg hadde Tønsbergborgeren Anbjørn Lauritsen fått Nordre og Søndre Stavnum i pant i 1646,⁴⁵ og disse gårdene må det også ha blitt utstedt skjøte på, men uten at jeg har funnet det. Felles for alle disse overdragelsene var at det dreide seg om gårder i heleie.

I 1664 fikk så Preben von Ahnens svigersønn, Johan Richard von Buchwalt, skjøte på Fuske, Hafsrød og Døvle i Arnadal,⁴⁶ og dersom vi ser bort fra de personlige forleningene, nemlig kanonigodset, lagstolsgodset og Laurentiuskirkens gods, som ennå ble holdt samlet,⁴⁷ var en part i Helgerød i Stokke den eneste bygselparten som var tilbake. Resten av kron- og forleningsgodset var løs landskyld uten særlig verdi, så kronen hadde i praksis omsatt det den kunne i penger.

I 1671 fikk Peder Schumacher, som samme år var blitt adlet under navnet Griffenfeld, krongodset i Tønsberg amt gjennom et makeskifte.⁴⁸ Det må ha vært restene av klostergodset og godset som lå til Sem kongsgård som var gjenstand for makeskiftet, og kanskje også Laurentiuskirkens gods. Kanonigodset hadde kronen imidlertid solgt til kanselliråd Holger Vind, for de tre kanonigodsgårdene i Stokke prestegjeld og enkelte andre gårder som tidligere hadde vært kanonigods, solgte Holger Vind til Griffenfeld ved skjøte 8. mai 1672.⁴⁹ Kronen beholdt også lagstolsgodset ennå noen år. Det var først ved skjøte 1. mars 1675 at Griffenfeld overtok det, inkludert Øvre Husum i Stokke, samt Strømsgodset.⁵⁰

Etter Griffenfelds fall i 1676 ble kronen igjen godseier i Stokke, men det varte bare i to år. Med skjøtet til Gyldenløve i 1678⁵¹ var kronens tid som godseier i Stokke, og i det gamle Tønsberg len for øvrig, over. Men før jeg går løs på grevegodset, skal jeg ta for meg både kirkegodset og godset til den gamle adelen.

⁴⁴ NRA. RK. Kammerkanselliet. Kongeskjøter, pk. 1a: Nr. 22, 23, 91 og 93; *Ibid.*, pk. 3: Skjøtebok Oa, fol. 118a-125b.

⁴⁵ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 48b-49a.

⁴⁶ NRA. RK. Kammerkanselliet. Kongeskjøter, pk. 3: Skjøtebok Oa, fol. 154a-155a.

⁴⁷ Anders Madsen hadde i 1661 pant i et par av gårdene som hadde tilhørt Laurentiuskirken, jfr NRA. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 52b og 64a, men dette godset må ha blitt innløst da det i 1678 ble overdratt til Gyldenløve.

⁴⁸ Rian 1980, s. 11.

⁴⁹ NRA. Diplomsamlingen (pergament), København 8. mai 1672.

⁵⁰ Skjøtebok Q, fol. 132a-139b. (Fotokopi i NRAs safe. Originalen beror i DRA. RK.)

⁵¹ SJ. Ea Hjemmelsdokumenter grevskap og stamhus, eske 0001: Kongeskjøte til Gyldenløve på grevskapet Jarlsberg 1678 (avskrift).

5 Kirkegodset

I likhet med kron- og forleningsgodset inntil krongodssalgene startet, var kirkegodset en stabil godsmasse som det egner seg å omtale tidlig i denne framstillinga. I dette kapittelet skal jeg se på hvordan kirkegodset var sammensatt og hvilke endringer i sammensetninga som fant sted mellom 1624 og 1750. I lys av dette skal jeg avslutte kapittelet med å vurdere eierinteressene.

5.1 Sammensetning, makeskifter og salg

Kildene for kirkegodset i 1624 og 1649 er noe upresise,¹ så for å analysere sammensetninga av kirkegodset, har jeg tatt utgangspunkt i landkommisjonens matrikkel fra 1661.² Som nevnt i delkapittel 2.3.1, har jeg delt kirkegodset i prestebolsgods, bygdekirkers gods og bykirkelig gods. Det har medført at både jordegodset som tilhørte selve Vår Frue kirke i Tønsberg, og prestebolsgodset samme sted er regnet som bykirkelig gods.

Målt i landskyldverdi utgjorde det bykirkelige godset omtrent halvparten av det totale kirkegodset. I alt utgjorde det bykirkelige godset i 1661 snaut 24 skpd tunge, eller 6,4 % av landskylda. Før Laurentiuskirkenes gods, som i Stokke utgjorde snaut 11 skpd tunge, ble lagt under kronen i 1627, har jeg anslått det bykirkelige godset til å utgjøre hele 11,3 % av den samlede landskylda i prestegjeldet.

Det bykirkelige godset i Stokke var samlet hos få institusjoner, nemlig Vår Frue kirke i Tønsberg og dets prestebol, Oslo hospital og, inntil 1627, Laurentiuskirken i Tønsberg. Oslo hospitals jordegods i Stokke fulgte sikkert med da Tønsberg hospitals eiendommer i 1547 ble overført til Oslo hospital.³ Nærheten til Tønsberg må derfor være den viktigste årsaken til det bykirkelige innslaget på eierfronten i Stokke.

Unntaket fra dette mønsteret er at Larvik kirke senest 1699 fikk hånd om 4 bpd 4 mrk smør i Øvre Åmot.⁴ Det var bønder i det senere Larvik grevskap som eide Øvre Åmot i 1675,⁵ men hvordan denne parten kom i Larvik kirkes eie, er usikkert. Larvik kirke sto ferdig i 1677 etter initiativ fra grev Gyldenløves,⁶ så det er ikke utenkelig at Gyldenløve i

¹ Se delkapitlene 3.2.1 og 3.2.2.

² NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd. 11.

³ *NRR* I, s. 96. Fem av seks eierparter kan identifiseres i en avskrift fra 1445 av jordeboka til St. Stefans og St. Jørgens hospital i Tønsberg, jfr. *DN IX*, nr. 295. Etter en serie makeskifter lå fra rundt 1650 det meste av Oslo hospitals jordegods i Vestfold og på Romerike, jfr Semmingsen 1939, s. 25.

⁴ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, pk 1868: Jarlsberg grevskap 1697-1699, beregningsmannfall på det som er skyldsatt i Jarlsberg grevskap, dat. 1699.

⁵ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1843: Jarlsberg grevskap 1674-1675, inntektsvedlegg, lit H, odelsskatt 1675.

⁶ Wasberg og Nord 1976, s. 17.

forbindelse med kirkens innvielse kan ha begunstiget den med jordegods som han hadde skaffet seg, men ikke hadde videre bruk for.

Totalt sett var det bykirkelige godset noenlunde jevnt fordelt utover i prestegjeldet, men spesielt i den vestre delen av Skjee var det lite bykirkelig gods. Det er da også den delen av prestegjeldet som ligger lengst fra Tønsberg. Om lag hver tredje eierpart var i gårder der den bykirkelige eieren var eneste eier, men halvparten av disse gårdene var lavt skyldsatte gårder. Derimot hadde de bykirkelige institusjonene ofte bygselrett til gårdene de bare eide parter i. Det gjaldt særlig Oslo hospital, som satt med bygselretten til alle gårdene det hadde landskyld i i prestegjeldet, på tross av at det bare var eneeier i en av seks gårder. For godset til de to kirkene i Tønsberg, passer denne karakteristikken i mindre grad. Et annet trekk som bør nevnes, er at forskjellige kirkelige institusjoner ofte var partseiere i samme gård. Vår Frue kirkes prestebol og Stokke prestebol eide hele Vestre Gile sammen, og Langelo, som var et underbruk til Sundby, og Rakkevik var også fullt ut kirkegods, men med flere eiere. Gjein hadde hele tre prestebol og en kirke blant eierne, men likevel var det bønder som eide mest. Slikt gjenspeiler trolig at den eller de som en gang ga bort disse partene, ønsket å tilgodese flere institusjoner.

Jeg har allerede nevnt at Laurentiuskirkens gods ble kron- og forleningsgods i 1627. Vår Frue kirkes og kirkens prestebols gods forble kirkegods gjennom hele min periode. Oslo hospitals gods ble imidlertid solgt på auksjon i 1736, etter at kongen hadde gitt sin tillatelse.⁷ Bakgrunnen for salget kommer jeg straks tilbake til under behandlingen av eierinteressene.

Prestebolsgodset var på størrelse med det bykirkelige godset. Det var forholdsvis mest i Stokke og Skjee sogn, og noe mindre i Arnadal sogn. Det var naturligvis Stokke prestebol som dominerte, men også prestebolene i de nærliggende prestegjeldene Sandeherred, Andebu, Sem, Nøtterøy og Tjølling eide fra en til tre gårder eller parter i gårder hver. Bamble prestebol i det nåværende Telemark eide halve Mellom Hvål i Stokke sogn, mens Skeid kirke samme sted eide resten av gården. Det var med andre ord en håndfull prester som hentet større eller mindre deler av sine inntekter i Stokke, mens Stokke prestebol på sin side eide parter i flere gårder i Sandeherred, og ellers i gårder i Ramnes, Nøtterøy, Tjøme, Hedrum, Tjølling og Brunlanes.⁸

Typisk for prestebolsgodset var en serie med små bygselløse landskyldparter på inntil 6-7 lpd tunge i ei rekke gårder. Der prestebolene satt med bygselen, var de som oftest eneeier. Flere av disse gårdene var imidlertid små og lavt skyldsatte. Blant dem var også underbruk til

⁷ Semmingsen 1939, s. 78.

⁸ *Oslo og Hamar bispedømmes jordebok 1574-1577*, s. 75.

større gårder, der det var egen bygselrett knyttet til underbrukene.⁹ De små landskyldpartene var sikkert ofte blitt gitt til prestebolene som ytelser for bønnehold.¹⁰

Stokke prestebol var imidlertid eneste eier i fem gårder med skyld fra 10 til 20 lpd tunge, foruten Stokke prestegård med underbruk. Av disse fem gårdene er Holtan og Lågerød nabogårder til Stokke prestegård, mens Østre Gjennestad og Søndre Borge ligger ved Skjee kirke. Lorens Berg gjettet på at Østre Gjennestad i sin tid var prestegård for Skjee,¹¹ og det er ikke urimelig, for ifølge Rødeboka eide Skjee prestebol 12 løps land i "Ginæstodom" i 1398, mens en part i Søndre Borge er oppført som gave fra "Þora aa Borghom".¹² Endelig viser det seg at Presterød i Arnadal, som i alle fall på 1600-tallet og senere ble brukt under Døvle, i 1575 ble kalt " Prestegaardenn J Arnedall sogn".¹³ Det var altså tidligere prestegårder og deres nabogårder som utgjorde kjernen i Stokke prestebols jordegods. I tillegg bør det nevnes at Tjølling prestebol eide hele Vestgården på Veierland, som hustru Margrete på Skalleberg i Tjølling hadde gitt for årtidshold og gravsted i Tjølling kirke.¹⁴

Bygdekirkene eide lite i Stokke prestegjeld; i underkant av 1 prosent. Ifølge Øystein Rian var andelen kirkegods i bygdene i Vestfold gjennomgående 2 prosent.¹⁵ Selv om tallet var lavere for Stokke, var likevel ikke Stokke kirke spesielt fattig, for to tredjedeler av kirkens gods var i andre prestegjeld. Annekskirkene hadde derimot nesten ikke jordegodsinntekter. Kirkegodset i Stokke besto i 1661 av bygselløse småparter, der 1 hud i Søndre Rørkoll, som Stokke kirke eide, var den største parten. Foruten kirkene i Stokke, var Andebu kirke, Nøtterøy kirke, Sandeherred kirke og Skeid kirke i Bamble eiere av parter. Bygdekirkene eide ingen ting i Arnadal sogn, men det var nok bare en tilfeldighet, tatt i betraktning av at Arnadal er et lite sogn og at bygdekirkene nesten ikke eide noe i det hele tatt.

Prestebolsgodset og bygdekirkenes gods endret seg i det hele tatt lite, og det er ikke særlig oppsiktsvekkende. Gudmund Sandvik har et eksempel fra Stokkes nabobygd Ramnes. Der endret ikke prestebolets gods seg mellom 1621 og 1768, med unntak av at to gårder ble gjort til hhv kapellan- og enkesete.¹⁶ I Stokke var stabiliteten nesten like stor, men i 1649 ble det gjort et makeskifte mellom tolleren Hans Hvid på Skjærnes i Stokke og Stokke prestebol.

⁹ Dette må skyldes at underbrukene hadde vært selvstendige gårder i høymiddelalderen, jfr. Holmsen 1966, s. 126..

¹⁰ *Biskop Eysteins jordebog*, s. 58-61, som er datert 1398, oppgir slik hjemmel for en del av jordegodset til prestebolene i Stokke.

¹¹ Berg 1928, s. 375-376.

¹² *Biskop Eysteins jordebog*, s. 60. "Þora .a. synsta Borghom" hadde også gitt en part i Søndre Borge til Skjee kirke for gravstedet sitt. Denne Tora var sannsynligvis ei enke på Søndre Borge.

¹³ *Oslo og Hamar bispedømes jordebok 1574-1577*, s. 74.

¹⁴ *Biskop Eysteins jordebog*, s. 52-53. En mindre del av Vestgården ble opprinnelig gitt til Tjølling kirke.

¹⁵ Rian 1980, s. 16.

¹⁶ Sandvik 1965, s. 185.

Hans Hvid fikk prestebolets parter i Skjærnes og Rove, mens prestebølet fikk tilsvarende landskyld i Korsene i bytte. Makeskiftet ble ratifisert av Christiania konsistorium året etter.¹⁷ På samme tid ser det ut til at Tanum kirke i Brunlanes ga fra seg 1 hud i Solberg, som den hadde i 1649, og fikk igjen 1 hud i Østre Hvål, som den er registrert som eier av i 1661.¹⁸ Det kan ha vært Vincents Bildt som presset gjennom makeskiftet i forbindelse med at han gjorde Melsom til setegård. Andre endringer av betydning har jeg ikke funnet.

5.2 Eierinteresser

Det kan ikke være tvil om at det først og fremst var landskyldinntekter og bygselavgifter som var årsakene til at de forskjellige kirkelige institusjonene var interesserte i å eie jord. Peder Hersleb, som var biskop i Kristiania, skrev i 1735 ei innberetning der han argumenterte for hvorfor Oslo hospitals jordegods burde selges. Hospitalets eneste inntekter av jordegodset var landskylda, og den var ikke blitt justert etter hvert som verdien til jordegodset hadde økt. Bygselavgiftene og andre sportler hadde hospitalets forstander som lønn.¹⁹ Ettersom hensikten med innberetninga var å få tillatelse til å selge hospitalsgodset, er det naturligvis grunn til å være kritisk til den, for Hersleb hadde motiv for å svartmale situasjonen. Men hadde det på den annen side vært andre viktige eierinteresser knyttet til jordegodset, ville han neppe ivret så for å få det solgt. Hersleb ønsket å selge jordegodset og låne ut salgssummen, noe han mente ville gi både to og tre ganger mer tilbake. Dessuten ville administrasjonen bli enklere.²⁰

Herslebs innberetning kan brukes som kilde til Oslo hospitals eierinteresser på 1700-tallet, men hvordan forholdt det seg på 1600-tallet? Dessuten var mesteparten av kirkegodset i Stokke eid av kirker og prestebol i Stokke, Tønsberg og i bygdene omkring, der avstanden til jordegodset var uvesentlig i forhold til avstanden mellom Stokke og Kristiania. Hadde eierne i Stokkes omegn andre eierinteresser enn landskyldinntekter og bygselavgifter?

For Oslo hospitals del har jeg ikke funnet noe som tyder på at situasjonen var vesentlig annerledes på 1600-tallet. Det er bevart fire årganger med regnskaper fra perioden 1630-1645, og da dette var før forstanderen fikk bygselavgiftene i lønn, er disse ført inn i regnskapet. Det later til at hospitalet på denne tida tok 20 rd pr skpd tunge i førstebyggesel. Én gård var forfallen

¹⁷ NRA. Prestearkiver. Oslo bispestol. Stokke. To brev datert hhv 14. oktober 1649 og 26. august 1650.

Konsistoriet besto av stiftsbefalingsmannen (stattholderen) og biskopen med det øvrige domkapitlet, jfr Imsen og Winge (1999), s. 199 (under oppslagsordet *kirkelig jurisdiksjon*).

¹⁸ *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 42. NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 52a. Tanum kirke er riktignok registrert med en part i "Hualenom" i "Stokka sokn" i 1398, jfr *Biskop Eysteins jordebog*, s. 44, men i 1575 eide kirken i Solberg i Stokke og ikke i Østre Hvål, jfr *Oslo og Hamar bispedømes jordebok 1574-1577*, s. 59.

¹⁹ Semmingsen 1939, s. 74-76.

²⁰ Semmingsen 1939, s. 76-77.

og én var "gandsche Ringe" og uten skog, og begge ble bygslet bort med avslag på avgifta.²¹ Oslo hospital tok altså en førstebygsel lik den som vi har sett var i ferd med å bli vanlig på kronens gods i Tønsberg len.

Ei oversikt fra 1723 over gårdene i Stokke, som blant annet oppgir hva leilendingene hadde betalt i førstebygsel, viser at den påbudte satsen fra 1684 på 10 rd pr skpd tunge ikke ble fulgt av Oslo hospital. Høyest førstebygsel hadde oppsitterne på Nordre Tori betalt; 27,4 rd pr skpd tunge. Oppsitterne på Brekke i Stokke var de eneste som hadde betalt etter den påbudte satsen. Hospitalet der delte bygselen med greven,²² og om ikke grevskapets gårder alltid ble bygslet bort etter den påbudte satsen, var det kanskje viktig å gi nntrykk av det når bygselen var delt med andre. Når hospitalet kunne slippe unna med ulovlig høy førstebygsel, kan det skyldes at førstebygsel som nevnt var en del av forstanderens lønn og derfor ikke ble ført i regnskapet. Hospitalet var imidlertid ikke alene om å kreve høy førstebygsel, for så langt vi kan stole på at leilendingene ga korrekte opplysninger om hva de hadde betalt i førstebygsel, var det få som hadde betalt etter den påbudte satsen. I forhold til prestebolene, lå derimot hospitalet høyt. De som hadde bygslet av prestebolene, hadde fått bygsle gårdene sine til en pris i overkant av, eller sågar i underkant av, 10 rd pr skpd tunge. Dog oppga enkelte kun at de hadde betalt "effter loven", noe som kan dekke over høye bygselavgifter.²³

For institusjonene i Stokke og omegnen var sannsynligvis også landskyldinnteker og bygselavgifter viktigst. Etersom kirkene og prestebolene som regel eide jordegods i andre prestegjeld, hadde det vært mulig å makeskifte en del av jordegodset og fått samlet det bedre, men jeg har ikke funnet eksempler på slikt.

Gudmund Sandvik viser til en bitter supplikk fra de 15 sogneprestene i Brunla len og Tønsberg len, datert 5. mai 1662, og hevder at klagen gjaldt at prestene ikke lenger fikk bruke sagene på prestebolsgodset.²⁴ Om prestene virkelig hadde brukt sagene selv, måtte vi kunne si at det var en viktig eierinteresse knyttet til prestebolsgodset. Imidlertid framgår det tydelig av supplikken at det var leilendingene som hadde drevet sagene fram til kong Frederik III nylig hadde nedlagt forbud mot å bruke skogene, sagene og kvernene på prestebolsgodset. Sogneprestenes bekymring hadde med å gjøre at leilendingene var avhengige av å utnytte skogene og sagene for å ha råd til å betale skatter og landskyld. Sogneprestene fryktet at gårdene ville bli stående øde. "Da haffver wii fattige Præstmænd, ingen Nytte eller goede aff woeris Men-

²¹ SAO. Oslo stiftsdireksjon. K Stiftelser. Kb pk 1: Oslo hospital 1630-1758, legg 2, regnskap 1630-1758.

²² SJ. Red Besiktigelser og taksering, eske 0001: Stokke prestegjeld, datert 14. juni 1723.

²³ Dette er tidligere påpekt av Gudmund Sandvik, jfr Sandvik 1965, s. 130.

²⁴ Sandvik 1965, s. 132.

salibus!"²⁵ "Mensalibus" betyr prestebolsgods, så i virkeligheten understreker supplikken at landskyldinntekter og bygselavgifter var de viktigste eierinteressene.

Andre eierinteresser fantes likevel. Et ønske om å bedre utbyttet av Stokke prestegård må ha vært bakgrunnen for at sognepresten i Stokke, herr Hans Kristoffersen Stockmann, i 1649 straks søkte konsistoriet i Christiania om tillatelse til makeskifte da Hans Hvid ønsket å gi prestebølet Korsene mot å få partene i Skjærnes og Rove. I søknaden argumenterte presten med at Skjærnes og Rove var blant gårdene som lå ytterst i sognet, mens Korsene, som ligger rett ved prestegården, derimot lå "ved Dørren". Konsistoriet anførte i tillegg at prestegårdens kveg og hester kunne vannes på Korsene vinterstid.²⁶ Det var et reelt argument, for i 1723 ble Korsene brukt som fehavn under prestegården.²⁷

Når eierinteressene, som i dette tilfellet, var mer omfattende enn bare landskyldinntekter og bygselavgifter, tror jeg at det i hovedsak må tilskrives interessene til den som til en hver tid disponerte prestebolsgodset, og ikke kirken som institusjon. En prest som evnet å drive jordbruk, ville uten tvil tjene mer på å drive så mye som mulig av prestebølets jord selv, framfor å bygsle den bort til bønder.

En siste eierinteresse som må nevnes, er behovet for enkeseter for presteenene.²⁸ I Stokke ble Østre Gjennestad som regel brukt som enkesete, men det hendte også at presten eller kapellannen brukte gården, eller at den ble bygslet bort. Da det i 1723 var to presteenker som skulle ha sted å bo, ble også Lågerød gjort til enkesete.²⁹

Som nevnt ga kongen tillatelse til at hospitalsgodset skulle selges på auksjon, men på visse betingelser. Det måtte ikke komme fiktive bud som kunne drive leilendingene vekk fra gårdene, salgssummen måtte bli så høy at renteinntektene ville bli minst dobbelt så store som landskyldinntektene, og alt jordegodset skulle selges. Om en av de to sistnevnte betingelsene ikke ble oppfylt, skulle ingenting selges i det hele tatt. Det viste seg ikke som noe problem, for Hersleb sørget selv for å kjøpe det godset som ikke ble bydd på, og de 67 163 rd som kom inn ved salget, ville gi fire til fem ganger landskyldinntektene etter fem prosent rente.³⁰

Beslutninga om å selge hospitalsgodset var utvilsomt til det beste for Oslo hospital. Grev Wedel fikk låne 30 000 rd mot underpant i grevegodset, og ble den største debitoren til

²⁵ NRA. Danske kansellis skapsaker, skap 15, pk. 71, lit. U.

²⁶ NRA. Prestearkiver. Oslo bispestol. Stokke. To brev datert hhv 14. oktober 1649 og 26. august 1650.

²⁷ SJ. Red Besiktigelser og taksering, eske 0001: Stokke prestegjeld, datert 14. juni 1723.

²⁸ Frederik III forordnet i 1648 at presteenene skulle ha en gård av prestebolsgodset, jfr *NRR IX*, s. 113.

²⁹ Berg 1928, s. 223 og s. 376.

³⁰ Semmingsen 1939, s. 78-80.

hospitalet. Da lånet ble misligholdt, krevde hospitalet at grevegodset ble solgt for å dekke så mye som mulig av lånet.³¹ Ved å selge sitt eget jordegods i 1736, ved å presse grev Wedel til å selge i 1750, og ved å gi bøndene lån, hadde Oslo hospital opplagt avgjørende betydning for tidspunktet for overgangen til selveie i Stokke. Dette vil jeg også komme inn på i kapitlet om bondegodset.

³¹ Semmingsen 1939, s. 82-87.

6 Adelsgodset

Som det framgår av tabell 3.2-3.5, var adelige personer eiere av bortimot en tredjedel av jorda i Stokke prestegjeld i 1661. Dominansen i Arnadal sogn, der to tredjedeler var adelsgoods, var spesielt stor. Etter Andreas Holmsen og Halvard Bjørkviks retrospektive metode skulle det peke mot at adelen hadde vært en dominerende jordeier der også i de foregående århundrene,¹ men Tor Weidling har demonstrert at metoden ikke er brukbar. Weidling viser at adelsgodsets totale størrelse og geografiske struktur kunne endre seg mye og raskt bare fra slutten av 1500-tallet og fram til 1661.²

Tønsberg len var ikke en del av Weidlings undersøkelse. Hans resultat underbygges imidlertid av min undersøkelse, da tabell 3.2 viser at adelsgodset i Stokke nesten ble fordoblet mellom 1624 og 1661. Som om ikke det er nok, viser det seg at over 60 % av det som tilhørte adelige i 1624, ikke var adelsgoods i 1661. Sammensetninga av adelsgodset i Stokke endret seg altså mye mer enn det statistikken umiddelbart gir inntrykk av.

Spørsmål knyttet til oppbygginga av adelsgodset fram mot ca. 1660, da det kulminerte, er derfor viet stor plass i dette kapitlet. Først må vi likevel ta for oss de godssamlingene som utgjorde "det gamle" adelsgodset. Til slutt gjør jeg et forsøk på å forklare hvorfor adelsgodset, med unntak av grevegodset, som jeg behandler for seg i kapittel 7, gikk i oppløsning og ble eliminert mot slutten av 1600-tallet.

6.1 Adelsgodset fram til ca. 1640

6.1.1 Fossnes-godset

Fossnes i Arnadal later til å være det eldste adelssetet i Stokke, skjønt vi kjenner knapt noen adelige beboere. Gården er nevnt første gang i 1415, da Simon Torgeirsson "a Fosnesi" solgte Berg i Skedsmo til sin frende Torstein Ragnvaldsson, også kalt Torstein Stumpe.³ Simon Torgeirsson var ifølge Geirr I. Leistad væpner og medlem av ei gammel Oslo-slekt.⁴ Simons

¹ Bjørkvik og Holmsen 1952-54, jfr Weidling 2003.

² Weidling 2003.

³ *DN* II nr. 637, Tønsberg 21. september 1415.

⁴ Leistad 1997, s. 333. Leistad oppgir ikke noen kilde eller referanse for dette, men bygger trolig på Hedem 1956, der Simon Torgeirssons slektstilhørighet er utredet. Der nevnes det at Simon avanserte til å bli både ridder og riksråd. Hedems opplysninger ser på sin side ut til å stamme fra P.A. Munch, som i sin tid hevdet at Simon Torgeirsson var riksråd senest 1388 (Munch 1863, s. 179). Heller ikke Munch oppgir noen kilde, men Are S. Gustavsen har gjort meg oppmerksom på det som må ha vært Munchs kilde, nemlig et åpent brev om arvefølge, datert 16. februar 1388, der Simon Torgeirsson nevnes blant Norges rikes rådgivere (*RN* VII nr. 1415).

moster Elin Tordsdotter testamenterte en baldakin til Arnadal kirke i 1352,⁵ noe som antyder at familiens tilknytning til Fossnes strekker seg tilbake til tidlig 1300-tall.

Fossnes og Fossnes-godset ble siden en del av Nesøya-godset, navngitt etter godsets hovedgård, Nesøya i Asker. Fossnes er i 1585 kalt anneksgård til Nesøya.⁶ På den tida var Nesøya-godset med Fossnes-godset og mer til eid av arvingene etter Erik Rosenkrantz, som trolig var Norges største godsbesitter noen sinne. Fossnes-godset kom sannsynligvis inn i slekta som arv etter Bo Flemming, Erik Rosenkrantz' farmors far. Han må ha arvet det, enten som sønn eller utarving, av væpneren Ivar Flemming, som på sin side var barnebarn av Simon Torgeirsson.⁷ Bo Flemming var ei tid høvedsmann på Tunsberghus, og kan vel da delvis ha oppholdt seg på Fossnes, men andre adelige beboere er ikke kjent.

Hvor stort Fossnes-godset egentlig var, er det umulig å finne ut av innenfor rammene av dette arbeidet. Jordeboka over Jacob Rosenkrantz' barns sønnenfjellske jordegods, som ble innlevert 1. februar 1625, har en langt yngre påtegning om at det dreier seg om gods under Nesøya og Fossnes.⁸ Hvilket gods som lå under hvilken setegård, er imidlertid ikke angitt. Godset i Asker og bygdene omkring var trolig gammelt Nesøya-gods, og på samme måte er det sannsynlig at godset i Arnadal og de nærmeste sognene var gammelt Fossnes-gods. Men ettersom jordeboka har med gods både i Telemark og på Agder, inneholder den sannsynligvis flere komponenter enn Nesøya-gods og Fossnes-gods. Jeg har derfor ikke funnet dekning for å klassifisere gods i prestegjeld som Sande, Botne, Borre og flere som det ene eller det andre.

Jeg må derfor nøye meg med å konstatere at Fossnes-godset i Stokke, som i sin helhet lå i Arnadal sogn, totalt skyldte 7 skpd 2 ½ lpd tunge. I tillegg kom to fosser, hvorav i alle fall den ene lå øde. Av dette utgjorde Fossnes og de underliggende ødegårdene Brattås, Dyrø og Kullerød ½ tønne smør eller 3 ½ skpd tunge. Dertil kom Skåum, Skreppengen, Nesengen, Furuholmen, Karitat og Graf, som hver for seg ikke var høyt skyldsatt, men som til sammen nådde opp i vel 1 ¾ skpd tunge. I 1661 er alle disse omtalt som rydningsplasser. Enkelte var bebodd av husmenn, mens andre var lagt som underbruk til andre gårder.⁹ Plassene var sannsynligvis disponert på samme måte i 1625, for landskatten nevner ikke leilendinger der.¹⁰ Av leilendingsgods for øvrig fantes det bare 2 huder i Vennerød, der Rosenkrantzene var

⁵ DN IV nr. 359, Oslo 15. oktober 1352, jfr Hedem 1956.

⁶ Leistad 1997, s. 311.

⁷ Leistad 1997, særlig s. 333-334.

⁸ NRA. Stattholderarkivet. Jordebøker 1624-26. D IX, pk 7: Adelsjordebøker, XVI Jacob Rosenkrantz' barn.

⁹ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 65b.

¹⁰ NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 7.4: G Landskatt martini 1625.

eneiere, og 2 ½ bpd smør i Søndre Kverne, der Vår Frue kirke og en del bønder eide de resterende 3 ½ bpd smør.

Det synes sikkert at eierne fra midten av 1400-tallet og utover ikke selv bodde på Fossnes, men om det ble holdt fogder eller vanlige leilendinger der, sier kildene ikke noe om. I den nevnte jordeboka er Fossnes omtalt som frigård, så Rosenkrantzene må ha maktet å opprettholde gårdens skattefrihet. Først i 1624 er det et brukernavn å forholde seg til, da en Ole Jensen på Fossnes satt med pantegods i Bergan i Skjee og to gårder i Andebu.¹¹ I 1633 satt Oles enke Karen med nærmere 5 ½ skpd tunge fordelt på ti gårder, og blant eierpartene kan flere identifiseres som Fossnes-gods i 1624.¹² Dermed er det heller ikke til å se bort fra at også nevnte Bergan opprinnelig kan ha vært en del av Fossnes-godset.¹³ Godsovergangen tyder på Ole Jensen hadde et nærmere forhold til Rosenkrantzene enn leilendinger flest, og kanskje kan han ha vært deres fogd eller ombudsmann i distriktet.¹⁴

Geirr I. Leistad skriver at Jacob Rosenkrantz før sin død i 1616 solgte Fossnes-godset til Klaus von Ahnen.¹⁵ Han har ikke oppgitt noen kilde, og ettersom Fossnes og det tilhørende godset som nevnt er ført opp i Jacob Rosenkrantz' barns jordebok i 1625, kan det ikke være riktig. Lorens Berg, som tydeligvis ikke kjente til at Fossnes var Rosenkrantz-gods gjennom hele 1500-tallet, er nok nærmere sannheten når han oppgir at selve Fossnes ble solgt fra Jacob Rosenkrantz' arvinger til uadelige omkring 1630, og at sognepresten i Hedrum, herr Hans Jacobsen Jersin, eide gården i 1637.¹⁶ I skattelistingene er Hans Jacobsen Jersin nevnt som eier bare i 1636, og i tillegg til selve Fossnes er de fleste underbrukene listet opp. Hans enke Kirsten skattet for det samme jordegodset året etter.¹⁷ Men når Berg hevder at "[i] de nærmest følgende aar maa gaarden være gaat over til kronen, for i 1649 faar Preben von Ahnen kongeskjøte av Fredrik den tredje,"¹⁸ er også han på villspor. Fossnes var ikke blant krongodset som

¹¹ NRA. Stattholderarkivet. Jordebøker 1624-26. D IX, pk 9: XXVIII Tønsberg len. Den delen som gjelder Arnadal skipreide, er datert 11. desember 1624.

¹² NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 14.4: Landskatt martini 1633. Karen er nevnt siste gang i 1645, da hun hadde en sønn, to tjenestedrenger og tre tjenestepiker hos seg, jfr NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 26.4: Koppskatt 1645. Om ikke døden innhentet henne, må hun kort etter ha blitt tvunget til å flytte for å gi plass til den første eieren av Fossnes siden 1400-tallet som selv ville bo der, nemlig Preben von Ahnen.

¹³ Minst halve Bergan var dog eid av bønder rundt 1400, jfr Berg 1928, s. 479-480, og DN XI nr. 61, Bergan 25. oktober 1375, og *ibid.*, nr. 129, Nedre Løke 30. juni 1415.

¹⁴ Weidling 1996, bd I, s. 336 viser til et eksempel fra 1624 der en leilending var ombudsmann for ei mindre godssamling.

¹⁵ Leistad 1997, s. 338.

¹⁶ Berg 1928, s. 522.

¹⁷ NRA. RK. Lensregnskaper Brunla len, legg 6.7: Landskatt martini 1636; *Ibid.*, legg 6.9: Landskatt martini 1637.

¹⁸ Berg 1928, s. 522.

Preben von Ahnen fikk skjøte på i 1649,¹⁹ og i delkapittel 6.2.2 viser jeg at Jens Ingvorsen i Tønsberg eide Fossnes 1639-1645, før Preben von Ahnen overtok gården senest 1647.

Det har altså rådet ei viss forvirring med hensyn til når og hvordan Rosenkrantzene solgte Fossnes-godset. Et vitneprov fra 1717 forteller at leilendingen på Vennerød, Engebret Arnesen, dro ens ærend til Danmark for å kjøpe Vennerød, men da han kom fram, fikk han vite at Preben von Ahnen allerede hadde kjøpt gården av Rosenkrantzene.²⁰ Hendelsen skjedde sannsynlig på 1630-tallet, og i alle fall før 1639, for da er Vennerød, men ikke noe av Fossnes-godset for øvrig, ført opp i Preben von Ahnens jordebok.²¹ Dette tyder på at gårdene kunne bli solgt enkeltvis, og vi har allerede sett at små biter av Fossnesgodset havnet på forskjellige hender. Fossnes-godset ble derfor ikke solgt som en enhet. Salgene skjedde trolig i 1630-åra, men ikke nødvendigvis samtidig.

Til slutt kan vi undre oss over hvorfor Rosenkrantzene kvittet seg med Fossnes-godset. Jacob Rosenkrantz' enke Pernille Gyldenstjerne døde i 1623, og det ser ut til at kravene i boet var større enn boets aktiva.²² Jacob Rosenkrantz eneste sønn døde barnløs i 1626, og tilbake satt Jacob Rosenkrantz' tre døtre, som alle ble gift med danske adelsmenn.²³ Disse oppholdt seg i Danmark, og dersom det i det hele tatt var mulig å redde noe, var det neppe aktuelt å prioritere det perifere Fossnes-godset.

6.1.2 Skjærnesnes-godset

Skjærnesnes i Stokke sogn, ut mot Tønsbergfjorden, var den andre adelige setegården i Stokke. Det er uvisst når Skjærnesnes ble setegård, men ettersom gården var blant dem som ble brent av et svensk streifkorps i 1567,²⁴ var den sikkert setegård da. Lorens Berg antar at Skjærnesnes ble gjort til setegård i forbindelse med at Henrik Eriksen Urup og Karen Iversdatter, datter av Iver Jensen [Jernskjegg]²⁵ til Fresje i Hedrum, ble gift i 1560, men åpner for at gården kan ha vært en adelig setegård også før det.²⁶ Jeg skal komme tilbake til et argument for at Bergs antagelse kan være riktig.

¹⁹ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 28.5: Lensregnskap 1648/1649, vedlegg.

²⁰ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 9 (1715-1717), fol. 100a.

²¹ NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 17: Adelsjordebøker 1633-1639, Preben von Ahnen, datert 27. februar 1639.

²² Weidling 1996, bd I, s. 497; Fenger og Ladewig Petersen 1983, s. 258.

²³ *Dansk biografisk leksikon*, bd 2, s. 95-96 (Anders Bille) og s. 426 (Otte Brahe), og bd 12, s. 326 (Rosenkrantz) og s. 336-338 (Gunde Rosenkrantz).

²⁴ Berg 1928, s. 168.

²⁵ Slekt brukte aldri navnet Jernskjegg selv, og navnet er tillagt i ettertid. Den førte et muslingskall i våpenet, jfr et innlegg av Tore H. Vigerust, datert 8. desember 2004, i temaet "Fritzøe, Fresje, [våpen: muslingskall], 'Jernskjegg'" på DIS-Norges slektsforum <www.disnorge.no/slektsforum/> (sist besøkt 26. september 2006).

²⁶ Berg 1928, s. 166-168.

I 1581 bodde Karen Iversdatter på Skjærnes som enke. Hun gjorde da et makeskifte med kronen.²⁷ Av ei skatteliste fra 1593 kan vi utlede at Karens sønn, Aksel Henriksen Urup, var eier av Skjærnes på den tida.²⁸ Fra ham må Skjærnes ha gått over til morbroren Peder Iversen til Fresje, som i landkommisjonens matrikkel fra 1661 nevnes som tidligere eier av gården.²⁹ Peder Iversen bodde selv på Fresje. Skjærnes må ha vært tilholdssted for datteren Emerense Pedersdatter, for 1661-matrikkelen oppgir at hennes to ektemenn, Hans von Mehlen og Klaus Brockenhuus, samt Karsten Rosenkrantz og Jesper Lonne hadde bodd på Skjærnes. Emerense og hennes ektemenn tilbragte neppe mye tid på Skjærnes. Hans von Mehlen hadde to setegårder i Danmark, mens Klaus Brockenhuus sannsynligvis ikke bodde fast i Norge etter at Peder Iversen døde i 1616.³⁰ Når Karsten Rosenkrantz og Jesper Lonne bodde på Skjærnes er uvisst, men det var nok mens Klaus Brockenhuus var eier. 1661-matrikkelen oppgir at Klaus Brockenhuus og Emerense Pedersdatter hadde solgt Skjærnes til tolleren Hans Hvid omtrent 25 år tidligere.

Berg refererer lensherren Vincents Bildt, som i ei jordebok fra 1650 visstnok skriver at "Skjærnes haver tilforn været en herregaard, optagen av to eller tre bondegaarder". Berg antar at de to-tre bondegårdene var Skjærnes, Tufte og Brunstad.³¹ Bergs vurdering er neppe riktig, selv om det er riktig at Klaus Brockenhuus ei tid brukte Tufte og Brunstad som avlsgårder under Skjærnes. De to gårdenes status som avlsgårder varte nemlig bare en kort periode. Brunstad hadde egen bruker i 1605, men ikke i 1612.³² På Tufte var det egen bruker i 1614, og han eide til og med halve gården selv, men i 1617 ble både Brunstad og Tufte brukt under Skjærnes.³³ Fra 1627 nevnes det igjen leilendinger på de to gårdene,³⁴ så avlsgårdperioden varte ikke mer enn 10-12 år for Tufte og 15-20 år for Brunstad. Det passer dårlig med Bildts utsagn om at Skjærnes var "optagen" av to-tre gårder. Det må heller være snakk om gårder som har smeltet sammen med Skjærnes på mer permanent basis, og som vi ikke lenger kan identifisere sikkert. Det støttes av Skjærnes' høye skyld, 6 løp smør eller 6 skpd tunge, som tilsvarende tre gårder i skatteklassen fullgårder. Underbrukene Vergø og Hogsrød kommer ikke i betraktning. Landkommisjonens matrikkel 1661 sier riktignok at

²⁷ NRR II, s. 404-405.

²⁸ NRA. RK. Lensregnskaper, Akershus len, legg 12.2: Bygningsskatt, A Tønsberg len 1593.

²⁹ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 51a-51b.

³⁰ Weidling 1996, bd I, s. 168 og s. 288-289. Klaus Brockenhuus skrev seg til Skjærnes i 1613, jfr *NHD* 2. rekke, III, Herredagen i Skien, s. 171, jfr Weidling 1996, bd II, s. 151.

³¹ Berg 1928, s. 166-167.

³² NRA. RK. Lensregnskaper, Akershus len, legg 21.3: Bygningsskatt påske 1605, 16 Tønsberg len; *ibid.*, legg 32.2: Landskatt mikkelsmesse 1612, 32 Tønsberg len.

³³ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 3.2: Landskatt mikkelsmesse 1614; *ibid.*, Akershus len, legg 43.8: Bygningsskatt påske 1617, M Tønsberg len. Selveierparten i Tufte var riktignok pantsatt til en bonde.

³⁴ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 8.5: K Landskatt til 4 terminer 1627.

Hogsrød "aldtiid" hadde vært brukt under Skjærnes,³⁵ men i skattelistene dukker Vergø og Hogsrød opp i hhv 1649 og 1656,³⁶ og må være innkjøpt av Hans Hvid eller hans barn. Tor Weidling nevner at den ellers ukjente gården Hasle i Arnadal skipreide var avlsgård under Skjærnes i 1612,³⁷ men ei tre år yngre formulering tyder på at Hasle var identisk med, eller en del av, Brunstad.³⁸ Det nærmeste vi kommer, er at en av gårdene som gikk inn i Skjærnes, kan ha hett Nes. Parten på 1 hud i Skjærnes som Hans Hvid i 1649 overtok etter et makeskifte med Stokke prestebol,³⁹ må nemlig være identisk med prestebolens part på 1 hud i "Neß" i 1575, som i jordeboka fra 1624 kalles 1 hud i "Skiersnæs".⁴⁰

De 6 løp smør Skjærnes var naturligvis kjernen i Skjærnes-godset. I jordeboka til Klaus Brockenhuus fra 1624 innleder da også Skjærnes avdelingen med gods i Tønsberg len.⁴¹ Jordeboka har fordelt godset etter sogn, og den avslører et betydelig gods i Tønsberg len. Alt jordegodset i Tønsberg len var imidlertid ikke Skjærnes-gods, for i de fleste sognene er det spesielt anmerket gårder som var Brunla-gods. Om resten var Skjærnes-gods kan vi ikke si sikkert, for det er ikke spesifisert på samme måte. Tor Weidling har gjort en grundig gjennomgang av jordegodset, og har ved hjelp av eldre kilder kommet til at alt jordegodset i Undrumsdal, Arnadal og Botne var Brunla-gods, selv om det ikke er spesifisert i jordeboka.⁴² Medregnet Brekke i Arnadal, som ifølge Weidling altså er Brunla-gods, og som utgjør ½ skpd tunge, oppgir jordeboka uansett et jordegods på snaut 24 skpd tunge i Stokke prestegjeld.⁴³ Store Var, Mellom Hvalberg og Tufte, som i alt utgjorde 7 skpd, er eksplisitt oppgitt å være Brunla-gods. Det forhindret likevel ikke at Tufte ble brukt som avlsgård under Skjærnes. Mer underlig er det at hele Tufte er oppført som Brunla-gods, når vi har sett at halve gården hadde en annen eier i 1614. Tilbake som Skjærnes-gods står da, foruten selve Skjærnes, 2 løp smør i Brunstad, 1 skpd malt i Søndre Hvalberg, 10 ½ bpd smør i Haugan, 3 bpd 18 mrk

³⁵ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 51b.

³⁶ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 29.5: D Odelsskatt, lenet og byen, 1649; *ibid.*, legg 33.5: B Odelsskatt, lenet og byen, 1656.

³⁷ Weidling 1996, bd II, s. 151, jfr NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 2.1: Lensregnskap og tollregnskap 1612/1613.

³⁸ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 3.3: Lensregnskap og tollregnskap 1615/1616: "Haßlembs leding aff den gaard Brunstad, Hollder Welb: Clauß Brochenhuß frij, formedelst samme gaard brugis till Auffilsgaard, Vnder hans Sædegaard Schiernes."

³⁹ NRA. Prestearkiver. Oslo bispestol. Stokke. To brev datert hhv 14. oktober 1649 og 26. august 1650. Se også delkapittel 5.1.

⁴⁰ *Oslo og Hamar bispedømes jordebok 1574-1577*, s. 74; SAO. Christiania stiftsdireksjon. G Benefisert jordegods. Gaa, nr. 0002a, s. 486. I rettferdighetens navn må det nevnes at også Berg mente at Nes kunne ha vært en egen gård, som siden smeltet sammen med Skjærnes, jfr Berg 1928, s. 167.

⁴¹ NRA. Stattholderarkivet. Jordebøker 1624-26. D IX, pk 7: Adelsjordebøker, III Klaus Brockenhuus, datert 12. november 1624.

⁴² Weidling 1996, bd II, s. 148-155, særlig s. 148-149.

⁴³ Jeg har da tatt med 1 skpd tunge i Rømminga, som jeg i delkapittel 3.2.1 har regnet som uteglemt i jordeboka.

smør i Nordre Råstad, 1 skpd malt i Skjelbred, 1 skpd malt i Rømminga og 12 ½ lpd malt i Øvre Møkkenes. Halvparten av gårdene, samt de fire gårdene som var Brunla-gods, var i heleie, og de øvrige fulgte det trolig bygselrett med.

Spørsmålet er hvor gammelt Skjærnes-godset var. De tre sistnevnte gårdene, som ligger i Skjee og er nabogårder, tilhørte kronen inntil 1581, da Karen Iversdatter fikk dem i bytte for å ha avstått den gamle setegården Sigerstad. Hun skulle ha dem "saa frit, som andre af Adelen have deres Arvegods udi vort Rige Norge",⁴⁴ sikkert som kompensasjon fordi Sigerstad hadde vært skattefri. Aksel Henriksen Urup holdt de tre gårdene skattefrie i 1593, og skattefriheten ble opprettholdt inntil gårdene ble solgt til bønder i 1631.⁴⁵ Leilendingene på de øvrige gårdene i Stokke som var Skjærnes-gods i 1624, skattet på vanlig måte hele tida. Dersom betingelsen for skattefrihet var at godset måtte være arvegods, kan det bety at disse gårdene ikke var arvegods, men innkjøpt i ei ikke alt for fjern fortid. Hedrum bygdebok opplyser for eksempel at Peder Iverssøn forhandlet om Haugan i 1578.⁴⁶ Dette ser jeg som et argument for at Berg hadde rett da han antok at Skjærnes ble setegård omkring 1560.

Tor Weidling fastslår at Klaus Brockenhuus "giftet seg langt over sin egen sosiale og økonomiske stilling."⁴⁷ Med Emerense Pedersdatter, som var eneste arving etter sine foreldre, fikk han hånd om et stort jordegods, men dessverre for ham var han ikke i stand til å forvalte verdiene på noen god måte. Hans engasjement på adelens lånemarked, der han kausjonerte for ei rekke av sine standsfeller, skulle komme til å ruinere ham. Selvfølgelig hadde han til tider uflaks, men når han ifølge Weidling "eksemplifiserer [...] alle kjente muligheter for tap", er det klart at udyktighet og manglende økonomiske evner spilte en stor rolle.⁴⁸ De økonomiske problemene gjorde at Klaus Brockenhuus stadig måtte selge unna fra sitt store jordegods. Det ser ut til at han måtte selge det han kunne få solgt, for noen overordnet plan i avhendingene har ikke Weidling funnet, annet enn at Brockenhuus forsøkte å forsvare det danske godset sitt.⁴⁹ Salget av gårdene i Stokke ser ut til å være i tråd med Weidlings syn. Vi har så langt sett at Skjelbred, Rømminga og Øvre Møkkenes i 1631 ble solgt til bønder, og at selve Skjærnes ble solgt til tolleren Hans Hvid. Hvid kjøpte flere gårder av Klaus Brockenhuus, men det må ha vært minst to runder med transaksjoner. Hans Hvid nevnes som eier av

⁴⁴ *NRR II*, s. 404-405.

⁴⁵ *NRA. RK. Lensregnskaper, Akershus len, legg 12.2: Bygningsskatt, A Tønsberg len 1593; ibid., Tønsberg len, legg 12.6: Q Landskatt martini 1631*, der bøndene på gårdene er med i skatelistene for første gang, noe som forklares med at gårdene hadde vært Klaus Brockenhuus' frigods. Skjøtene ble utstedt av Emerense Pedersdatter 15. april 1631 og 12.-13. september 1632, jfr *NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661*, bd 11, fol. 59b.

⁴⁶ Krohn-Holm 1982, s. 204.

⁴⁷ Weidling 1996, bd I, s. 62.

⁴⁸ Weidling 1996, bd I, s. 484 og s. 491-504.

⁴⁹ Weidling 1996, bd I, s. 371.

Skjærnes og Tufte første gang i 1635, mens Brunstad og Søndre og Mellom Hvalberg først nevnes blant hans gods i 1638.⁵⁰ Parten i Haugan var senest i 1635 blitt embetsmannsgods, tilhørende sogne-presten i Ramnes, herr Jørgen.⁵¹ Parten i Nordre Råstad er nevnt som selveiergods fra 1639, og samme år var Brekke eid av Dorte Trondsdatter i Tønsberg.⁵² Klaus Brockenhuus beholdt noe jordegods til sin død i 1646, og Store Var ser ut til å ha vært blant dette.⁵³

6.1.3 Stokke-gods under Falkensten

Ytterligere en adelig eier av jordegods i Stokke i 1624 er kjent, nemlig Gunde Lange, som var lensherre i Tønsberg len mellom 1612 og 1633. Gunde Langes jordebok viser at det han eide i i Stokke lå under setegården Falkensten i Borre.⁵⁴ Falkensten-godset var arv etter foreldrene, og ellers eide han flere andre godssamlinger, blant annet Fresje-godset, som han hadde kjøpt av Klaus Brockenhuus i 1623.⁵⁵

Gårdene i Stokke var spredt utover hele prestegjeldet. I Stokke var det 3 bpd smør i Ask, i Skjee var det 4 bpd smør i Nordre Vølen, 2 bpd smør i Flåtnes og 6 bpd smør i Øvre Løke, og endelig var det 3 bpd smør i hver av gårdene Søndre og Nordre Holt i Arnadal. Holt-gårdene og Nordre Vølen var det medeiere til, men Gunde Lange eide minst halvparten i hver av dem, så han må ha hatt bygselretten til alle de nevnte gårdene. Kun Flåtnes er det grunn til å sette spørsmålstegn ved. Som nevnt i delkapittel 3.2.1 er gården i 1624 også oppgitt å tilhøre ei enke på Ruelsrød i Andebu. Årsaken til at Flåtnes er ført opp to steder kan være at den var blitt pantsatt kort før eller at det var uenighet om hvem som eide den. Halve gården var for øvrig i bondeie i 1614, da Anders Gjelstad i Skjee eide den.⁵⁶

Også Gunde Lange var involvert i lånemarkedet og pådro seg kausjonsforpliktelser og gjeld. Ikke minst var det økonomiske hopehavet med Klaus Brockenhuus problematisk.⁵⁷ Som lensherre i Tønsberg len, lånte han store beløp i lenskassa, og i 1633 falt han i unåde og måtte fratse embetet på grunn av de store restansene. Da hadde han riktignok selv store

⁵⁰ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 16.2: Landskatt martini 1635; *ibid.*, legg 18.4: 2 Unionsskatt mikkelsmesse 1638.

⁵¹ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 16.2: Landskatt martini 1635.

⁵² NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 19.3: 2 Båtsmannsskatt, Tønsberg by, 1. mars 1639; *ibid.*, legg 19.5: Unionsskatt mikkelsmesse og jul 1639.

⁵³ Weidling 1996, bd I, s. 303-304.

⁵⁴ NRA. Stattholderarkivet. Jordebøker 1624-26. D IX, pk 7: Adelsjordebøker, II Gunde Lange, datert 3. januar 1625.

⁵⁵ Weidling 1996, bd I, s. 322-323.

⁵⁶ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 3.2: Landskatt mikkelsmesse 1614.

⁵⁷ Weidling 1996, bd I, s. 507-515.

restanser hos bøndene i lenet, som han tydeligvis hadde forskuttert skattene for.⁵⁸ Allerede omkring 1626 begynte han å selge jordegods, men i motsetning til Klaus Brockenhuus maktet Gunde Lange etter hvert å stabilisere økonomien og redde en del av jordegodset for seg selv og sine barn.⁵⁹

Av jordegodset i Stokke ble lite reddet. Gunde Lange eide ikke selv noe gods i Stokke i 1643.⁶⁰ I 1649 satt jomfru Idde Lange med 4 bpd smør i Nordre Vølen og Nils Lange med 1 bpd smør i Øvre Løke.⁶¹ Jordegods nærmere Falkensten var tydeligvis høyere prioritert, for Idde Lange forsøkte å makeskifte Søndre Vølen mot Nedre Røre ved Falkensten både i 1643 og i 1647,⁶² men lyktes altså ikke. Søndre Vølen må Langene riktignok ha innløst, for i 1627 er gården, sammen med Ask og Holt-gårdene, å finne blant jordegodset til Lucie Hansdatter i Tønsberg.⁶³ Øvre Løke var i selveie senest 1635, og om Gunde Lange eide Flåtnes eller ikke, var den i alle fall i bondeie senest 1639, da Halvor på Søndre Borge eide den.⁶⁴

6.1.4 Eierinteresser

De nevnte godssamlingene ble alle etablert til dels lenge før 1624, og eierinteressene faller således egentlig utenfor tidsrammen for dette arbeidet. Et par ting må likevel nevnes. For det første besto adelsgodset i Stokke i 1624 for det meste av gårder i heleie. Der det var medeiere, hadde de adelige eierne sannsynligvis bygselretten til det aller meste. Jordegodset har således generert inntekter i form av landskyld og bygselavgifter. I tillegg kunne leilendingene kreves for andre avgifter. Eksempler er arbeidspenger og fornautspenger, avgifter som erstattet plikt til å arbeide på setegården og plikt til å fore opp en kalv. Tor Weidling viser til eksempler på at Klaus Brockenhuus og Gunde Lange tok arbeidspenger og fornautspenger av leilendingene sine.⁶⁵ Det er heller ikke usannsynlig at eierne av Skjærnesgodset i perioden 1581-1630 fikk skattene av de tre gårdene i Skjee som ble holdt skattefrie.⁶⁶

Videre må det ha blitt gjort forsøk på stordrift, særlig på Skjærnes, der et par gårder må ha smeltet helt sammen med Skjærnes, i tillegg til at Brunstad og Tufte ble drevet under Skjærnes i en periode rundt 1620. Det ser ut til at Tufte ble kjøpt opp nettopp med tanke på

⁵⁸ Weidling 1996, bd I, s. 200-201.

⁵⁹ Weidling 1996, bd I, s. 332.

⁶⁰ NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 20: Adelsjordebøker 1643-1648, Gunde Lange, datert 1643.

⁶¹ *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 45 og s. 47.

⁶² *NRR VIII*, s. 301 og s. 592.

⁶³ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 9.1: E5 Odelsskatt, Tønsberg by, 2/7- og 10/10-1627.

⁶⁴ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 16.2: Landskatt martini 1635; *ibid.*, legg 19.1: 6 Unionskatt påske 1639.

⁶⁵ Weidling 1996, bd I, s. 249-269, særlig s. 251 og s. 256.

⁶⁶ Slikt kunne forekomme ellers, jfr Weidling 1996, bd I, s. 266.

at gården skulle brukes under Skjærnes. At stordrifta ble oppgitt, kan bety at avkastninga ikke ble som forventet, men det kan også ha sammenheng med at gårdene fikk nye eiere.

Hadde adelen eierinteresser knyttet til sagbruk i Stokke? Skattelistene angir ei rekke flomsager i Stokke, men ikke mange på adelsgodset. I 1612 er det angitt sager på Vennerød og på Store Var, men det framgår ikke hvem som brukte dem.⁶⁷ I 1624 går det imidlertid fram at det var leilendingene som brukte disse sagene.⁶⁸ Adelen sto likevel ikke helt utenfor, for det foreligger en opplysning fra 1617 om at Klaus Brockenhuus brukte Sjestok sag.⁶⁹ Han brukte den skattefritt, og skattefriheten gjør at vi ikke kan forvente å finne sager brukt av adelen i skattelistene. Opplysningen fra 1617 må være et unntak. Weidling har likevel funnet en del belegg for at Klaus Brockenhuus drev sager i Brunla len og i Tønsberg len.⁷⁰ Stokkes relative mangel på vannveier med stor vannføring skulle tilsi at han konsentrerte sin aktivitet andre steder.

6.2 Adelsgodset fra 1640-tallet

I delkapittel 4.3 tok jeg opp at adelsmennene Preben von Ahnen, Vincents Bildt og Nils Lange i 1649 fikk skjøter på en del krongods, deriblant landskyld av gårder i Stokke. Krongodset var oppgjør for lån som de hadde gitt kongen i forbindelse med Hannibalsfeiden, krigen mellom Danmark-Norge og Sverige 1644-1645. Jeg fant grunn til å tro at kjøperne hadde innflytelse på hvilket jordegods de fikk overdratt.

Nils Lange var jordeier i Stokke bare ei kort tid. En annen adelsmann, Ove Gjedde, eide kun strøgods i Stokke.⁷¹ Oppmerksomheten skal her rettes mot Vincents Bildt og Preben von Ahnen, som bygde opp godssamlinger med henholdsvis Melsom og Fossnes som kjerner. Hvordan ble godssamlingene bygd opp, og hvilke eierinteresser lå bak?

6.2.1 Vincents Bildt og Melsom

Vincents Bildt fikk Tønsberg len med St. Olavs kloster i forlening i 1646. Da var han allerede godt kjent i lenet, ettersom han hadde hatt vært mye involvert i saker som angikk Tønsberg len mens han hadde vært lensherre i Brunla len (1636-1643) og Eiker len (1643-1646).⁷²

⁶⁷ NRA. RK. Lensregnskaper, Akershus len, legg 32.2: Landskatt mikkelsmesse 1612, 32 Tønsberg len.

⁶⁸ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 7.2: F Landskatt martini 1624.

⁶⁹ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 4.5: Landskatt martini 1617.

⁷⁰ Weidling 1996, bd I, s. 440-442.

⁷¹ I 1639 eide han 3 bpd smør med bygsel i Lille Husum og 18 mrk smør uten bygsel i Søndre Råstad, jfr NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 17: Adelsjordebøker 1633-1639, Ove Gjedde, datert 12. mars 1639. I 1649 eide han 1 bpd smør uten bygsel i Nordre Vølen, jfr *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 45.

⁷² Johnsen 1934, s. 14-15.

Da Vincents Bildt ble lensherre i Tønsberg len, var hans jordegods i lenet minimalt. I ei jordebok fra 1648 er Nedre Sem på Nøtterøy den eneste gården i lenet han eide landskyld i.⁷³ Overdragelsen av krongods i 1649 endret situasjonen. Som nevnt i delkapittel 4.3, lå nesten alt godset i Stokke; bare seks gårder eller parter i gårder lå i naboprestegjeldene Andebu og Sandeherrred. Jordegodset i Stokke utgjorde 17 ½ skpd tunge. Da har jeg regnet 1 skpd tunge av fossen under Melsom, men skjøtet anfører "eller og gives til dennem, som holder Kværnen vedlige 8 Skipp. Meel".⁷⁴ Legges denne skylda, som også er brukt i Vincents Bildts jordebok fra 1649,⁷⁵ til grunn, utgjorde jordegodset i Stokke hele 24 ½ skpd tunge.

Det må ha vært denne fossen som vakte Vincents Bildts interesse for området. Skjøtet fra kongen ga ham hånd om alt krongodset i omlandet. Det var Melsom med halvparten av underbruket Grimestad, Haug, Vadum og Østre Gile. Brekke og halve Nordre Råstad fikk han ikke skjøte på, men da dette var deler av Laurentiuskirkenes gods, nå kalt Tønsberg prosti, som han hadde fått i personlig forlening i 1648,⁷⁶ kontrollerte han disse partene likevel. Posisjonen ble ytterligere befestet, for av *Skattematrikkelen 1647* ser vi at han i løpet av 1649 sikret seg resten av Nordre Råstad, resten av Grimestad og Nordre Hvalberg. Parten i Nordre Råstad var blant Preben von Ahnens gods i 1647, parten i Grimestad tilhørte brukeren Anders Melsom, mens Nordre Hvalberg tilhørte Lars Søndre Råstad. Sistnevnte fikk tilsvarende landskyld i Øde Hotvet i Andebu i bytte.⁷⁷ Også Øde Hotvet var tidligere krongods, og makeskiftet med Lars Søndre Råstad viser at det tilskjøtede godset kunne ha interesse som bytteobjekter.

Landkommisjonens matrikkel for 1661 viser at Vincents Bildt økte sitt jordegods i Stokke utover på 1650-tallet. I området rundt Melsom ble han nå også eier av Søndre Råstad, Solberg, Sjustok og Søndre og Mellom Hvalberg. Bare i Sjustok var det medeiere til en liten part. I tillegg sikret han seg hele Vårnes og parter i Sjuerød og Klåstad, der bare parten i Klåstad var uten bygsel. Økningen skjedde på bekostning av embetsmenn og bønder.⁷⁸

Anskaffelsen av Søndre og Mellom Hvalberg, som inntil 1653 tilhørte Hans Hvid på Skjærnes,⁷⁹ må regnes som viktigst. Dermed lå veien åpen for å gjøre Melsom til en storgård. "Melsomgaard" besto i 1661 av de tre Hvalberg-gårdene, Haug og Grimestad, foruten selve Melsom. På to bekkesager kunne det skjæres omtrent 3000 bord, og det var tre par kverner.

⁷³ NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 21: Adelsjordebøker 1648-1649, Vincents Bildt, datert 21. august 1648.

⁷⁴ *NRR IX*, s. 303-304.

⁷⁵ NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 21: Adelsjordebøker 1648-1649, Vincents Bildt, datert 4. april 1649.

⁷⁶ *NRR VIII*, s. 609.

⁷⁷ NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 20: Adelsjordebøker 1643-1648, Preben von Ahnen, datert 20. mars 1647; NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 28.4: Odelsskatt, lenet og byen, 1647; *ibid.*, legg 29.5: D Odelsskatt, lenet og byen, 1649.

⁷⁸ *Skattematrikkelen 1647*, bd VI; NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11.

⁷⁹ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 31.8: D Odelsskatt, lenet og byen, 1653.

Dertil kom fire strandhus. Totalt ble Melsom nå regnet for å skylde 14 skpd tunge.⁸⁰ Denne store driftsenheten sysselsatte i 1664 én oppsitter eller forpakter, seks tjenestedrenger, hvorav to møllere, og sju husmenn. Også åtte strandsittere er oppført under Melsom.⁸¹ I tillegg var det sikkert en del kvinner som var sysselsatte der, og for øvrig er det sannsynlig at mange av leilendingene hadde arbeidsdager på Melsom som en del av leilendingskontraktene.

Bruken av sagene og kvernene var neppe noen årsak til at Hvalberg-gårdene og Haug ble innlemmet i Melsom. Vincents Bildt må ha dannet den store driftsenheten av hensyn til å drive et effektivt jordbruk. Oscar Albert Johnsen mener i alle fall at Bildt var meget opptatt av jordbruk, og viser til at han i 1653 ble medlem av "Det frugtbringende selskap" og ga det 500 rd i gave.⁸² Som lensherre måtte han nok likevel residere på Sem, så på Melsom hadde han folk til å stå for drifta – i 1657 visstnok en Jens Kristensen.⁸³

Hadde Vincents Bildt noen spesiell hensikt med jordegodset han skaffet seg, foruten å bygge opp Melsom til en stor driftsenhet og sikre seg sagene og kvernene der? Kan tilgang på tømmer til sagene på Melsom ha hatt betydning? I tabell 6.1 har jeg benyttet metoden som jeg beskrev i delkapittel 2.3.2, til å vurdere skogressursene til de gårdene der Vincents Bildt satt med bygselretten, både som faktisk eier og som innehaver av Tønsberg prosti. Skogressursene er sammenliknet med skogressursene for samtlige gårder i Stokke.

Tabell 6.1: Skogressursene på ulike utvalg av gårder i Stokke prestegjeld ifølge oppgaver fra 1661, 1668 og 1723 (gjennomsnittsverdier).

	1661	1668	1723
Vincents Bildts gårder i Stokke prg ca. 1655, eid med bygselrett (a)	1,16	1,47	1,36
Tønsberg prostis gårder i Stokke prg ca. 1655, eid med bygselrett (b)	1,44	1,56	1,56
Gårder som Vincents Bildt disponerte i Stokke prg ca. 1655, med bygselrett (a+b)	1,25	1,50	1,41
Samtlige gårder i Stokke prestegjeld	1,29	1,69	1,42

Kilder: Se delkapittel 2.3.

Dersom tilgangen på tømmer var viktig for hvordan Vincents Bildt skaffet seg jordegods i Stokke, burde vi kunne forvente at gjennomsnittsverdiene for skogressursene til jordegodset hans var vesentlig høyere enn gjennomsnittsverdiene for skogressursene til samtlige gårder i Stokke. Tvert imot ser det ut til at Vincents Bildts gårder gjennomgående hadde mindre skog enn hva som var vanlig i Stokke. Selv med de usikkerhetene som ligger i den metoden jeg har brukt for å sammenlikne skogressursene, er tallene så klare at tilgangen på tømmer ikke kan ha hatt særlig mye å si for sammensetninga av Vincents Bildts jordegods. Hadde tilgangen på

⁸⁰ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 44b.

⁸¹ NRA. RK. ROA. Folketellinger og manntall. Sognepr. manntall 1663-66, bd 10, Stokke, dat. 17. des. 1664.

⁸² Johnsen 1934, s. 16. Jeg kjenner ikke til selskapet og dets virksomhet.

⁸³ Berg 1928, s. 186.

tømmer vært viktig, burde han sørget for å få skjøte på Nordre og Søndre Stavnum, to gårder i Stokke sogn som var krongods og som hadde granskog til sagtømmer i 1661. Riktignok hadde Anbjørn Lauritsen i Tønsberg fått gårdene i pant i 1646,⁸⁴ men dersom Vincents Bildt hadde ønsket å eie dem, burde det ha vært lett for ham å få skjøte. Av tabell 6.1 går det ellers fram at prostigodsets gårder ser ut til å ha vært gjennomgående bedre skoggårder enn de gårdene Vincents Bildt eide.

Vincents Bildt må likevel ha hatt en viss interesse av tømmer og skoggårder. Sagene på Melsom produserte tross alt en del bord. Dessuten sikret han seg Borgen, Vestre Kverne og Brattekverne i Arnadal, og da disse gårdene lå nær Fossnes, hadde det vært mer naturlig om de hadde blitt skjøtet til Preben von Ahnen. Vincents Bildt må derfor ha hatt et spesielt ønske om å bli eier av disse gårdene. I 1661 ble gårdene riktignok vurdert til ikke å ha sagtømmer, men i 1668 ble Borgen og Brattekverne vurdert til å ha sagtømmer, mens Vestre Kverne ble vurdert til å ha hustømmer. Vincents Bildts interesse kan også ha knyttet seg til det faktum at Borgen hadde sag og kvern som ga i alt 6 rd i grunnleie. Tilliggelser av samme type var det også på noen av de andre gårdene hans. På Vestre Hvål og på Gulbrandsrød var det særskilt skyldsatte kvernfosser, men den på Vestre Hvål hadde i 1661 vært ute av bruk i lang tid, noe som førte til at landskylda på kvernfossen ble fjernet i 1668. På Vårnes var det to plasser der oppsitterne betalte 1 rd årlig.⁸⁵

En samlende karakteristikkk for Vincents Bildts jordegods i Stokke er at så godt som alle gårdene var heleid. Bare parten i Klåstad var uten bygsel. Det ligger nær å anta at særlig bygselinntekter spilte en stor rolle for sammensetninga av Vincents Bildts jordegods. I tillegg kan kontraktene med leilendingene ha hatt klausuler om arbeidsdager på Melsom, noe jeg straks skal belyse gjennom å vise til opplysninger om Preben von Ahnens leilendinger.

6.2.2 Preben von Ahnen og Fossnes

Preben von Ahnen var av pommersk ætt og kom til Norge i 1629. Farbroren Klaus von Ahnen hadde skaffet seg en del jordegods i Norge, og det overtok Preben. Han var krigskommissær på Akershus under Hannibalsfeiden, og deretter lensherre, senere amtmann, over Nordlandene fra 1646 til 1669. Fra 1669 til han døde i 1675 var han amtmann i Bratsberg.⁸⁶ Jordegodset hans var betydelig. Ifølge Lorens Berg eide han bortimot 100 gårder i Vestfold, og i tillegg

⁸⁴ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 48b-49a.

⁸⁵ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 52a-53b, fol. 55b og fol. 68b; NRA. RK. ROA. Matrikler og jordebøker. II Matrikler, bd 19, fol. 81b.

⁸⁶ Rian 1997, s. 67.

eide han Dønnes-godset på Helgeland, setegårdene Kaupanger og Stedje i Sogn og Ulefoss i Bratsberg og Fossum verk ved Skien. Dog eide han ikke alt på samme tid.⁸⁷

Ei jordebok fra 1639 viser at Preben von Ahnen allerede da var etablert som jordeier i Vestfold. Tyngdepunktene lå imidlertid i andre bygder enn Stokke – særlig i Borre, Sande og Våle eide han mange gårder eller parter av gårder. I Stokke eide han bare Vennerød i Arnadal og halve Øvre Møkkenes i Skjee.⁸⁸ Disse eierpartene er allerede omtalt som tidligere Fossnes- og Skjærsnes-gods, og det er også nevnt at parten i Øvre Møkkenes først ble kjøpt av bønder. I 1642 ble Øvre Møkkenes solgt tilbake til bønder.⁸⁹

Neste jordebok er datert 20. mars 1647, og på det tidspunktet var Preben von Ahnen blitt eier av Fossnes, som kalles hans "frij gaard".⁹⁰ Gården hadde han sannsynligvis kjøpt i 1645 eller tidlig i 1646. Av skattematrisene går det fram at Tønsberg-borgeren Jens Ingvorsen eide den så sent som i 1645,⁹¹ mens Preben von Ahnens jordebok fra 1649 gir uttrykk for at han var eier senest 1646.⁹²

Jordeboka fra 1647 lister opp jordegods i 24 gårder med tilhørende underbruk i Stokke med samlet landskyld på nærmere 27 ½ skpd tunge. I forhold til i 1639 var det nå betraktelig mer jordegods i naboprestegjeldene Andebu og Sem også. Jordeboka fra 1649 opererer med jordegods i 30 gårder med tilhørende underbruk i Stokke med samlet landskyld på 30 ½ skpd tunge. Denne jordeboka er på noen punkter i uoverensstemmelse med *Skattematrisen 1647* og odelsskatten for 1649.⁹³ Dette skyldes trolig at mye av jordegodset til Preben von Ahnen var pantegods, noe som må ha ført til at eierforholdene stadig vekslet for en del av gårdene. I jordeboka fra 1649 er det tydelig markert hvilket jordegods i Arnadal og Skjee som Preben von Ahnen regnet seg som eier av allerede før adelsprivilegiene av 1646 ble gitt. Dette var det viktig å skille ut, for privilegiene fritok adelens leilendinger i sognet der setegården lå, de såkalte ukedagsbøndene, for ekstraskatter. Dermed var adelen i posisjon til selv å innkassere skattene fra disse leilendingene. Privilegiene ga dem også rett til sakefall fra leilendingene.⁹⁴

⁸⁷ Berg 1928, s. 522.

⁸⁸ NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 17: Adelsjordebøker 1633-1639, Preben von Ahnen, datert 27. februar 1639.

⁸⁹ NRA. Diplomsamlingen. Tem stevnestue 22. november 1642.

⁹⁰ NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 20: Adelsjordebøker 1643-1648, Preben von Ahnen, datert 20. mars 1647.

⁹¹ Jens Ingvorsen er riktignok nevnt som eier av Fossnes og underbrukene siste gang i 1644, jfr NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 25.1: Vedlegg B, odelsskatt av byen, påske 1644. Han må likevel ha eid Fossnes ennå i 1645, noe som framgår ved å sammenlikne den totale landskylda av jordegodset hans i 1644 med den totale landskylda av jordegodset hans i 1645, jfr *ibid.*, legg 26.4: Rosstjeneste, Tønsberg by, 1645. Jens Ingvorsen skattet av Fossnes og underbrukene første gang i 1639, jfr *ibid.*, legg 19.2: Odelsskatt, Tønsberg by, påske 1639, og må ha kjøpt Fossnes av Hans Jacobsen Jersins enke, som eide gården i 1637, jfr delkapittel 6.1.1.

⁹² NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 21: Adelsjordebøker 1648-1649, Preben von Ahnen, datert 6. mars 1649.

⁹³ NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 29.5: D Odelsskatt, lenet og byen, 1649.

⁹⁴ Weidling 1996, s. 264-268.

Jordeboka oppfører også leilendingene i Skjee som ukedagsbønder, noe som kan ha vært et taktisk knep med tanke på å få holde også dem fri for skatt. Det har i så fall ikke ført fram, for *Skattematrikkelen 1647* viser at det bare var leilendingene i Arnadal som ble holdt skattefrie. Jordegodset er ellers karakterisert av at det fulgte bygselrett med det hele, bortsett fra 1 bpd smør i Øvre Løke, en part Preben von Ahnen bare er kjent som eier av i 1649. Bygselretten må ha vært en betingelse for at jordegodset skulle regnes under privilegiene, mens det ikke kan ha spilt noen rolle om jorda var kjøpegods eller pantegods. Leilendingene på krongodset som Preben von Ahnen hadde i pant, men som han ikke fikk skjøte på før i 1649, ble regnet som ukedagsbønder.

Preben von Ahnen må ha vært svært aktiv på eiendomsmarkedet omkring 1645. Det meste av det jordegodset som er ført opp i jordeboka fra 1647, har jeg funnet igjen i skattelister fra 1644.⁹⁵ Skattelistene viser at mye ble overtatt fra bønder. Noe, som parter i Vestre Kile og Nordre Råstad, var selveiergods, men det vesentligste ser ut til å ha blitt overtatt fra innenbygds og utenbygds bønder. I samme kategori faller trolig mesteparten av det jordegodset jeg ikke har funnet eierne til i 1644, men som jeg har belagt som bondegods i 1624 i forbindelse med undersøkelsene i kapittel 3. Fra borgerne i Tønsberg fikk Preben von Ahnen Brekke (i Arnadal), Ask og en snau halvpart av Anholt, og sannsynligvis også parter i Nordre og Søndre Holt.⁹⁶ Mer spesiell er ervervelsen av bygselparten i Bettum, der vi i delkapittel 4.1 så at Preben von Ahnen hadde fått den odelsberettigedes tillatelse til å løse den inn fra kronen, som hadde beslaglagt den på grunn av skatteunndragelse.

I en rettssak i 1716/1717 om odelsinnløsning av Vennerød ble det ført en serie vitner, og deres prov gir interessant informasjon om både Vennerød og andre gårder som Preben von Ahnen eide.⁹⁷ For det første får vi vite at gårder som Steinsholt, Søndre og Nordre Holt og Nordre Kverne kun hadde vært pantsatt til Preben von Ahnen. Skjøte hadde han aldri fått, selv om oppsitterne på Steinsholt en gang hadde budt ham skjøte på gården dersom de fikk flere penger. Selv om gårdene bare var pantsatte, hadde leilendingene gjort arbeid til Fossnes. Det var ikke forskjell på det arbeidet leilendingene på Nordre Kverne gjorde og det arbeidet andre leilendinger under Fossnes gjorde, sa et av vitnene.⁹⁸ Arbeidsytelsene ser ikke ut til å ha vært

⁹⁵ NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 24.7: Unionsskatt påske 1644; *ibid.*, legg 25.1: Vedlegg B, odelsskatt av byen, påske 1644.

⁹⁶ Holt-gårdenes eier(e) har jeg riktignok ikke funnet i 1644, men Lucie Hansdatter i Tønsberg eide til sammen 6 bpd smør i dem i 1639, jfr NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 19.2: Odelsskatt, Tønsberg by, påske 1639.

⁹⁷ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 9 (1715-1717). Saken begynner på fol. 76a, og etter at saken hadde gått mange runder på bygdetinget, ble dom avsagt og protokollert på fol. 136a-138a.

⁹⁸ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 9 (1715-1717), fol. 120a.

begrenset til leilendingene i Arnadal. En gammel leilending på Steinsholt, som ligger i Stokke sogn, vitnet at han i sin tid hadde harvet to tønner sæd, gjerdet fire mål, slått to mål, skjært ett mål og kjørt 30 lass møkk og tre lass ved som årlig arbeid på Fossnes.⁹⁹ Arbeid til Fossnes må ha vært en del av bygselkontraktene mellom Preben von Ahnen og leilendingene.

For det andre gir rettssaken et innblikk i hvordan Preben von Ahnen gikk fram for å få bøndene til å overdra jordegods til ham. Tre prov handler om hvordan Steinsholt ble pantsatt til Preben von Ahnen.¹⁰⁰ De tre vitnene hadde hørt det de fortalte fra foreldrene, antakelig mer enn 50 år i forveien, noe som naturligvis gir grunn til å tvile på om det de vitnet var riktig på alle punkter. Et par mindre uoverensstemmelser er det da også mellom provene. Det var to brødre som hadde pantsatt Steinsholt for 54 rd, og det skjedde under Hannibalsfeiden. Først skal de ha blitt spurt om de ville selge, men da de ikke var i pengeknipe, hadde de avslått. Årsaken til at det likevel ble pantsettelse, var at Preben von Ahnen lovte at Steinsholt skulle være unntatt soldatutskrivning. Da hadde konene på gården fått mennene til å pantsette, for de ville ikke risikere at mennene eller sønnene ble utskrevet, noe de heller aldri ble. Som årsak til at Preben von Ahnen ville kjøpe Steinsholt, oppgir det ene vitnet at hans eneste hensikt var å ha en skysshest der eller ha nattherberge der når han reiste mellom Skien og Fossnes.

Historien om hvordan pantsettelsen kom i stand står til troende. Som krigskommisær må ha det vært lett for Preben von Ahnen å lokke med fritak fra soldatutskrivning, og spesielt i krigstid må det ha vært et kraftfullt maktmiddel. Det er ikke urimelig at han benyttet samme framgangsmåte ved flere anledninger. For ham var det ikke noe stort offer å gi en eller flere gårder fritak, for det nødvendige antallet soldater kunne han likevel sørge for å få utskrevet fra andre gårder. Tilbudet om fritak må derimot ha vært svært vanskelig å avslå for de som fikk det. Dette må Preben von Ahnen ha vært oppmerksom på, og i et slikt perspektiv framstår framgangsmåten hans ovenfor bøndene som tvang.

At interessen for Steinsholt skyldtes muligheten for å ha skysshest og nattherberge der, stiller jeg meg mer tvilende til. Gården ligger riktignok ved raet, der allfarveien gikk, men den ligger tross alt så nær Fossnes at jeg i alle fall har vanskelig for å tro at det skulle være behov for å overnatte der. Ettersom Preben von Ahnen ble amtmann i Bratsberg først i 1669, hadde han vel heller ikke så stort behov for å ferdes mellom Fossnes og Skien omkring 1645. Det er grunn til å tro at vitnet har husket feil på dette punktet.

⁹⁹ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 9 (1715-1717), fol. 87b.

¹⁰⁰ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 9 (1715-1717), fol. 87a-89a, fol. 114a-114b og fol. 116a-117a, jfr Berg 1928, s. 364, som kun refererer saken og ikke gir noen kildekritisk vurdering.

I 1647 fikk Preben von Ahnen streng befaling fra Kristian IV om å residere i sitt len i Nordlandene. Det hadde nemlig kommet kongen for øre at Preben von Ahnen oppholdt seg sønnafjells, der han søkte "egen Profit og Interesse". Hvis han ikke etterfulgte befalinga om å bosette seg i lenet sitt og holde ettersyn med det, truet kongen med å ta lenet fra ham.¹⁰¹ Det er ikke umulig at arbeidet med å bygge opp Fossnes som setegård bidro til Kristian IVs vrede. Samtidig ble Preben von Ahnen befalt å betale sine restanser til Tønsberg len. Lensregnskapet for Tønsberg len 1645/1646 er undertegnet av Preben von Ahnen,¹⁰² så det ser ut som om han hadde et slags vikariat som lensherre før Vincents Bildt fikk brev på lenet.

Preben von Ahnen kan ha bodd på Fossnes rundt 1646, men så måtte han altså flytte nordover. I 1649 fikk han tillatelse til å dra til København for ei tid, men bare på betingelse av at Nordlandene len ikke skulle bli forsømt i hans fravær.¹⁰³ Som lensherre i Nordlandene len burde han derfor ha hatt små muligheter til å besøke Fossnes, og det passer med at det i 1661 heter at svigersønnen Johan Richard von Buchwald "nu holder dugh och disch" på Fossnes.¹⁰⁴ Imidlertid skriver Preben von Ahnen seg til Fossnes i en serie brev fra perioden 1656-1668,¹⁰⁵ og i manntallet for 1664 er han ført som oppsitter på Fossnes, mens svigersønnen er ført som oppsitter på Fuske.¹⁰⁶ Det peker mot at Preben von Ahnen likevel bodde en del på Fossnes. Da han ble amtmann i Bratsberg amt i 1669 ble avstandene betydelig kortere, men vi må anta at han da stort sett bodde i Skien. Et ukjent fjes for dem som hadde sitt virke på Fossnes, var han uansett ikke. Maren Eskilsdatter Daler og Hans Hansen Steinsholt vitnet begge i 1716 at de kjente ham "heel vel" den gang de tjente på Fossnes rundt 1670.¹⁰⁷

Hvilke eierinteresser kan vi tillegge Preben von Ahnen? Noen eierinteresser er antydnet så langt. At han hadde bygselen til alt jordegodset han eide i Stokke, viser at han hadde ønske om å få så mye som mulig i avgifter fra leilendingene. Det ser også ut til at alle leilendingene, i alle fall i Stokke prestegjeld, gjorde arbeid til Fossnes. Den voldsomme jordegodssankinga rett i forkant av privilegiene som ble gitt i 1646, gir forresten grunn til mistanke om at Preben von Ahnen på forhånd visste at de ville bli gitt, og at han derfor var ute etter å sikre seg så mange ukedagsbønder som mulig, men det blir bare spekulasjoner.

Fossnes ble nok forbedret en del i forbindelse med at gården ble adelig setegård, og behovet for arbeidskraft var sikkert stort. Vi har sett at også leilendingene på pantegodset

¹⁰¹ *NRR VIII*, s. 465.

¹⁰² NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 26.3: Lensregnskap 1645/1646. Se også delkapittel 4.1.

¹⁰³ *NRR IX*, s. 496.

¹⁰⁴ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 65a.

¹⁰⁵ NRA. RK. Lensregnskaper, Nordlandenes len, legg 42.6; *ibid.*, legg 42.7.

¹⁰⁶ NRA. RK. ROA. Folketellinger og manntall. Sognepr. manntall 1663-66, bd 10, Stokke, dat. 17. des. 1664.

¹⁰⁷ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 9 (1715-1717), fol. 77b og fol. 89a.

gjorde arbeid til Fossnes, og hvis bøndene var uvillige til å selge, kan pantsettelse ha vært en god løsning for Preben von Ahnen, som dermed sikret seg arbeidskraft, bygselinntekter og landskyld. I tillegg til at leilendingene bidro med arbeid, var det i 1664 seks tjenestedrenger, av dem én møller, på Fossnes, samt at åtte husmenn bodde på gårdens eier.¹⁰⁸ Dertil kommer naturligvis en del kvinner.

I 1661 var det ei sag på Fossnes med kapasitet på 2000 bord, men tilgangen på tømmer var dårlig.¹⁰⁹ Det kan ha sammenheng med at en større skogbrann ser ut til å ha herjet skogene i den nordvestre delen av Arnadal kort tid før. Fuske, Nordre og Søndre Haugen, Huflåtten og Hundestuen er oppgitt å mangle skog på grunn av vådeild. Alle gårdene unntatt Fuske tilhørte Preben von Ahnen.¹¹⁰ At det hadde vært en skogbrann bekreftes av 1668-matrikkelen, men beskrivelsene i 1661 var nok til dels overdramatiserte, for på Huflåtten og Søndre Haugen var det henholdsvis hustømmer og smått sagtømmer å få i 1668.¹¹¹

Tabell 6.2: Skogressursene på ulike utvalg av gårder i Stokke prestegjeld ifølge oppgaver fra 1661, 1668 og 1723 (gjennomsnittsverdier).

	1661	1668	1723
Preben von Ahnens gårder i Stokke prestegjeld i 1661, eid med bygselrett	1,23	1,77	1,56
Samtlige gårder i Stokke prestegjeld	1,29	1,69	1,42
Preben von Ahnens gårder i Arnadal sogn i 1661, eid med bygselrett	1,22	1,85	1,86
Samtlige gårder i Arnadal sogn	1,24	2,00	1,83

Kilder: Se delkapittel 2.3.

I tabell 6.2 har jeg beregnet skogressursene til de gårdene Preben von Ahnens eide i 1661 på samme måte som jeg i delkapittel 6.2.1 beregnet skogressursene til Vincents Bildts gårder. De gårdene som hadde vært rammet av skogbrann, er holdt utenfor i 1661. Brannen tilsier ellers at vi ikke bør legge så stor vekt på tallene fra 1661, men at vi heller bør legge tallene fra 1668 og 1723 til grunn. Da ser vi at Preben von Ahnens gårder i gjennomsnitt ser ut til å ha hatt noe større skogressurser enn den jevne gård i Stokke prestegjeld. Det er likevel ikke så rart, tatt i betraktning at setegården Fossnes lå i det forholdsvis skogrike Arnadal sogn. Det er derfor mer fornuftig å sammenlikne Preben von Ahnens gårder i Arnadal med Arnadalgårdene under ett. Da peker tallene for 1668 og 1723 i hver sin retning, og med de usikkerhetene som ligger i metoden, er det etter min mening ikke grunnlag for å si at Preben von Ahnens gårder verken var spesielt skogrike eller skogfattige etter standarden i Arnadal.

¹⁰⁸ NRA. RK. ROA. Folketellinger og manntall. Sognepr. manntall 1663-66, bd 10, Stokke, dat. 17. des. 1664.

¹⁰⁹ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 65b.

¹¹⁰ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 65b, fol. 67a og fol. 69a-69b.

¹¹¹ NRA. RK. ROA. Matrikler og jordebøker. II Matrikler, bd 19, fol. 101b-102a og fol. 104a.

Vi kommer likevel ikke unna at det fulgte god skog med flere av Preben von Ahnens gårder, og det er rimelig å regne med at han ønsket produksjon av bord på saga på Fossnes. Tilgangen på tømmer i nærområdet ble for øvrig forbedret da Borgen, Brattekverne og Vestre Kverne ble kjøpt fra Vincents Bildts enke, Else Friis, omkring 1664.¹¹² Men slik jeg oppfatter det, var sagdrifta ei underordnet eierinteresse i forhold til de tidligere omtalte fordelene det ga å ha mange leilendinger. Tømmer fikk han like gjerne fra andre prestegjeld, som Andebu.

6.2.3 Prinsipper for jordegodsarrondering

Oppblomstringa av adelsgoods i Stokke midt på 1650-tallet føyer seg godt inn i det bildet Tor Weidling tegner av adelsgodset i østlandsområdet i en artikkel i *Historisk Tidsskrift*, der han bl.a. undersøkte store deler av Østlandet, men ikke Vestfold.¹¹³ Han fant at det mellom 1580 og 1661 foregikk ei utvikling der adelsgodset gikk tilbake i indre strøk av Østlandet, men at dette for en del ble oppveid av økning i ytre deler, særlig ytre Østfold. I samme periode endret også fordelinga av setegårder seg, slik at de aller fleste setegårdene på Østlandet i 1661 lå i Oslofjordområdet.

Weidling nevner tre prinsipper som adelen arronderte jordegodset sitt etter, nemlig at de 1) økte størrelsen på de eiendomspartene de hadde, 2) samlet jordegodset nær setegårdene, og 3) strukturerte jordegodset med tanke på næringsmessige behov.¹¹⁴ I hvilken grad kan vi si at Vincents Bildt og Preben von Ahnen fulgte disse prinsippene?

Det første prinsippet er ikke helt overførbart, da de to adelsmennene ikke tok utgangspunkt i eiendomsparter de hadde fra før. Men det sterke innslaget av heleie i jordegodset de skaffet seg, kombinert med at det fulgte bygselrett med nesten alt det øvrige jordegodset, er bare en variant av det samme prinsippet. Å eie med bygselrett ga suverent størst avkastning av jordegodset.

Det andre prinsippet viser seg tydeligst hos Vincents Bildt, som sikret seg mange av Melsoms nabogårder og til og med la flere av dem inn under Melsom, slik at de opphørte som egne bruksenheter på permanent basis. Vi har sett at han makeskiftet en gård i Andebu for å få Nordre Hvalberg. Det meste av jordegodset hans i distriktet for øvrig lå i Stokke sogn. Preben von Ahnen sikret seg også mye jordegods rundt Fossnes, og kan således sies å ha fulgt prinsippet, men han eide mye jordegods i det sentrale og nordlige deler av Vestfold ellers også. Et godt eksempel på arrondering etter dette prinsippet, er for øvrig Idde Langes bestrebelser på

¹¹² Se delkapittel 6.3.

¹¹³ Weidling 2003, særlig s. 375-376.

¹¹⁴ Weidling 2003, s. 375.

1640-tallet for å få makeskiftet til seg krongods nær Falkensten i Borre.¹¹⁵ To ganger tilbød hun Nordre Vølen i Skjee som bytteobjekt, men det ble ikke noe av makeskiftet, for hun eide Nordre Vølen fremdeles i 1661.¹¹⁶

Det tredje prinsippet er det som jeg mener passer dårligst i vår sammenheng. Vel var det sagbruk med stor skur både på Melsom og på Fossnes, og noen av gårdene i adelsgodset hadde særskilt skyldsatte kvernbruk, men det er ikke gode nok holdepunkter for å hevde at næringsmessige behov var styrende for sammensetninga av jordegodset. Det gjelder særlig Vincents Bildt – Preben von Ahnen kan ha hatt større ambisjoner i denne retninga, men forpliktelsene hans i Nordlandene len kan ha hindret ham i å følge opp Fossnes så tett som han ønsket. En større undersøkelse av jordegodset hans, der også jordegodset i andre prestegjeld kan trekkes inn, kan sannsynligvis gi et mer nyansert bilde.

6.3 Slutten for adelsgodset

Vincents Bildt døde i 1658, og hans enke, Else Friis, sto som eier i noen år framover. Sammen med sine barn solgte hun 29. mars 1664 Melsom og Skjærnes med underliggende jordegods til Nils Toller.¹¹⁷ Lorens Berg, som må ha hatt tilgang på selve skjøtet, opplyser at prisen for Skjærnes og Tufte var 1800 rd, men at prisen for resten er ukjent.¹¹⁸ Skjærnes og Tufte må Else Friis ha kjøpt av tolleren Hans Hvids arvinger, som var eiere i 1661.¹¹⁹

Med underliggende jordegods er det her tydeligvis ment alle de gårdene som Else Friis eide i Stokke prestegjeld. I 1675 dukker i alle fall alt opp hos Nils Toller og hans svoger Stig Tonsberg, bare med unntak av Borgen, Brattekverne og Vestre Kverne, som da tilhørte Johan Richard von Buchwald.¹²⁰ Disse tre gårdene ble formodentlig overdratt til Preben von Ahnen på samme tid som Else Friis solgte Skjærnes og Melsom til Nils Toller, men om gårdene ble solgt direkte fra Else Friis til Preben von Ahnen, eller om de gikk veien om Nils Toller, vet jeg ikke. Preben von Ahnen ser ut til ha brukt Ask som en del av vederlaget for gårdene, for i 1675 står Ask på Nils Tollers jordegodsliste.

Hva var årsaken til at Else Friis og barna hennes solgte jordegodset sitt i Stokke? Til dette spørsmålet er jeg henvist til å spekulere. Ettersom hun kjøpte inn Skjærnes og Tufte, er

¹¹⁵ *NRR VIII*, s. 300-302, s. 411 og s. 591-593.

¹¹⁶ *NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661*, bd 11, fol. 55a. Jeg har ikke undersøkt om hun fikk gjennomført de øvrige makeskiftene.

¹¹⁷ *SJ. Red Besiktigelser og taksering, eske 0001: Besiktigelser og taksering 1665-1667*, s. 129-130. Nils Toller tinglyste skjøtet 22. februar 1666, jfr *SAKO. Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 2b (1666)*, fol. 2a.

¹¹⁸ Berg 1928, s. 186.

¹¹⁹ *NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661*, bd 11, fol. 46a og fol. 51a-51b.

¹²⁰ *NRA. RK. Amtsregnskaper. Akershus stiftamt, pk. 139, legg 2: Rosstjeneste og månedlig rytterhold 1675-77*, lit. Y.

det urimelig å hevde at jordegodset var uinteressant for henne. Vincents Bildt etterlot seg imidlertid også et stort jordegodskompleks omkring Bildt-familiens setegård Nes i Torsnes sogn i Østfold,¹²¹ og det kan ha vært at arvingene ønsket å prioritere det. I delkapittel 6.2.1 så vi også at det var gårdene i prostigodset som ble vurdert til å ha de beste skogressursene. I og med Vincents Bildts død falt naturligvis prostigodset tilbake til kronen, og en mulig årsak kan derfor være at grunnlaget for sagbruksdrifta ble svekket i den forbindelse.

Preben von Ahnens samling av jordegods i Stokke skulle overleve ennå ei tid, men i 1670 var økonomien tydeligvis anstrengt. 4. juli 1670 brukte Preben Fossnes og alt underliggende gods som underpant for et lån på 4 998 ½ rd hos Tønsbergborgeren Anders Madsen.¹²² Johan Richard von Buchwald og hustruen Anne von Ahnen, Prebens datter, utstedte dokumentet sammen med ham. Det ble tydd til salg også; Vestre Kile ble i 1671 solgt til Tolf Torsen på nabogården Østre Kile for 200 rd, og samme mann kjøpte året etter Lille Husum for 150 rd.¹²³ I begge tilfeller ble skjøtene utstedt av Johan Richard von Buchwald og Anne von Ahnen alene, så kanskje hadde Preben von Ahnen allerede overlatt Fossnes til dem, selv om han ikke døde før i 1675.

"Under Buchwaldts styre gik det jevnt nedover paa Fossnes, og det varte ikke mange aar før det intet var igjen av herligheten efter P.v.A.," skriver Lorens Berg,¹²⁴ og ser med det ut til å legge hovedansvaret for den økonomiske ruinen på Johan Richard von Buchwald. Da Preben von Ahnen selv var med på å låne penger mot sikkerhet i jordegodset i 1670, er det imidlertid klart at von Buchwald ikke akkurat kom til dekket bord – "herligheten" som Preben von Ahnen etterlot seg, var for en stor del bare på papiret. Forfatterne av den nyeste *Stokke bygdebok* slår også fast at nedgangen begynte allerede i Preben von Ahnens tid.¹²⁵

Johan Richard von Buchwald måtte slite med lånet hos Anders Madsen i ei årrekke. Ved årsskiftet 1684/1685 ble det gjort regnskap over hva Anders Madsens arvinger hadde fått i renter og avdrag, og von Buchwald fikk regning på det han var skyldig.¹²⁶ Sannsynligvis ble gjelda gjort opp da, og slik at Anders Madsens arvinger fikk skjøte på mye av jordegodset. I 1691 finner vi nemlig mesteparten av von Buchwalds tidligere jordegods hos to av barna til

¹²¹ Fjeld, Klavestad og Åstrøm 2003, s. 56.

¹²² SAKO. Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 3 (1672), fol. 10a.

¹²³ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 1 (1700-1715), fol. 12b-14a; SAKO. Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 4 (1673), fol. 1a-1b.

¹²⁴ Berg 1928, s. 523.

¹²⁵ Christensen og Hagelund 1978-1988, bd III, s. 534.

¹²⁶ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 9 (1715-1717), fol. 84b.

Anders Madsen, Mathias Tonsberg og Kirsten Toller.¹²⁷ Oppgjøret med Anders Madsens arvinger etterlot dog ikke von Buchwald fullstendig på bar bakke, for i de nærmeste åra har vi belegg for at han solgte unna flere gårder. Borgen ble visstnok solgt til leilendingen i 1686,¹²⁸ mens leilendingen på Huflåtten fikk kjøpe sin gård for 140 rd i 1688.¹²⁹ I 1691 skjedde det et større salg, da Henrik Klein, en apoteker i Tønsberg, kjøpte Døvle, Hundestuen, Brattekverne, Vestre Kverne og Hafsrød for 567 ½ rd.¹³⁰ Samme år ble Lars Augrimsen Hunsrød i Høyjord tildømt Fuske etter at von Buchwald ikke hadde klart å tilbakebetale et lån på 500 rd som han hadde fått av Lars Augrimsen 30. oktober 1684.¹³¹ Lånet ble muligens tatt opp i forbindelse med oppgjøret med Anders Madsens arvinger. Av odelsmantallet 1691 framgår det at Lars Augrimsen også hadde fått hånd om Gryte, og at det eneste som von Buchwald hadde tilbake, var Fossnes med underbrukene og Nordre Haugen.¹³² Vi har imidlertid flere belegg for at Fossnes' underbruk ble brukt som underpant for lån omkring 1690,¹³³ så selv Fossnes var da i ferd med å glippe ut av von Buchwalds hender. Skiftet etter von Buchwald og hustru 11.-13. mars 1696 er tapt, men skiftet etter svigersønnen Hans Nilsen Vogn forteller at Fossnes og alt underliggende gods ble utlagt til en serie kreditorer.¹³⁴

Økonomien hadde vel da brutt fullstendig sammen. Det er ofte grunn til å være kritisk til beskrivelser av hvor fattige noen er, ikke minst når hensikten med beskrivelsen er å slippe skatt. Jeg tror likevel at det er grunn til å feste lit til det Johan Mikkelsen Stobbæus, som var sogneprest i Stokke, skrev om von Buchwald i et vedlegg til konsumpsjons- og folkeskatten 1695: "Welb: Hr Major Buchwalt paa Fosnes, som udj mange aar i største armod og fattigdom hafr lefuet, er udj lige tilstand i februarii Maanedtz indgang ved døden afgaaen."¹³⁵

Som nevnt ser det ut til at de økonomiske problemene begynte allerede på 1660-tallet. Preben von Ahnen var engasjert i så mye at det ikke nødvendigvis var Fossnes-godset som satte ham i trøbbel. Tvert imot må det ha vært forpliktelsene i forbindelse med Nordlandenes

¹²⁷ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1864: Jarlsberg grevskap 1691, inntektsvedlegg, lit. B, mantall til odelsskatt 1691.

¹²⁸ Jfr en tilføyelse med blyant i SAKOs eksemplar av Berg 1928, s. 508-509. Jeg har ikke funnet kilden for dette, men da andre tilføyelser av samme hånd har vist seg å stemme med primærkilder, mener jeg at tilføyelsen er til å stole på.

¹²⁹ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 5 (1730-1738), fol. 73a-76a.

¹³⁰ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 2 (1690-1692), fol. 90b.

¹³¹ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 2 (1690-1692), fol. 113a-115a.

¹³² NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1864: Jarlsberg grevskap 1691, inntektsvedlegg, lit. B, mantall til odelsskatt 1691. Fossnes er riktignok ikke nevnt, men det må være fordi gården var skattefri.

¹³³ SAKO. Nordre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 5 (1690), fol. 138b; SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 1 (1689-1690), fol. 6b; *ibid.* Tingbok nr. 2 (1690-1692), fol. 113a-115a; *ibid.* Skifteprotokoll nr. 1 (1700-1715), fol. 208b-210a.

¹³⁴ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 5 (1730-1738), fol. 358a-364b.

¹³⁵ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1867: Jarlsberg grevskap 1694-1696, inntektsvedlegg nr. 1 til regnskap 1695, konsumpsjons- og folkeskatt 1695.

len som han ikke klarte å oppfylle. Ennå i 1683 var ikke regnskapene for perioden 1657-1670 i orden, og enken Karen Vind skyldte kongen over 11 000 rd. I en supplikk ba hun om å få slettet gjelden, noe hun fikk.¹³⁶ At den aktuelle regnskapsperioden ender i 1670, passer bra med pantssettelsen til Anders Madsen samme år.

For Johan Richard von Buchwald ser det ut til å ha blitt en kontinuerlig kamp for å holde hodet over vannet. Ut fra det vi vet om pantsettelser og salg av jordegodset i Stokke, kan det se ut som om det gikk bra til litt ut på 1680-tallet. Hvordan det gikk med jordegodset i de andre bygdene, har jeg ikke undersøkt i detalj, men tilfeldigvis har jeg kommet over at jordegods i Nordre Åsnes og Ve i Sande ble solgt i henholdsvis 1682 og 1683.¹³⁷ Etter at Anders Madsens arvinger fikk innfridd lånet på nesten 5 000 rd, må stupet uansett ha kommet farlig nær. Deretter ser det ut til at von Buchwald solgte eller pantsatte en eller flere gårder med jevne mellomrom, vel hver gang situasjonen ble prekær.

En hittil ukjent hendelse må ha satt fart i ferden mot stupet: Fossnes brant omkring 1680, og alt som ble reddet var visstnok noe korn som de rakk å kaste ut på snøen før ilden fikk overtaket.¹³⁸ Oppbygginga av gården må nødvendigvis ha kostet dyrt. Anders Madsens arvinger så kanskje hvilken vei det bar, og sørget derfor for å få lånet innfridd før det var for sent. I så fall var brannen på Fossnes svært avgjørende for von Buchwalds økonomiske fallitt. Brannen forklarer for øvrig hvorfor Fossnes ofte omtales som Fossnes Nygård fra 1680-tallet og utover.¹³⁹

¹³⁶ NRA. RK. Lensregnskaper, Nordlandenes len, legg 42.6; *ibid.*, legg 42.7. Det var Tor Weidling som gjorde meg oppmerksom på dette.

¹³⁷ SAO. Oslo stiftsdireksjon. Gg Benefisert gods – bygseldokumenter 1631-1877, pk. 9: 02 Jarlsberg 1685- april 1823, makeskifte datert 8. februar 1685; SAKO. Nordre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 1 (1682-1683), fol. 71b. Sistnevnte kilde har Are S. Gustavsen funnet for meg.

¹³⁸ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 9 (1715-1717), fol. 109b. Vitnene som vitnet i 1716 var noe uenige om når Fossnes brant – det nevnes 36 år (fol. 79b), bortimot 40 år (fol. 80b) og omtrent 40 år siden (fol. 81b).

¹³⁹ Det er praktisk talt ikke bevart rettsprotokoller for Søndre Jarlsberg fra 1680-åra, noe som gjør det vanskelig å avgjøre når navnet Fossnes Nygård kom i bruk. Det eldste belegget er fra et skjøte datert 23. april 1683, jfr SAKO. Nordre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 1 (1682-1683), fol. 71b.

7 Grevegodset

I delkapittel 4.3 forklarte jeg hvordan Peder Schumacher, adlet under navnet Griffenfeld, mellom 1671 og 1675 sikret seg en del jordegods i Stokke. I praksis var det det gamle krongodset han skaffet seg, men da med unntak av det jordegodset som hadde gått over på adelige hender på 1640-tallet. I 1673 ble Griffenfeld greve, og han ble forlent med det gamle Tønsberg len, som nå skulle hete Griffenfeld grevskap. Ved Griffenfelds fall i 1676 beslagla kongen grevskapet og jordegodset. I 1678 ble grevskapet og jordegodset kjøpt av Gyldenløve, som ga grevskapet navnet Jarlsberg. Gyldenløve var mer interessert i Larvik grevskap, og Jarlsberg grevskap solgte han i 1683 til feltmarskalk Gustav Wilhelm Wedel. Hans slekt satt med grevskapet til grevskapene ble avskaffet i 1821, og den eier fremdeles Jarlsberg hovedgård.¹

Øystein Rian har tidligere drøftet Jarlsberg-grevenes eierinteresser, og han har vist at grevegodset i hovedsak var lite utsatt for endringer, men at kjøp, salg og makeskifter kunne forekomme.² Jeg skal i det følgende kort omtale kjøp, salg og makeskifter der Stokke-gods var involvert, før jeg i lys av dette ser på noen av Rians synspunkter om eierinteressene. Jeg har satt et skille ved grev Gustav Wilhelm Wedels død i 1717, da jeg vil hevde at grevene ble mer aktive på eiendomsmarkedet i tida som fulgte. Til slutt ser jeg på hva som førte til at Wedel måtte la grevegodset gå under hammeren i 1750, og om salget ga fortjeneste.

7.1 Grevegodset fram til 1717

Gyldenløve ser ikke ut til verken å ha kjøpt eller solgt jordegods i Stokke i løpet av de åra han eide Jarlsberg grevskap. Skjøtet fra kongen til Gyldenløve i 1678 og kjøtet fra Gyldenløve til Wedel i 1683 regner opp de samme eierpartene i Stokke.³

I 1699-tverrsnittet (delkapittel 3.2.5) har jeg registrert parter i Bettum og Klåstad som ikke hadde vært grevegods tidligere. Begge partene var uten bygsel. Parten i Bettum overtok Wedel fra Johan Richard von Buchwald,⁴ sikkert som dekning av gjeld. Hvem som tidligere hadde eid parten i Klåstad, er usikkert. I 1680 var det forskjellige embetsmenn som eide det meste av Klåstad,⁵ men da ingen av dem eide noen part tilsvarende den senere greveparten, er

¹ Rian 1980, s. 11.

² Rian 1980, særlig s. 33-38 og s. 192-199.

³ SJ. Ea Hjemmelsdokumenter grevskap og stamhus, eske 0001: Kongeskjøte til Gyldenløve på grevskapet Jarlsberg 1678 (avskrift); *ibid.*: Skjøte fra Gyldenløve til Wedel 12. september 1683 (avskrift).

⁴ SJ. Rea Intraderegnskaper, eske 0001: Intraderegnskaper 1683-1709, regnskap 1700.

⁵ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1849: Jarlsberg grevskap 1679-1680, inntektsvedlegg 1680, nr. 4, odelsmantall 1680.

det uklart hvordan eierskiftet har skjedd. Det er ikke umulig at også parten i Klåstad kom i Wedels eie som følge av at han hadde penger til gode hos den tidligere eieren.

Sommeren 1699 ble det gjort et makeskifte mellom Wedel og brigader Caspar Herman Hausmann der sistnevnte fikk en part i Hesthammer i Hof og en del jordegods i Slagen. Som dobbelt vederlag mottok Wedel parter i gårder spredd over det meste av den søndre delen av grevskapet, blant annet bygselparter i Vestre Hvål og Gulbrandsrød.⁶ Kort etter må Wedel ha løst ut Hausmanns medeiere, for i 1705 var Vestre Hvål og Gulbrandsrød fullt ut grevegods.⁷

Hausmann hadde siden 1697 drevet Eidsfoss jernverk i Hof⁸ og hadde vel interesse av Hesthammer av den grunn. Hva han skulle med jordegodset i Slagen, vet jeg ikke, men da han til og med ga Wedel dobbelt vederlag, må makeskiftet ha skjedd på initiativ fra Hausmann.⁹ De to andre transaksjonene med jordegods i Stokke som vi har sett at Wedel var involvert i, vitner heller ikke om noen aktiv jordegodssamling fra hans side, og han benyttet seg ikke av at Fossnes-godset var i full oppløsning på 1680-tallet.

Øystein Rian mener at Wedel ikke fant landskyld og bygselavgifter profitabelt nok til å investere i jordegods. I motsetning til i Larvik grevskap, var det ingen industri å bygge jordegodset rundt, og som stattholder i Oldenburg fra 1692, var det vanskelig og kanskje ikke ønskelig for Wedel å engasjere seg for mye i sitt norske grevskap.¹⁰ Jeg slutter meg til Rians synspunkter, men tillater meg å reise et kontrafaktisk spørsmål: Dersom saltverket på Narverød i Slagen, som Gyldenløve opprettet i 1677, og som Wedel ei tid forsøkte å drive videre, ikke hadde blitt en fiasko;¹¹ ville et eventuelt behov for en sirkumferens da ha ført til økt grevelig interesse for jordegods i Slagen og nabobygdene, Stokke inkludert? Et saltverk hadde behov for ved, og det senere Vallø saltverk i Slagen, som ble drevet av staten, fikk i 1744 Slagen, Sem og Nøtterøy innenfor sin sirkumferens. Det var ved flere anledninger på tale å legge Stokke og andre bygder til sirkumferensen.¹² Dersom det hadde blitt opprettet en sirkumferens omkring saltverket på Narverød, er det altså tenkelig at Stokke kunne ha blitt en

⁶ SJ. Hf Grenseoppgang, arealberegninger og makeskifte, eske 0001: Skoger, Stokke, Andebu, Sande, Ramnes, Strømmen 1687-1730, makeskiftebrev datert København 27. juli 1699.

⁷ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1871: Jarlsberg grevskap 1703-1705, beregningsmanntall 1705.

⁸ Rian 1980, s. 70.

⁹ Grevene var unntatt fra den generelle regelen om at den som ville gjøre makeskifte med kronen eller offentlige institusjoner, måtte gi dobbelt vederlag, jfr Rian 1980, s. 17. At dette eventuelt skulle gi grevene rett til dobbelt vederlag ved makeskifter med andre, er ukjent, og inntil videre bør makeskiftet mellom Wedel og Hausmann betraktes som et særtilfelle.

¹⁰ Rian 1980, s. 33-36.

¹¹ Rian 1980, s. 35-36.

¹² Rian 1980, s. 198-199 og s. 253-256.

del av den. Imidlertid er produksjonsstørrelsen på Narverød ukjent,¹³ noe som vanskeliggjør ei sammenligning mellom de to saltverkene. Dessuten ville det ikke ha vært nødvendig for greven å eie gårdene innenfor sirkumferensen for å få vedleveranser. Det er derfor langt fra sikkert at et suksessrikt saltverk på Narverød ville ha utløst noen iver hos Wedel til å kjøpe opp jordegods i Stokke.

7.2 Grevegodset mellom 1717 og 1750

Grev Gustav Wilhelm Wedel døde i 1717. Den nye greven var sønnesønnen Frederik Anton Wedel (1694-1738), som før han overtok Jarlsberg grevskap aldri hadde vært i Norge og ikke forsto verken norsk eller dansk. Morsmålet var tysk, og hans kunnskaper om norske forhold kan ikke ha vært store. Han må imidlertid raskt ha funnet ut at Larvik grevskap ga større fortjeneste enn hans eget grevskap, og Rian hevder at den unge Wedel derfor var misunnelig på Larvik-greven. På bakgrunn av dette fikk Wedel utarbeidet en del forslag til hvordan han kunne få større utbytte av grevskapet sitt, men de tiltakene han gjennomførte var stort sett mislykkede. Et slikt mislykket tiltak var å drive Jarlsberg hovedgård for egen regning, noe Wedel forsøkte på begynnelsen av 1720-tallet inntil han igjen satte inn en forpakter i 1724.¹⁴

Et annet tiltak var sannsynligvis å kjøpe opp jordegods, noe som ikke er nevnt hos Rian. I 1723 kjøpte Wedel Vestre Var av gårdens to oppsittere, og i skjøtet oppgir selgerne at årsaken til salget er at greven hadde ytret ønske om å kjøpe en del jordegods "hvor udj Hærskabet kunde blifve uden nogen participanter, eller lodsejere all bøxelen Raadig".¹⁵ Det ser altså ut til Frederik Anton Wedel hadde større forventninger til at jordegodsinvesteringer kunne være lønnsomt enn det farfaren hadde hatt, men at han var oppmerksom på at det var viktig å være alene om bygselen. Et par uker senere fikk Wedel også skjøte av Hans Nilsen Vogn på bygselparten i Tutenborge, et salg Hans Nilsen Vogn riktignok skal ha gjort fordi han skyldte Wedel penger.¹⁶ Det forhindrer likevel ikke at Wedel kan ha bedt om å få betalt med bygseljordegods.

Wedel betalte 200 rd for Vestre Var, og for å finansiere kjøpet satte han Vestre Var som sikring for en pantobligasjon på 180 rd til en oberst "von Krapff".¹⁷ At Wedel satte seg i gjeld for å få gjennomført kjøpet, tyder sammen med formuleringa i skjøtet på at det var

¹³ Rian 1980, s. 36.

¹⁴ Rian 1980, s. 67 og s. 192-193.

¹⁵ SJ. Hd Salg, eske 0008: Salg eiendom i Stokke, Ramnes, Våle og Skoger, skjøte datert Vestre Var 17. desember 1723.

¹⁶ SJ. Hd Kjøp 1687-1964, eske 0001: Skjøte datert Fossnes 28. desember 1723; Rian 1980, s. 230

¹⁷ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 9 (1715-1717), fol. 85a.

viktig for ham å investere i jordegods. Da selgerne i tillegg ble innrømmet fri førstebygsel,¹⁸ må investeringa ha blitt sett på som langsiktig.

Det er usikkert hvor lenge og hvor hardt Frederik Anton Wedel anstrengte seg for å få tak i mer bysgelgods. I Stokke ble i alle fall ikke utbyttet stort. Foruten Tutenborge og Vestre Var, sikret seg han seg kun bygselen over Nordre Råstad. I 1727 fikk han kjøpt $\frac{1}{4}$ med bygsel over ytterligere $\frac{1}{4}$ av Klaus Jacobsen Brandt,¹⁹ og da Wedel eide den andre halvparten fra før, eide han da $\frac{3}{4}$ av Nordre Råstad med bygsel over hele.

Jeg har ikke gjort systematiske undersøkelser for å finne ut hvor mye jordegods Wedel kjøpte i andre prestegjeld, men i Wedel-familiens arkiv finnes det en hel del skjøter fra denne tida. Noen få stikkprøver avslører at Wedel ikke utelukkende kjøpte bysgelgods, men også investerte i mindre landskyldparter uten bygsel,²⁰ noe som er overraskende. Nå viser det seg at greven allerede var bysgelherre til noen av disse gårdene, og at han dermed kvittet seg med medeiere i disse tilfellene. En av gårdene solgte han straks videre, og det er tenkelig at det ble god fortjeneste på den bysgellose parten nå da den var slått sammen med bysgelparten.²¹ Noe av det bysgellose jordegodset var likevel i gårder der Wedel ikke eide noe fra før,²² og slike oppkjøp av løs landskyld synes meningsløse, i det minste dersom det ikke forelå planer om å sanke inn de øvrige eierpartene i gårdene. Overtakelse av jordegods, med eller uten bygsel, kan imidlertid ha vært en måte å få drevet inn gjeldskrav på.

Fra Stokke finnes det også et eksempel på at greven kjøpte bysgellost jordegods. I 1737 betalte han 10 rd for 15 mrk smør uten bygsel i Tangen.²³ Greven var fra tidligere eier av bysgelparten i Tangen, så i dette tilfellet kvittet han seg med en medeier samt at de 15 mrk smør nok økte i verdi nå da den var en del av bysgelparten.

I utgangspunktet virker også et annet oppkjøp av løs landskyld meningsløst. Da Oslo hospital solgte sitt jordegods i 1736, fikk Wedel tilslaget på en del små landskyldparter uten bygsel i flere av bygdene i grevskapet, men riktignok ingen i Stokke.²⁴ Wedels intensjon med

¹⁸ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 9 (1715-1717), fol. 85a.

¹⁹ SJ. Hd Kjøp 1687-1964, eske 0001: Skjøte datert København 19. desember 1727.

²⁰ Som eksempler kan nevnes: SJ. Hd Kjøp 1687-1964, eske 0001: Skjøte på 3 $\frac{1}{2}$ mrk smør uten bygsel (u.b.) i Søndre Fresje i Sem og 1 bpd 3 mrk smør u.b. i Nordre Bø i Slagen, datert København 19. desember 1727; *ibid.*, skjøte på vel 4 lpd u.b. i Klavenes i Våle, datert 16. januar 1730; *ibid.*, skjøte på 12 mrk smør u.b. i Nordre Reine i Ramnes, datert 10. mars 1730; *ibid.*, skjøte på 11 lpd tunge u.b. i Østre Bakke i Våle, datert 14. april 1730.

²¹ Greven ble eeneier av Nordre Reine og Østre Bakke, jfr Unneberg 1970, del I, s. 469; Unneberg 1961-1963, del I, s. 543. I Klavenes eide greven en part (trolig bysgelparten) fra før, kjøpte den lille parten for 8 rd og solgte det hele for 175 rd, jfr Unneberg 1961-1963, del I, s. 167. I Nordre Bø eide greven 9 mrk smør fra før, men det var Oslo hospital som eide bysgelparten, jfr Johnsen 1945-1948, del II, s. 793-794.

²² I Søndre Fresje eide greven ingenting fra før, jfr Johnsen 1945-1948, del I, s. 491.

²³ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 14 (1735-1737), fol. 255a.

²⁴ SAO. Oslo stiftsdirksjon. K Stiftelser. Kb pk 3: Oslo hospital 1735-1737, legg 1, auksjonsforretninger 1736.

å by på disse gårdene er imidlertid klar. Jeg nevnte i delkapittel 5.2 at kong Kristian VI satte visse betingelser for salget av hospitalsgodset. En av disse var at absolutt alt skulle selges. Dersom hospitalet ble sittende igjen med småparter, ville salgene av det øvrige godset bli kansellert. Det medførte at biskop Hersleb selv kjøpte noe av godset som ble auksjonert bort.²⁵ Wedel fikk låne 30 000 rd av Oslo hospital etter auksjonene, og det er nærliggende å tro at han hadde fått tilsagn om lån allerede før auksjonene startet, og at han kjente til betingelsene for salget. Når det viste seg at bøndene ikke selv ville by på de bygselløse landskyldpartene, var det dermed i Wedels interesse å sørge for at de ble solgt. Kjøpene må med andre ord betegnes som taktiske, men de var neppe avgjørende for gjennomføringa av salget av hospitalsgodset, ettersom biskop Hersleb nok hadde kjøpt partene dersom ikke Wedel hadde bydd på dem. Ja, faktisk må Hersleb betegnes som den største taktikeren, for ved å få Wedel til å by på en del av det som ingen andre ville by på, slapp han å åpne pengepungen selv. Det må nevnes at et hemmelig reskript i etterkant tillot hospitalsleilendingene å kjøpe til en pris tilsvarende det høyeste budet dersom de ikke selv hadde fått tilslaget, og 35 av 80 benyttet seg av dette.²⁶ Wedel kan derfor ha unngått å ende opp som eier av løs landskyld, men da dette ikke var ei aktuell problemstilling for noe av hospitalsgodset i Stokke, har jeg ikke undersøkt det.

Greven sikret seg altså noe nytt jordegods i Stokke, men et par gårder ble også solgt. Kroken ble solgt til leilendingen i 1728, mens Ramsum ble solgt i tre deler til en leilending, en leilendingssønn og en innebygds bonde i 1738.²⁷ Med unntak av at Nøtterøy kirke eide en liten part i Kroken, var begge gårdene fullt ut grevegods. Siden vi har sett at Wedel ønsket å kjøpe nettopp gårder der han slapp medeiere, kan vi undre oss over at han valgte å selge. Å selge var nok likevel fornuftig. En ting er at salgssommene relativt sett var tre ganger høyere enn hva Wedel hadde betalt for Vestre Var i 1723. Vi har imidlertid opplysninger fra 1723 om at leilendingene på Ramsum betalte $8 \frac{3}{4}$ rd i årlig landskyld, og at de hadde betalt i alt 16 rd i førstebygsel.²⁸ Gårdens skyld tilsier at det skulle betales 2 rd i tredjeårstake, og regner vi 20 år som et gjennomsnittlig tidsrom mellom hver gang førstebygselen ble betalt, finner vi at den årlige avkastninga av gården var drøyt 10 rd. Når gården ble solgt for 600 rd og når det ved utlån var vanlig med 5 prosent rente, ser vi at utlån av salgssummen ville innbringe tre ganger så mye, 30 rd, hvert år. I tillegg medførte pengeutlån mindre administrasjon.

²⁵ Semmingsen 1939, s. 78-79.

²⁶ Semmingsen 1939, s. 79.

²⁷ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 6 (1738-1746), fol. 308a-314b; *ibid.*, Tingbok nr. 15 (1738-1742), fol. 60b.

²⁸ SJ. Red Besiktigelser og taksering, eske 0001: Stokke prestegjeld, datert 14. juni 1723.

Rian gir ikke uttrykk for at Frederik Anton Wedel hadde interesse for jordegods og eierinteresser utover de hans farfar hadde hatt. Jeg mener derimot at Frederik Anton var langt mer aktiv på jordegodsmarkedet, og at årsaken til denne aktiviteten var hans ønske om å øke inntektene fra grevskapet. Målt i landskyldinntekter var imidlertid resultatene magre, for i 1728 var landskyldinntektene 851 ½ rd – bare 2 rd mer enn i 1701 og 1720.²⁹ Økte inntekter i form av førstebyggesel kan ha betydd noe mer, men ettersom de årlige summene varierte i takt med antallet bruk som fikk ny leilending fra år til år, er regnskapsåra for få til å danne seg et sikkert bilde av tendensen. Sannsynligvis var det hele mislykket, men da gårdene etter hvert ble solgt, kan salgssummen for noen gårder ha blitt så høy at enkelte av kjøpene svarte seg på den måten. Derimot var *det* neppe Wedels plan i utgangspunktet, for det var et grunnprinsipp i grevskapsordninga at grevskapet var et udelelig hele. For å selge jordegods måtte grevene derfor ha kongelig tillatelse, noe som riktignok ble omgått på 1730- og 1740-tallet.³⁰

7.3 Grevegodset under hammeren

Av grev Frederik Anton Wedel mange mislykte prosjekter for å øke inntektene av grevskapet, var det ett som ikke bare var mislykket, men som også førte til full krise. Konnerudverket, som egentlig het Jarlsbergske Sølvhaltige Bly og Kobberverk, var et pengesluk. I 1736 kjøpte Wedel ut sine medeiere for 20 000 rd, og kjøpet ble finansiert ved at Oslo hospital lånte ham hele summen mot underpant i jordegodset. Straks etter fikk Wedel låne 10 000 rd til, denne gangen ved å sette hovedgården og kongetienden i grevskapet som underpant. Økonomien var nå ille, og da Frederik Anton Wedel døde i 1738, overtok sønnen Frederik Kristian Otto ei gjeld på 70 000 rd.³¹

Greven sluttet å betale på lånet i 1740, og etter et par år fant hospitalsdirektørene ut at lånet måtte sies opp. Kongen reddet imidlertid situasjonen for greven ved å få hospitalet til å låne greven ytterligere 6 000 rd! Etter 1746 stoppet så rentebetalingene opp igjen, og i 1750 fikk hospitalsdirektørene presset gjennom en auksjon på grevegodset for å bringe lånet ned i 15 000 rd. Nedbetalinga skulle fremdeles bli en langdryg affære, for i 1772 hadde hospitalet fremdeles nesten 10 000 rd til gode.³²

Ikke alt grevegodset ble omsatt på auksjonen. I grevens jordebok for 1751 er det ført opp landskyldparter i snaut 50 gårder i grevskapet, men bare i hovedgårdens nære omland, i

²⁹ SJ. Rea Intraderegnskaper, eske 0001: Intraderegnskap 1701; *ibid.*, eske 0002: Intraderegnskap 1720 og intraderegnskap 1728.

³⁰ Rian 1980, s. 194.

³¹ Rian 1980, s. 193-194.

³² Semmingsen 1939, s. 82-87.

sognene Sem og Slagen, beholdt greven landskyldparter av noen størrelse. Ellers var det for det meste små landskyldparter, sannsynligvis stort sett uten bygsel, som ikke ble solgt. Noen av gårdene rundt Jarlsberg kan nok Wedel ha ønsket å beholde. Årsaken til at så mye løs landskyld forble grevegods, var nok imidlertid at leilendingene ikke så seg tjent med å kjøpe når det ikke fulgte bygsel med. Dette vil bli belyst i kapittel 9. 1 ½ lpd uten bygsel i Vear er det eneste Stokke-godset på lista.³³

Øystein Rian skriver at leilendingene var i klart flertall blant kjøperne, og at det ble betalt 300 rd pr. skpd tunge i gjennomsnitt. I tillegg solgte Wedel i 1766 odelsretten sin for ⅓ av salgssummen, slik at han totalt fikk inn 400 rd pr. skpd tunge. Det skal ha vært i samsvar med vanlig markedspris på den tida.³⁴ Rians bemerkninger gjelder naturligvis grevskapet sett under ett. I løpet av 1751 tinglyste kjøperne av Stokke-godset auksjonsskjøtene sine, og som i grevskapet ellers, var leilendingene i flertall blant kjøperne. Blant kjøperne fantes det i tillegg et par offiserer og et par bønder som ikke bodde på gårdene som de kjøpte.³⁵ Kjøperne skal jeg undersøke nærmere i de følgende kapitlene. Når det gjelder pris, viser mine beregninger at den lå lavere i Stokke enn det Rian har kommet fram til som gjennomsnittspris i grevskapet. I tinglysningene har jeg funnet prisen på nesten samtlige gårder i Stokke. For bygselgodset fikk Wedel i gjennomsnitt 241 rd pr. skpd, mens han innkasserte gjennomsnittlig 74 rd pr. skpd for den bygselløse landskylda.³⁶ Salget av odelsretten i 1766 er da holdt utenfor.

Hva som ligger bak den lave prisen på jordegodset i Stokke sammenliknet med resten av grevskapet, er usikkert. Det bør for eksempel gjøres beregninger for hvert prestegjeld for å avdekke om det var systematiske geografiske forskjeller. I Stokke ser det ut til at gårdene med relativt lav skyld trakk den gjennomsnittlige prisen opp, noe som kan tyde på at slike gårder var mer forbedret enn høyere skyldsatte gårder siden landskylda sist ble revidert i 1660-åra, og således var ansett som lavt skyldsatte. Dermed kunne kjøperne strekke seg lenger. Hvis det var relativt flere slike gårder blant grevegodset i andre bygder enn blant grevegodset i Stokke, prestegjeld, kan det forklare den lave prisen greven oppnådde på sitt jordegods i Stokke.

I delkapittel 7.2 gjorde jeg et overslag for å se om salget av Ramsum var lønnsomt for grev Wedel. Ramsum ble solgt for 300 rd pr. skpd tunge, og jeg fant at utlån av salgssummen ville gi tre ganger så høyere avkastning enn fortsatt bortleie av gården ville gi. Basert på det

³³ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1904: Jarlsberg grevskap 1751-1752, regnskap 1751, utgiftsvedlegg nr. 161, spesifikasjon på grevens eiendommer 1751. Se også Rian 1980, s. 195.

³⁴ Rian 1980, s. 194-195.

³⁵ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 17 (1748-1754), fol. 189b-191b og fol. 226b-227a.

³⁶ Da er det ikke tatt hensyn til at greven også solgte sin rett til de såkalte fornautspengene, ei årlig avgift i størrelsesorden ½ rd pr. skpd tunge som de fleste leilendingene betalte til ham.

regnestykket er det ingen tvil om at salgene i 1750 også var god butikk for Wedel, spesielt når salget av odelsretten i 1766 også regnes med. Sett fra grevens ståsted ville det altså ha vært fornuftig å selge jordegodset selv om han ikke hadde vært tvunget til det. Om han ville gått til et slikt skritt, skal jeg ikke spekulere i, men han kan ikke ha unngått å legge merke til hvor lukrativt det var for Oslo hospital å selge sitt jordegods. På den annen side ville det som nevnt ha vært nødvendig med kongelig tillatelse for å selge grevskapets jordegods.

8 Borger- og embetsmannsgodset

I tabell 3.2-3.5 har jeg etter beste evne holdt borger- og embetsmannsgods adskilt. Når jeg nå likevel behandler disse to godsgruppene i samme kapittel, er det med henvisning til delkapittel 2.3.1. Der gjorde jeg rede for at det ikke var noe skarpt skille mellom det å være borger og det å være embetsmann, samtidig som arveoppgjør på et øyeblikk kunne gjøre borgergods til embetsmannsgods og omvendt. Selv om de to godsgruppene nå behandles under ett, er det fremdeles mulig å trekke fram forskjeller i godsstruktur og eierinteresser, der slikt fantes.

Jeg har valgt å bruke kronologien til å dele kapittelet i to. Skillet har jeg satt omtrent ved år 1700. Den viktigste årsaken til dette er resultatene som kom fram i tabell 3.2-3.5, som viser at borgernes og embetsmenneses samlede jordegods i Stokke nådde toppen omkring århundreskiftet. Skillet er likevel ikke skarpt, for i Stokke sogn var de to gruppenes andel av jordegodset synkende allerede på slutten av 1600-tallet. Delkapittel 8.1 dreier seg således om vekstperioden for borgernes og embetsmenneses jordegods, mens delkapittel 8.2 handler om en periode da borgernes og embetsmenneses eierandeler var på retur. En medvirkende årsak til inndelinga er at Knut Johannessens undersøkelse av Høland ikke strekker seg lenger enn til omlag 1690. I delkapittel 8.1 benytter jeg derfor Johannesens undersøkelse i stor grad.

8.1 Vekstperioden inntil ca. 1700

Tømmer og trelast er den røde tråden i Knut Johannessens omtale av borgergodset i Høland.¹ Borgerne i Oslo/Kristiania gjorde seg til en viss grad gjeldende på 1620-tallet. Noen prøvde seg på sagbruksdrift, men eierinteressene begrenset seg stort sett til skyldie og forrentning av kapital. På samme tid var imidlertid tømmerfløtinga i Glommavassdraget i kraftig vekst, og Høland, som er drenert av Haldenvassdraget, ble fort lite interessant for Kristiania-borgerne. For dem var det mye mer lønnsomt å drive sager ved Øyeren.

Etter hvert fattet borgerne i Halden interesse for Høland. Først kjøpte de opp tømmer, og fra 1640-tallet begynte de også å kjøpe jordegods. Ved krongodssalgene i 1660-åra kjøpte to menn, en fra Halden og en fra Kristiania, jordegods i Høland. Det er typisk at haldenseren plukket ut gårder med brukbar skog og beholdt dem, mens Kristiania-borgeren kjøpte eksisterende godssamlinger og straks solgte Høland-godset videre.

Borgergodset i Høland holdt seg noenlunde stabilt fram til 1689, og lenger fram i tid går ikke Johannesens undersøkelse. På 1680-tallet solgte borgerne likevel en del skoggårder

¹ Dette og de påfølgende to avsnittene bygger på Johannesen 1973, s. 40-59.

til bøndene, men samtidig ble det opprettet kontrakter der borgerne sikret retten til tømmeret av gårdene de solgte. Dette var fordelaktig for borgerne, mener Johannessen, fordi de slapp å administrere jordegods og skogsdrift, og fordi de hadde en fast tømmerpris å kalkulere med, men likevel ingen plikt til å kjøpe hvis de kunne få tømmer billigere noe annet sted.

Var det behovet for å sikre kontroll over tømmeret som var årsaken til at borgerne, og da først og fremst borgerne i Tønsberg, sikret seg jordegods i Stokke? Lorens Berg er knapp i sin beskrivelse av borgergodset på 1600-tallet. "Byborgernes sterke interesse for jorden var en følge av trøelasthandelens opsving", sier han.² Umiddelbart er det lett å tolke utsagnet slik at borgerne skjønnte at det var mye penger å tjene på trelast, og at de derfor ønsket kontroll over skogen. Ei alternativ tolkning er at borgerne fikk mye penger mellom hendene da handelen med trelast økte, og at dette i sin tur førte til økt interesse for jordegods i Stokke fordi de var ute etter noe å investere pengene i. Nå er det ikke så interessant å finne ut hva Lorens Berg mente med utsagnet – det er mer interessant å finne ut hvilke eierinteresser som var viktigst for borgerne med hensyn til jordegodset i Stokke. Min påstand er at borgerne bare i liten grad kjøpte jordegods i Stokke for å sikre seg tømmer. Jeg vil argumentere for at de først og fremst investerte i jordegods i Stokke for å få sikker avkastning av overskuddet fra trelasthandelen.

Trelasthandelen var i ekspansjon på begynnelsen av 1600-tallet, og i *Tønsbergs historie* skriver Oscar Albert Johnsen at borgerne i Tønsberg tok del i denne handelen. Sammenliknet med andre byer hadde Tønsberg likevel vanskelig tilgang på trelastprodukter, noe som gjorde at byen relativt sett var i tilbakegang.³ I bygdene nær kysten, og til dem må i alle fall Stokke sogn regnes, er det sannsynlig at skogene tidlig ble uthogd, og at det derfor var begrenset hvor mye tømmer som til en hver tid var mulig å ta ut derfra på 1600-tallet. Tabell 2.1 viser at skogressursene på gårdene i Stokke sogn i 1668 var betydelig mindre enn på gårdene i Skjee og ikke minst i Arnadal.

Den eldste lista over flomsager i Stokke er fra 1612 og viser at det på dette tidspunktet ble betalt skatt for tre flomsager i Stokke sogn, åtte i Skjee og fem i Arnadal. Sagene i Stokke hadde ifølge lista en total skur på 1300 bord, sagene i Skjee 4200 bord og sagene i Arnadal 2000 bord. I tillegg nevnes det at det nettopp var bygd ny sag på Gryte i Skjee, mens saga på Gjerla i samme sogn var ødelagt.⁴ Skurtallene er sikkert satt for lavt, men ikke uventet var skuren minst i Stokke sogn.

² Berg 1928, s. 42.

³ Johnsen 1934, s. 1-2.

⁴ NRA. RK. Lensregnskaper Akershus len, legg 32.2: Landskatt mikkelsmesse 1612, 32 Tønsberg len.

Skal vi tro skattelistingene, gikk sagbruksaktiviteten i Stokke kraftig ned på 1620-tallet før den tok seg noe opp igjen på 1630-tallet. I 1625 er den totale skuren i prestegjeldet oppgitt å være bare 800 bord fordelt på åtte sager, mens den i 1635 var 3400 bord fordelt på 15 sager. I 1649 er ikke skurtallet oppgitt, men det ble betalt skatt av ti sager.⁵ For de fire nevnte årstallene har jeg funnet hele 26 forskjellige sager nevnt, men bare 16 var i bruk (skattlagt) samtidig. Fekja sag er bare nevnt i bunnåret 1625 og med en skur på 50 bord. I gjennomsnitt var skuren på hver enkelt sag halvert i 1635 sammenliknet med 1612, og i hele perioden var sagbruksaktiviteten relativt minst i hovedsognet.

Tallene tyder på at skogene i prestegjeldet tidlig på 1600-tallet ble utnyttet i overkant av hva som var forsvarlig, og at det deretter ble nødvendig å la skogene være i fred ei stund. I 1635 var det igjen nok tømmer å få tak i til å drive 15 sager, men tømmertilgangen var ikke så god at hver sag kunne skjære like mange bord som i 1612. Tømmertilgangen var nok også så ustabil at de fleste sagene i enkelte år kunne bli stående ubrukte.

Fra 1620-tallet er det spesifisert hvem som brukte sagene, og i Stokke drev bøndene sagene selv. Siden ingen utenfor bondestanden er nevnt, kunne det vært grunn til å mistenke at sager brukt av borgere ikke ble skattlagt.⁶ I så fall ville de foregående betraktningene om sagbruksaktiviteten i Stokke vært ugyldige. Men ved gjennomgang av hele lenet, viser det seg at både borgere og adel er nevnt i listene. I 1625 brukte Gunde Langes enke Anne og Lucie Hansdatter, enke etter borgermester Iver Nilsen i Tønsberg, hver si sag i Vivestad, mens den senere borgermesteren i Tønsberg, Anders Madsen, i 1635 brukte ei sag på Sundby i Hof. Ut fra dette forstår vi at borgerne i Tønsberg stort sett nøyde seg med å kjøpe tømmer og trelast fra bøndene. Oscar Albert Johnsen hevder det samme i *Tønsbergs historie*, men uten å si noe om hvordan han kom til konklusjonen.⁷

Hvorfor gikk ikke borgerne mer aktivt inn i sagbruksdrifta? Den uregelmessige drifta ved sagene må ha gjort det lite lønnsomt å kjøpe opp enkeltgårder og -sager. Mulighetene for å konsentrere drifta til noen få sager ved å fløte tømmeret dit var begrenset, ettersom elvene i Stokke er få og små. Utenom flomperiodene var vannføringa liten, og det var bygd utallige dammer for å drive kvernhus og sager.⁸ Alt i alt må det ha vært mindre ressurskrevende for borgerne å la bøndene skjære og transportere sine små kvanta. Dessuten var borgerne i utgangspunktet i en gunstig posisjon, fordi bøndene i Stokke og resten av Arnadal skipreide

⁵ NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 7.4: G Landskatt martini 1625; *ibid.*, legg 16.2: Landskatt martini 1635; *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 155-156.

⁶ Borgere som bruker sager er heller ikke nevnt i skattelister for Tønsberg by.

⁷ Johnsen 1934, s. 34.

⁸ Røgeberg 2005, s. 341-342.

var forpliktet til å selge trelasten sin til dem. Men bøndene var særdeles misfornøyde med ordningen og lå stadig i tottene på borgerne i den forbindelse. Det er ingen tvil om at bøndene ofte omgikk bestemmelsene og solgte trelast direkte til utenlandske oppkjøpere.⁹

Det synes altså som om Tønsberg-borgerne ikke hadde sterke grunner for å kjøpe opp jordegods i Stokke i stor stil for å sikre seg tømmer og trelast. Etersom trelasten under alle omstendigheter måtte fraktes til Tønsberg, ville det uansett vært mer fornuftig for borgerne å skaffe seg gårder med sag og god skog i Andebu, der de nevnte listene over flomsager viser at sagene gjennomgående hadde høyere skurtall. Videre har Are Mikkelsen i sin hovedoppgave om byrådet i Tønsberg 1536-1660 funnet eksempler på at det fantes borgere som eide lite jordegods, men som likevel var blant de større trelasteksportørene.¹⁰

På bakgrunn av dette er det som forventet når tabell 3.2-3.5 viser at borgergodset ikke bare var beskjedent i første halvdel av 1600-tallet, men at så og si alt var å finne i det relativt skogfattige Stokke sogn. I 1649 var borgerne i ferd med å komme inn på eiersida i Skjee, mens i Arnadal eide borgerne og embetsmennene fremdeles i 1675 ikke mer enn 1 % av landskylda. Dette var til at overmål en bygselløs part i Nordre Kverne uten videre betydning, som Anders Madsen er ført som eier av første gang i 1661.¹¹

Borgernes fravær i det relativt skogrike Arnadal er tilsynelatende et kronbevis på at tømmer og trelast interesserte borgerne lite når de investerte i jordegods i Stokke. Så enkelt er det likevel ikke, for her blir vi lurt av statistikken. Gjennomgangen av adelsgodset i Stokke demonstrerte at Preben von Ahnen sikret seg en del av Arnadal-godset sitt, Fossnes inkludert, fra borgere. Dersom eiendomsfordelinga på slutten av 1630-tallet hadde latt seg rekonstruere, ville bildet som tabell 3.2-3.5 gir, sett vesentlig annerledes ut. Det er fornuftig å anta at borgerne, og kanskje også embetsmennene, ville eid mer jord i Arnadal på midten av 1600-tallet om ikke Preben von Ahnen hadde gjort Fossnes til sin setegård. Slik sett *kan* borgerne ha vært interessert i Arnadal-gårdene for skogens skyld, men hvorfor ga de da slipp på det jordegodset de hadde fått hand om fram til 1645?

For å besvare dette spørsmålet, kan vi se nærmere på det jordegodset som borgerne og embetsmennene satt med i 1624. I jordeboka for Tønsberg by for dette året er det stort sett angitt hva som var odelsgoods og hva som var pantegods. Panteeiet dominerte, men en god del

⁹ Johnsen 1934, s. 79-83, s. 227 og s. 279-281.

¹⁰ Mikkelsen 1996, s. 88.

¹¹ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 67b.

av jordegodset er klassifisert som odelgods. I alt har jeg funnet ni personer som eide jord i Stokke, og to av dem, kanskje tre, satt med odelsgods.¹²

Pantegodset virker nokså tilfeldig sammensatt, og det er grunn til å tro at mesteparten var pantsatt av bønder nokså kort tid før 1624. En del av pantene ble også innløst kort etter. Lucie Hansdatters 2 bpd smør i Øvre Åmot tilhørte i 1618 Simen Stangeby på Nøtterøy, og i 1649 var gården atter i bondeie.¹³ Det meste av pantegodset tilhørte imidlertid borgerne også i 1649, så flertallet av pantsetterne har vært nødt til å gi opp å løse inn jordegodset igjen. Det var sikkert utlån av ledig kapital for å sikre forrentning som lå bak ervervelsene av pantegods. Mikkelsen nevner utlån mot pant i jordegods som "[d]en andre store muligheten til plassering av kapital" ved siden av investering i trelasthandel og krambodvirksomhet.¹⁴ Sistnevnte form for investering kunne nok gi betydelig mer tilbake enn utlån mot pant i jordegods, men må ha vært forbundet med langt høyere risiko. Å investere i pantegods var nærmest risikofritt, og så lenge inflasjonen var lav, var også avkastninga god. At mange valgte tryggheten, er ikke til å undres over, men det forutsatte selvsagt også at bønder og andre jordeiere hadde behov for å låne penger.

De to borgerne som med sikkerhet eide odelsgods i Stokke i 1624, var Søren Trulsen og Maren Klausdatter. I tillegg satt muligens Hans Mogensen med odelsgods i Stokke – han er oppført straks etter Maren Klausdatter og med parter i noen av de samme gårdene. Av disse eide Søren Trulsen bare 1 bpd 16 mrk smør i Fekja. Maren Klausdatter var derimot, med sine totalt 9 skpd tunge, alt odelsgods, en av de større jordeierne i Tønsberg. I Stokke eide hun hele Langø, store parter i Mellom Feen og Vestre Kleppan og mindre parter i Klåstad og Solberg. I tillegg eide hun parter i Østre Sem på Nøtterøy, Kirkevoll i Ramnes og fire gårder i Eidsberg i Østfold. Hans Mogensen eide også parter i Vestre Kleppan og Solberg samt i Østre Sem på Nøtterøy. Hva var bakgrunnen for borgernes odelsgods?

Søren Trulsen tilhørte antakelig ætta på Fekja. I 1624 eide de to bøndene på Fekja, Kristen og Knut, 3 ½ bpd smør i Fekja hver og dessuten like parter i to utenbygds gårder.¹⁵ De var nok derfor brødre, og deres far var formodentlig den Guttorm Fekja som er nevnt i flere diplomer på 1590-tallet. Ved ett av disse henger seglet hans ved og viser at hans initialer

¹² NRA. Stattholderarkivet. Jordebøker 1624-26. D IX, pk 9: Tønsberg len, Tønsberg by, Brunla. Det er ikke oppgitt om Tønsberg-borgeren Hans Mogensens parter i Solberg og Vestre Kleppan var odelsgods eller pantegods.

¹³ NRA. RK. Lensregnskaper Akershus len, legg 49.7: Landskatt martini 1618, Tønsberg len; *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 45.

¹⁴ Mikkelsen 1996, s. 75. Med formuleringa "[i] stor grad førte slike utlån i neste omgang til ervervelse av jordegods i pant til utlåneren" (min kursivering), viser imidlertid Mikkelsen at han ikke har forstått prinsippene for datidas brukelige pant, jfr delkapittel 2.1.

¹⁵ NRA. Stattholderarkivet. Jordebøker 1624-26. D IX, pk 9: XXVIII Tønsberg len.

var GH, og i et annet er han involvert i en sak om gårdene Lundeby og Skjælberg i Sandeherrred.¹⁶ Flere diplom omhandler samme sak, og ett omtaler Oluf, Guttorm og Truls Halvorsønner på en slik måte at vi forstår at de var brødre og at Guttorm Halvorsen var identisk med Guttorm Fekja.¹⁷ Jeg skal ikke her gå inn i noen nærmere genealogisk drøfting, men Søren Trulsen må ha vært sønn av den nevnte Truls Halvorsen og medlem av en grein av Fekja-ætta som hadde tatt borgerskap i Tønsberg. Truls Halvorsen må være borgeren med samme navn som i 1591 ble valgt som utsending fra Tønsberg til hyllingen av Kristian IV.¹⁸ I dette tilfellet må vi altså regne med at bondegods var blitt borgergods ved arv.

Noen tilsvarende tilknytning til bondeætter kan ikke påvises for Maren Klausdatters vedkommende. Hennes parter i Langø, Mellom Feen, Vestre Kleppan og Klåstad var i 1649 overtatt av den ovenfor nevnte Lucie Hansdatter,¹⁹ noe som skyldes at Maren var Lucies mor. Ifølge en samtidig optegnelse var nemlig Lucie datter av Hans Bådt og Maren Klausdatter.²⁰ Allerede i 1557 nevnes en Morten Bådt i Tønsberg,²¹ så her er det trolig snakk om ei ætt med Tønsberg-røtter tilbake til midten av 1500-tallet eller tidligere. Hans Mogensen tilhørte nok ætta, og Stokke-godset kan ha vært borgergods i generasjoner.

Det spinkle utvalget til tross – odelsgods var forbeholdt de ledende slektene og/eller de slektene som var nært knyttet til bondeslektene. At pantegodset dominerte i 1624, tyder på at borgergodset hadde vært heller beskjedent på 1500-tallet og at det i 1624 var voksende.

Årsaken til at borgerne ga slipp på Arnadal-godset sitt, må etter mitt syn ha vært at de eide det kun som pant. Da en pengesterk oppkjøper som Preben von Ahnen kom på banen, var det vanskelig å holde på det jordegodset som ikke var kjøpe- eller odelsgods. Om borgerne ikke straks gikk med på å transportere pantene sine til Preben von Ahnen, kunne han bare gi pantsetterne penger til å innfri pantene – da på vilkår av at jordegodset straks skulle pantsettes eller selges til ham. For å få pantsetterne, som vel stort sett var bønder, på si side, kunne han tilby dem noen riksdaler ekstra. Nå kan Jens Ingvorsen ha hatt skjøte på Fossnes, men nettopp den gården må ha vært så viktig for Preben von Ahnen at han kan ha gitt Jens Ingvorsen et tilbud som det ikke var verdt å avslå.

Dette tolker jeg slik at Preben von Ahnen sperret borgerne ute fra eiendomsmarkedet i Arnadal, og derfor er det noe problematisk å hevde at borgerne i Tønsberg var lite opptatt av

¹⁶ NRA. Diplomsamlingen. Sørby i Skjee, 17. mai 1592; NRA. Diplomsamlingen. Tønsberg, 18. juni 1596.

¹⁷ NRA. Diplomsamlingen. Tønsberg, uten dato 1597.

¹⁸ Johnsen 1929, s. 51.

¹⁹ NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 29.5: D Odelsskatt, lenet og byen, 1649.

²⁰ Storm 1880, s. 152.

²¹ Johnsen 1934, s. 37.

tilgang på tømmer og trelast når de engasjerte seg på eiendomsmarkedet i prestegjeldet. Jeg mener likevel at dette kan sannsynliggjøres. For det første viser tabell 3.2-3.5 at bønder i 1624, 20 år før Preben von Ahnen begynte å gjøre seg gjeldende for alvor, eide minst 45 % av den samlede landskylda i Skjee og omkring 30 % av den samlede landskylda i Arnadal. Det var derfor gode muligheter for borgerne til å kjøpe gårder i prestegjeldets skogrikeste deler, men likevel eide de jordegods så å si bare i hovedsognet Stokke. For det andre burde de, da de etter hvert fikk pant i jordegods i Skjee og Arnadal, ha sikret seg skjøter dersom det var viktig å kontrollere nettopp dette jordegodset. Når vi i tillegg har sett at det var mest praktisk å kjøpe trelast av bøndene, mener jeg at investeringene i Stokke først og fremst var motivert av å få avkastning, i form av landskyld og bygselavgifter, på ledig kapital. Da spilte det ingen rolle om gårdene de investerte i var gode skoggårder eller ikke.

Et konkret tilfelle som underbygger denne slutninga, er den kjente Anders Madsen (1609-1670), som i ei årrekke var borgermester i Tønsberg. Gjennom ekteskap, handel med trelast og kramvarer, redervirksomhet, utlån av penger mot pant i jordegods og generelt god nese for forretninger, bygde han opp en formue som ingen i Tønsberg engang var i nærheten av å kunne måle seg med. Lorens Berg har beregnet at Anders Madsen ved sin død eide rundt 330 skpd tunge og at den samlede formuen kan ha utgjort 90 000 rd.²² Sagbruksdrifta kunne foregå langt unna – som nevnt drev han sag på Sundby i Hof i 1635, der den oppgitte skuren var på over 1700 bord. Trelasthandelen foregikk i liten grad i Tønsberg – derimot hadde han filialer i Larvik, i Holmestrand og ikke minst på Strømsø. I 1660-åra kjøpte han også Ulefoss-sagene i Telemark.²³ På denne måten oppsøkte han tømmeret der det fantes.

Et blick på jordegodslistene antyder at jordegods i Stokke var relativt uinteressant for ham, til tross for nærheten til Tønsberg. Ifølge odelsskatten 1649 eide han da parter i over 40 gårder, men ingen av dem lå i Stokke.²⁴ Først utover i 1650-åra kom Anders Madsen inn som jordeier i Stokke, og i 1661 er han oppført som eier av 11 skpd tunge fordelt på 13 gårder,²⁵ noe som tilsvarer 5 % av den samlede landskylda i Stokke. Ei sammenligning med hva jeg har funnet ut om eierforholdene i 1649, viser at fem av gårdene eller gårdpartene da var krongods, mens én var adelsgods. To av disse seks gårdene, Alby og Store Var, utgjorde alene 7 skpd tunge, så mesteparten av ervervelsene kom gjennom tilpanting og kjøp fra kronen og adelen.

²² Johnsen 1934, s. 103-120.

²³ Johnsen 1934, s. 107; Rian 1997, s. 115.

²⁴ NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 29.5: D Odelsskatt, lenet og byen, 1649. Anders Madsen eide riktignok en part i Tangen på Veierland i 1639 (NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 19.2: Odelsskatt, Tønsberg by, påske 1639.), men den var i 1649 gått over til svogeren Truls Olsen.

²⁵ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 44a-70a.

De øvrige sju gårdpartene, vesentlig bygselløse parter, var stort sett overtatt fra bønder. Knapt noe av dette var overtatt fra selveiere – det var innenbygds og utenbygds bønder som overdro småparter til Anders Madsen. I første omgang var det nok som regel snakk om pant, men med tida fikk han trolig skjøte også, for av mine undersøkelser av eierforholdene i 1699, går det fram at arvingene hans fremdeles eide disse gårdpartene da.

Et diplom fra 1656 illustrerer hvordan bøndene vendte seg til Anders Madsen når det var behov for penger. Anders på Gran i Andebu hadde først, "formedelst tildriffuende Nød och Trang", pantsatt gården sin til rådmann Henrik Klaussen i Tønsberg for 150 rd med 6 % rente. Da det var umulig å klare forpliktelsene, ble løsningen for Anders Grans enke og barn å få Anders Madsen til å innløse pantet i 1652, og fire år senere ga de ham skjøte.²⁶ Med sine enorme ressurser, kunne Anders Madsen sikkert strekke seg litt lenger enn andre utlånere, og det kan ha ført til at bøndene helst ville låne av ham.

På 1660-tallet økte ikke Anders Madsens Stokke-gods vesentlig, og i 1675 eide enka, Karen Olufsdatter Stranger, bare to gårdparter i Stokke som mannen ikke hadde eid i 1661.²⁷ Derimot var tre gårder som Anders Madsen i sin tid hadde overtatt fra kronen, nå blitt innløst og innlemmet i grevegodset.²⁸ Det som virkelig ga Anders Madsens arvinger forsterket grep om gårdene i Stokke, var at det store lånet som Preben von Ahnen fikk i 1670, ble innfridd med store mengder jordegods omkring 1685.²⁹

Anders Madsen og hans arvingers ervervelser av jordegods i Stokke var altså uten tvil foranlediget av pengeutlån, først og fremst til kronen og adelen, men i noen grad til bønder. Trelasthandel må sies å ha vært viktig med hensyn til oppbygginga av formuen, men skogene i Stokke må ha spilt en ubetydelig rolle i denne sammenhengen.

At borgerne kun investerte i jordegods i Stokke for å få avkastning av ledige midler, er likevel et forenklet bilde som må modifiseres noe. For mindre aktører var det mulig å utnytte skogene, i alle fall dersom forholdene ellers lå til rette. Trelasthandleren Kristen Simensen i Sandefjord er det fremste eksempelet på dette.³⁰ I 1675 var han eier av 5 bpd smør i hver av gårdene Skjelbred, Øvre Løke og Gjelstad. I alle gårdene var det 1 bpd smør selveiergods,³¹ men Kristen Simensen må ha hatt bygselretten til alle tre, og dermed satt han med retten til å

²⁶ NRA. Diplomsamlingen. Innlån (foto) fra DRA. AM, fasc. CIII nr. 18. Tønsberg, 23. juli 1656.

²⁷ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1843: Jarlsberg grevskap 1674-1675, inntektsvedlegg, lit H, odelsskatt 1675.

²⁸ Dette hadde greven rett til, jfr Rian 1980, s. 17.

²⁹ Se delkapittel 6.3.

³⁰ Fagerli 2006, med tilleggsopplysninger i Hunskaar 2006, redegjør for Kristen Simensens slekt. Han var etter alt å dømme dattersønn av Kort Coldevin, borger i Tønsberg.

³¹ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1843: Jarlsberg grevskap 1674-1675, inntektsvedlegg, lit H, odelsskatt 1675.

utnytte gårdenes skoger. Sannsynligvis eide han jordegodset som pant; det finnes vitnesbyrd om at han hadde tilpantet seg halve Skjelbred for 116 rd i 1667 og 2 ½ bpd smør i Gjelstad for 43 rd.³²

Det kan ikke være tilfeldig at Kristen Simensen tilpantet seg nettopp disse tre gårdene. Det som gjorde at forholdene lå godt til rette i dette tilfellet, var at gårdene var blant dem som hadde relativt gode skoger.³³ Videre er det snakk om nabogårder i Skjee sogn, ned mot grensa mellom Skjee og Sandeherred. Transportmulighetene ned mot innsjøen Goksjø var gode, og derfra var veien kort til Sandefjord. Det må derfor ha vært enklere for en trelasthandler med base i Sandefjord å gjøre seg nytte av de tre gårdene enn for en i Tønsberg. Kristen Simensen involverte seg også i sager i Kodal sogn i Andebu,³⁴ og transportveiene fra henholdsvis Kodal og de tre gårdene i Skjee må ha møtt hverandre ved Goksjø.

Et annet eksempel på at skogressurser spilte en viktig rolle for borgerne, har vi kanskje i forbindelse med at Anbjørn Lauritsen i Tønsberg i 1646 fikk Nordre og Søndre Stavnum i pant av kronen. Disse to gårdene var det eneste krongodset i Stokke som Anbjørn Lauritsen sikret seg, og samtidig to av bare fire gårder i Stokke sogn som i 1661 ble sagt å ha skog til sagtømmer.³⁵ Foruten Stavnum-gårdene eide imidlertid ikke Anbjørn Lauritsen annet i Stokke enn en bygselløs part i Haugan, så han kan ikke sies å ha satset hardt på å kontrollere skog i Stokke. Eksemplene med Kristen Simensen og Anbjørn Lauritsen rokker etter mitt syn ikke ved hovedinntrykket, som er at den langt viktigste eierinteressen for borgerne med hensyn til Stokke-gods var avkastning av overskuddskapital i form av inntekter fra bygselpenger og landskyld.

Embetsmannsgodset i Høland på 1600-tallet var mindre og mer tilfeldig enn borgergodset.³⁶ Embetsmennene etablerte seg som godseiere i Høland et par tiår inn på 1600-tallet, noe som faller sammen med utviklinga i andre bygder. En topp ble nådd omkring 1670, og siden ble embetsmannsgodset stadig mindre.

Fram til 1680-åra var det nesten bare geistlige embetsmenn, stort sett lokale prester i Høland og de nærmeste prestegjeldene, som hadde jordegods i Høland. Hvilken nytte hadde prestene av dette jordegodset? Ervervelsene må sees i sammenheng med prestebolsgodset som

³² SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 9 (1761-1766), fol. 239b-241b (Skjelbred); *ibid.* Tingbok nr. 1 (1689-1690), fol. 60a (Gjelstad). Forskjellen i pantebeløpene er påfallende, særlig da det skal ha fulgt bygsel med begge parter.

³³ NRA. RK. ROA. Matrikler og jordebøker. II Matrikler, bd 19, fol. 89b-90b.

³⁴ Fagerli 2006, s. 380.

³⁵ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, særlig fol. 48b-49a.

³⁶ Dette og de påfølgende tre avsnittene bygger på Johannessen 1973, s. 60-70.

prestene disponerte i kraft av sine embeter. De geistlige i Høland sikret seg ved et par tilfeller jordegods som lå slik at det kunne brukes som underbruk til prestegården og kapellangården. Det var også en mulighet for å trekke leilendinger inn i drifta av embetsgårdene. Prester både i Høland og andre prestegjeld kunne ha nytte av å kjøpe bygselløst jordegods i gårder der deres respektive prestebol rådet bygselen. Det forenklet innkrevinga av landskyld, men viser også at prestenes embetsgods og privatgods kunne flyte sammen.

De verdslige embetsmennene med jordegods i Høland, var mest offiserer som skaffet seg residensgårder. I tillegg var fogdene tidvis representert med jordegods, men de beholdt ikke eiendommene lenge. I noen tilfeller kunne fogdens eierparter skrive seg fra skifter der han hadde tilgodehavender.

Selv om residensgårder og underbruk forekom, mener Johannessen at mesteparten av embetsmennenes gods var mer eller mindre tilfeldig kapitalplassering. Da embetsmennene på slutten av 1600-tallet solgte unna mye av godset sitt i Høland, lot de fremdeles mye kapital være bundet opp i lån som var sikret med pantobligasjoner. Noen embetsmenn drev sagbruk, men jordegodset bar ikke preg av å være bygget opp om skogressurser. At embetsmennene ikke hevdet seg bedre i trelastnæringa, forklarer Johannessen med at borgerne kontrollerte omsetningsapparatet i byene, samtidig med at embetene krevde sitt og at det var forbud mot embetsmennenes handelsvirksomhet.

Hvordan passer så dette med embetsmannsgodset i Stokke? Med undersøkelsene av borgergodset friskt i minne, er det ingen grunn til å vente at embetsmannsgodset i Stokke var bygd opp omkring trelasthandel, men på den annen side var det, som tidligere nevnt, nære slektsbånd mellom borgerne og en del av embetsmennene, og noen fortjener karakteristikken embetskjøpmenn.

I motsetning til i Høland, er det en fogd som er den første embetsmannen vi kjenner med jord i Stokke. Brunla-fogden Jacob Jensen (Hvid) hadde i 1624 pant i hele Lille Husum og en part av Søndre Råstad på vegne av sin hustru og sine stebarn.³⁷ Hustru, stebarn og jordegods hadde han tydeligvis overtatt etter formannen i embetet, Jørgen Jørgensen, som hadde samlet opp pantegods i ca. 35 gårder – flest i Sandeherred, der han bodde på gården Hjertnes. Jordegodset hadde han fått hand om ved å yte bønder små lån og ved å kjøpe eierparter billig av arvinger som ikke kom overens. Men ingen av de to fogdene klarte å holde orden på regnskapene sine, så kronen beslagla hele jordegodset i 1628. Ove Gjedde, som på den tid var

³⁷ NRA. Stattholderarkivet. Jordebøker 1624-26. D IX, pk 9: XXVIII Brunla len.

lensherre i Brunla og Numedal len, løste inn en del av jordegodset, deriblant Stokke-godset, og eide det ennå i 1639 – han var da blitt lensherre i Tønsberg len.³⁸ Fogdenes periode som jordegodseiere i Stokke ble derfor kort i denne omgang, men vi skal merke oss til senere hvordan jordegodset var blitt anskaffet.

I landskatten 1630 er ingen prester i Tønsberg len nevnt som jordeiere i det hele tatt, men i ei tilsvarende skatteliste fem år senere, er hele fem prester oppført.³⁹ Det tyder på et gjennombrudd for prestene som jordeiere omkring 1630, akkurat som i Høland. Det er dog påfallende at prestenes privatgods skulle øke så raskt, noe som kan tyde på at prestene hadde nytt godt av skattefrihet tidligere. Flere av dem eide jordegods i andre deler av Østlandet, noe som neppe var tilpantet fra lokale bønder, men som kanskje var arv. En mulighet er selvsagt at prestene allerede på 1620-tallet eide jordegods, men ikke tilstrekkelig mye til å måtte skatte av det. Vi skal ikke dvele ved dette, for Stokke-presten, herr Kristoffer Hansen Stockman, er ikke oppført med jordegods. Herr Jørgen i Ramnes eide derimot 10 ½ bpd smør i Haugan i Stokke, men det vet vi sikkert var relativt nyervervet. Som nevnt i delkapittel 6.1.2 var parten i Haugan tidligere Skjærnes-gods, og herr Jørgen hadde kanskje fått det i pant. I delkapittel 6.1.1 så vi også at herr Hans Jacobsen Jersin i Hedrum eide Fossnes i 1636, som også var gammelt adelsgods. Kanskje foretrakk adelen å pantsette til geistlige? Som prest for Lange-familien på Fresje i Hedrum, hadde i alle fall herr Hans utvilsomt kontakter inn i det adelige nettverket.

Ifølge Lorens Berg var nevnte herr Kristoffer (ca. 1573-1642) den første presten som eide jordegods i Stokke, og "i aarenes løp gik der adskillige gaarder og gaardsparter over paa hans hænder".⁴⁰ At herr Kristoffer skaffet seg jordegods er sikkert,⁴¹ men jeg kan ikke skjønne annet enn at Berg må ha overdrevet omfanget av jordegodset betydelig. I diverse skattelister for 1641 og 1642 har jeg lett forgjeves etter herr Kristoffer, og da herr Peder Skaubo i Andebu er oppført med sitt jordegods, kan ikke skattefrihet være forklaringa på at herr Kristoffer ikke er med.⁴² I 1643 er derimot enken Margrete tatt med i båtsmannsskatten, men da hun skattet av et jordegods på beskjedne 11 lpd tunge,⁴³ kan neppe herr Kristoffer ha

³⁸ Berg 1918, s. 386-387; NRA. Stattholderarkivet. D IX, pk. 17: Adelsjordebøker 1633-1639, Ove Gjedde, datert 12. mars 1639.

³⁹ NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 11.7: P Landskatt 14 dager etter martini 1630; *ibid.*, legg 16.2: Landskatt martini 1635.

⁴⁰ Berg 1928, s. 109.

⁴¹ Han kjøpte Gåsøy i 1631, jfr Berg 1928, s. 109. Gåsøy ble dog skyldsatt først i 1720, jfr NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1887: Jarlsberg grevskap 1723, inntektsvedl. nr. 1, beregningsmanntall 1723.

⁴² NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 21.3: C Unionskatt fastelavn 1641; *ibid.*, legg 22.4: Unionskatt fastelavn 1642 *ibid.*, legg 22.6: Båtsmannsskatt 1/3-1642.

⁴³ NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 23.8: Båtsmannsskatt 1/3-1643.

eid vesentlig mer uten at det ble fanget opp i skattelistene. Når Lorens Berg tillegger ham så mye jordegods, kan det være at han ved en glipp forvekslet ham med sønnen Hans Kristoffersen Stockman, som etterfulgte sin far i kallet.

Med herr Hans fikk bøndene i Stokke en sogneprest som samtidig var en av de største jordeierne i prestegjeldet. For 1661 har jeg beregnet hans jordegods i Stokke til drøyt 13 skpd tunge eller rundt regnet 6 % av den samlede skylda i prestegjeldet. Jordegodset var noenlunde jevnt fordelt mellom sognene Stokke og Skjee, og mesteparten var kommet til i løpet av 1650-åra. I 1649 er han nemlig bare oppført med parten i Haugan som herr Jørgen hadde i 1635, og dertil hele Døvle i Stokke.⁴⁴ Hvordan skaffet herr Hans seg så mye jordegods, og går det an å påvise liknende eierinteresser som dem Knut Johannessen tilla prestene i Høland?

Med utgangspunkt i ei skatteliste fra 1664,⁴⁵ der herr Hans hadde lagt ytterligere noen gårdparter til sitt jordegods, har jeg foretatt ei sammenlikning med det underlagsmaterialet jeg skaffet meg for 1649 og 1661 i kapittel 3, for å se hvem jordegodset var ervervet fra. Det viser seg at relativt betydelige parter i Mellom Feen, Haslestad og Grytingen hadde tilhørt Lucie Hansdatter i Tønsberg. I de to sistnevnte gårdene var Lucies tidligere gods i 1661 delt mellom herr Hans og Tønsberg-borgeren Ole Holchs arvinger, slik at herr Hans hadde overtatt 2/3 og Ole Holchs arvinger 1/3. Dette kan minne om ei arvedeling der herr Hans fikk en brorlodd og Ole Holchs arvinger fikk en søsterlodd. Ole Holch var ganske riktig gift med ei søster av herr Hans, men det var Ole Holch som var sønn av Lucie Hansdatter,⁴⁶ så denne godsovergangen fortøner seg mystisk dersom det virkelig er snakk om arv. Én mulighet er at godsovergangen heller var et resultat av makeskifter mellom svogere – en annen mulighet er at herr Hans var formynder for Ole Holchs sønn Iver, og at han disponerte jordegods på hans vegne.

Herr Hans' øvrige jordegods var i hovedsak overtatt fra bønder, både fra selveiere og fra bønder i Stokke og naboprestegjeld som eide parter i gårder de ikke selv brukte. I mange tilfeller må han ha sanket parter fra flere eiere, for eierforholdene på noen av gårdene hadde tidligere vært nokså kompliserte. Sannsynligheten taler for at herr Hans tilpantet seg det meste av dette, for senere skjøter og rettssaker viser at så var tilfelle for flere av gårdene.⁴⁷ Han må ha hatt godt med midler til utlån, og mange bønder ser ut til å ha kommet til ham. De kan ha sett det som en fordel å pantsette til en person som var lett tilgjengelig, og det var nok få blant

⁴⁴ *Skattematrikkelen 1647*, bd VI, s. 43-44.

⁴⁵ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1839: Jarlsberg grevskap 1664-1673, inntektsvedlegg 1664, lit. H, odelsskatt for Tønsberg amt og by.

⁴⁶ Finne-Grønn 1948.

⁴⁷ Se f.eks. SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Pantebok nr. I-I (1699-1706), fol. 17b-18a (Amundrød), fol. 24a-25a (Korterød) og fol. 133b (Oserød).

eliten som bøndene var i så jevnlig kontakt med som sognepresten. En stor andel av prestens jordegods hadde for øvrig en generasjon tidligere tilhørt de to bøndene i Stokke som eide mest jordegods, svogerne Søren Kristoffersen på Vestre Gjennestad og Jacob Andersen på Skarpeborge, og det ser ut til at de av deres arvinger som ikke klarte å holde seg oppe, i stor grad benyttet herr Hans når de ville pantsette jordegodset sitt.

Herr Hans' jordegods skrev seg altså i hovedsak fra tilpanting og sannsynlig arv, men lå det spesielle eierinteresser til grunn for hvilke gårder han sikret seg? Knut Johannessen fant at det ofte var en sammenheng mellom prestenes privatgods og det prestebolsgodset som de disponerte i kraft av embetene sine. Blant de 15 gårdene herr Hans i 1664 eide landskyld i, var det bare to, Haslestad og Gryte, der også prestebølet hadde rett på landskyld. Dette forenklet selvfølgelig innkrevinga av landskyld noe, men sammenfallet synes å være en tilfeldighet og ikke noen bevisst jordegodspolitik. Derimot kan det ha vært en bevisst politikk fra herr Hans' side å arrondere jordegodset slik at alt lå innenfor prestegjeldets grenser. De 15 gårdene han var eier eller deleier av i 1664 lå alle i Stokke og Skjee sogn, mens han for eksempel i 1653 eide landskyldparter i gårder i både Ramnes, Botne, Slagen, Andebu og Sandeherred.⁴⁸ Av praktiske grunner var det utvilsomt enklest å oppbære landskyld fra sine egne sognebarn, i tillegg til at bøndene kanskje ville være ekstra påpasselige med å oppfylle forpliktelsene overfor deres religiøse leder.

Det er ingenting som tyder på at herr Hans selv tok noen av gårdene han pantet til seg i bruk eller la dem som underbruk til gårdene sine. Han var bruker både på Prestegården, på presteenkesetet Østre Gjennestad og på Ragnhildrød. De to første gårdene var prestebolsgods, mens han faktisk bygslet den siste av Else Friis på Skjærnes.⁴⁹ 1664-manntallet viser at han baserte drifta av gårdene på tjenstedrenger og husmenn. På prestegården var det tre tjenstedrenger og seks husmenn, på Østre Gjennestad én tjenstedreng og to husmenn, og på Ragnhildrød var det én tjenstedreng og tre husmenn.⁵⁰ Det foreligger ingen vitnesbyrd om at herr Hans' leilendinger måtte hjelpe til på disse tre gårdene, men det er rimelig å anta at deres arbeidskraft ble benyttet i perioder.

Perioden fra 1650-tallet og utover kan ha vært en storhetsperiode for sogneprestene med hensyn til å eie jordegods. Jeg har ikke undersøkt forholdene for noe større geografisk område, men jeg registrerer at også sognepresten i Andebu, herr Jens Pedersen Skabo, bygde opp et stort jordegods på samme tid. Ved sin død i 1664 eide han jordegods i 11 gårder, og ni

⁴⁸ NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 31.8: D Odelsskatt, lenet og byen, 1653.

⁴⁹ NRA. RK. ROA. Landkommisjonen 1661, bd 11, fol. 44a, fol. 59a og fol. 63b.

⁵⁰ NRA. RK. ROA. Folketellinger og manntall. Sognepr. manntall 1663-66, bd 10, Stokke, dat. 17. des. 1664.

av disse lå i Andebu.⁵¹ Bakgrunnen for at prestene slo seg opp som jordegodseiere, må ha vært at bøndene hadde det økonomisk vanskelig på denne tida, noe jeg kommer tilbake til i neste kapittel. Prestene sto seg bedre, for stadig økende folketall ga større inntekter for dem. Etter herr Hans' tid var det lite nytt jordegods i Stokke som ble ervervet av prester, og henimot 1700 var så godt som alt avhendet. Det hendte siden at prester, i likhet med borgere, lånte ut penger mot underpant i jordegods, men denne aktiviteten var forsvinnende liten målt mot herr Hans' engasjement som jordegodseier midt på 1600-tallet.⁵²

Ved siden av herr Hans var det én annen embetsmann som satt med mye jordegods i Stokke på midten av 1600-tallet, og det var tolleren Hans Hvid på Skjærnes, som allerede er nevnt i kapitlene om kirkegodset og adelsgodset. I delkapittel 6.1.2 viste jeg til at han på 1630-tallet overtok Skjærnes og en del andre gårder fra Klaus Brockenhuus og Emerense Pedersdatter. Med gårdene Tufte, Brunstad, Søndre og Mellom Hvalberg og Sjestok, som ligger geografisk samlet rundt Skjærnes, skaffet Hans Hvid seg et aldri så lite eiendomskompleks. Selv om han ikke var adelig, klarte han faktisk å få beholde skattefriheten for Skjærnes, visstnok "for hans bestillings skyld, efterdi hans besværlighed og reisen i mellem toldstederne var stor", som Vincents Bildt skal ha uttrykt det.⁵³

Hvilken hensikt tolleren hadde med å skaffe seg jordegodset, er uvisst. Det kan være at Klaus Brockenhuus lånte penger av ham og ikke klarte å gjøre opp for seg. I så fall måtte Hans Hvid overta Skjærnes og de andre gårdene enten han hadde en plan med det eller ikke. Fra annet hold vet vi at han i 1635 kjøpte 1000 bord av en bonde i Hof,⁵⁴ og som toller med daglig oppsyn med trelasteksporten, må det ha vært naturlig å prøve seg på trelasthandel selv. Han kan derfor ha vært på utsikt etter jordegods for å øke trelasteksporten sin, men på den annen side er det underlig at han på det grunnlaget valgte gårder i det som må ha vært Stokkes skogfattigste strøk. Vi kan bare konstatere at Hans Hvid viste handlekraft når det gjaldt å arrondere jordegodset sitt, idet han, som nevnt i kapittel 5, fikk makeskiftet til seg Stokke prestebols part i Skjærnes. Det ser også ut til at det var han som fikk lagt Hogsrød og Vergø som underbruk til Skjærnes.⁵⁵

Hans Hvids bakgrunn er ukjent, men navnet tyder på at han var dansk. Kanskje kom han fra en velbemidlet familie, men i og med at han var toller, er det fristende å spekulere i

⁵¹ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1839: Jarlsberg grevskap 1664-1673, inntektsvedlegg 1664, lit. H, odelskatt for Tønsberg amt og by.

⁵² En gjennomgang av skiftematerialet for første halvdel av 1700-tallet har bare avdekket tre dødsbo der panteobligasjoner til geistlige var blant heftelsene.

⁵³ Berg 1928, s. 168-169.

⁵⁴ NRA. RK. Lensregnskaper Tønsberg len, legg 16.2: Landskatt martini 1635.

⁵⁵ Se delkapittel 6.1.2.

om han også la seg opp en del midler gjennom tollsvik. Han kan ha tatt imot bestikkelser for ikke å kreve full toll, og han kan ha eksportert trelast for egen regning uten å fortolle den. Da han døde midt på 1650-tallet, klarte ikke barna å holde på jordegodset. Brunstad, Hvalberg-gårdene og Sjustok ble raskt solgt til Vincents Bildt, og kort etter 1661 ble også Skjærnes og Tufte overdratt til Bildts enke.⁵⁶ Kanskje ønsket de selv å selge, men mer trolig var salgene initiert av Bildts mål om å gjøre Melsom til en storgård og å samle jordegods rundt den.

Fogden Klaus Røyem, senere amtsforvalter i Larvik grevskap og amtmann i Lister og Mandals amt, la aldri under seg Stokke-gods i samme mengde som herr Hans og Hans Hvid, men han må nevnes her fordi han er et godt eksempel på hvordan embetsmenn ble jordeiere. I 1699 satt arvingene hans med halve Øvre Møkkenes og mesteparten av gårdene Sundby og Søndre Vølen, og ifølge Lorens Berg eide han ei tid også Døvle i Stokke.⁵⁷ Fra tingbøkene har vi et par eksempler på at han hadde pant i andre gårder også.⁵⁸ Måten han skaffet seg parten i Øvre Møkkenes på er kjent i detalj, og den er sannsynligvis typisk for hvordan han og andre embetsmenn i rett posisjon kunne sikre seg jordegods med håp om fortjeneste.

På skiftet etter selveieren Knut Olsen på Øvre Møkkenes, som må ha funnet sted noen tid før 4. april 1679, sørget Klaus Røyem for å utløse en del kreditorer som hadde lånt Knut penger mot sikring i jordegodset hans. Røyem utstedte nevnte dato en skrivelse der han tilbød Knuts to søsken å innløse odelsgodset deres – hvis ikke ville han selge gården eller bygsle den bort.⁵⁹ Småkreditorene var neppe interessert i små skyldparter, og de hadde vel heller ikke pengemakt til å løse inn hele gården. Jeg tror at Røyem så en mulighet til profitt ved å løse inn gårder og selge dem videre. Som fogd var han i posisjon til å innrømme seg selv kreditt ved hjelp av skattepengene,⁶⁰ og på den måten hadde han god anledning til å løse inn jordegods når sjansen bød seg. Et senere innløsningsbrev tyder på at han løste ut kreditorerne og overtok jordegods i forbindelse med et skifte på Nedre Møkkenes i 1677 også.⁶¹ Om Røyem oppnådde fortjeneste, er usikkert. Søndre Vølen viste seg vanskelig å få bygslet bort, og gården sto øde i flere år rundt 1700, noe som naturligvis ikke ga avkastning.⁶² Øvre Møkkenes fikk han ikke solgt i 1679 – arvingene solgte gården på auksjon i 1702, og det utløste en odels sak på tinget

⁵⁶ Se delkapitlene 6.2.1 og 6.3.

⁵⁷ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1868: Jarlsberg grevskap 1697-1699, beregningsmanttall 1699; Berg 1928, s. 341.

⁵⁸ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 1 (1689-1690), fol. 7a; *ibid.* Tingbok nr. 2 (1690-1692), fol. 10a.

⁵⁹ NRA. Localia, pk. 25: Skrivelse fra Klaus Røyem, datert Hjertnes 4. april 1679.

⁶⁰ Rian 1980, bl.a. s. 40-42. Røyem var for øvrig skipsreder og en typisk embetskjøpmann.

⁶¹ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 1 (1689-1690), fol. 7a.

⁶² Se f.eks. SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 3 (1697-1699), fol. 86a; *ibid.* Tingbok nr. 4 (1699-1703), fol. 66a-66b.

der det bl.a. ble vitnet at Røyem ikke hadde vært så flink til å gi alle kreditorene de pengene de skulle ha.⁶³ Knut Johannessen viser som nevnt til at fogdene i forbindelse med skifter kunne overta små landskyldparter som dekning for tilgodehavende, men her har vi fått demonstrert en langt mer aggressiv framgangsmåte ettersom Klaus Røyem overtok i andre kreditorens sted, og dermed sikret seg store landskyldparter der bygselen fulgte med.

I Høland skaffet enkelte offiserer seg residensgårder, men det var lite utbredt i Stokke før 1700. En løytnant Nikolai Riis, som var eier og bruker av halve Sjuerød ca. 1690-1701,⁶⁴ er den eneste jeg har funnet. På 1700-tallet fantes det noen flere, og de skal vi komme tilbake til i delkapittel 8.2.3.

Det er to sentrale trekk ved borgernes og embetsmennenes jordegods i Stokke på 1600-tallet. For det første var det stadig økende, og gårder og parter som først var kommet i deres eie, ble stort sett overdratt, ved salg eller arv, til andre borgere og embetsmenn. Disse gruppene var også de som overtok mesteparten av adelsgodset. Det var ikke før på 1680- og 1690-tallet at bøndene så smått begynte å gjenvinne jordegods, og da først og fremst det jordegodset som herr Hans hadde eid. For det andre ble jordegodset samlet innen noen få slektskretser. Hvilke slektskretser var dette, og hvorfor gikk det slik?

Den viktigste slektskretsen besto av etterkommerne til borgermester Anders Madsen. Anders Madsen døde i 1670, og enken Karen Olufsdatter Stranger beholdt mye jordegods inntil sin død 28 år senere. Sønnen Oluf Tonsberg døde allerede i 1669, og figurerer derfor ikke som jordeier i Stokke. Det gjør derimot de øvrige barna som vokste opp, Mathias de Tonsberg, Stig Tonsberg og Kirsten, gift med Nils Toller d.y. Av disse var Mathias (1638-1705) *rigens skriver* i Norge, kanselliråd og amtmann i Buskerud amt og fra 1704 etatsråd. Hans jordegods ble arvet av sønnen, stiftamtmann Vilhelm de Tonsberg. Stig (1646-1690) var kjøpmann i Skien, mens Kirstens (d. 1701) ektemann Nils Toller (d. 1676) var assessor i Overhoffretten og siden viselagmann i Tønsberg. Nils og Kirsten Tollers jordegods gikk over til svigersønnene, general Caspar Herman Hausmann og general Hans Ernst Tritschler. Også Anders Madsens brorsønn, Mads Gregersen (1651-1733), som var toller og borger i Tønsberg, kan regnes med til slektskretsen.⁶⁵

Mine beregninger viser at denne slektskretsen i 1699 eide litt over 50 skpd tunge i Stokke, noe som tilsvarer nesten 23 % av all landskylda i Stokke og litt over halvparten av det

⁶³ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 5 (1703-1706), fol. 58a-61b.

⁶⁴ Berg 1928, s. 221.

⁶⁵ Slektsoplysningene er hentet fra Johnsen 1934, s. 119-120 og s. 336-337 og Rian 1980, s. 68.

totale borger- og embetsmannsgodset i prestegjeldet. Dominansen kunne vært enda større om ikke Stig Tonsberg hadde solgt unna Melsom og en del andre gårder til sin tidligere forpakter på Melsom, Peder Wulf, i 1684.⁶⁶ Peder Wulf eide i 1699 11 % av all landskylda i Stokke, men da hadde han i tillegg kjøpt inn en del eierparter fra andre borgere og embetsmenn. Stig Tonsberg solgte praktisk talt alt han eide i Stokke til Peder Wulf – i 1699 eide arvingene bare en liten part i Klåstad.⁶⁷ Bakgrunnen for salget kan ha vært at Melsom var i ferd med å få sin gamle skattefrihet inndratt,⁶⁸ samtidig som Stig Tonsberg hadde forretninger og eiendommer i Telemark å konsentrere seg om.

Nettopp Peder Wulf og hans etterkommere er den andre slektskretsen som samlet mye jordegods i Stokke. Da Wulf-familien beholdt mesteparten av jordegodset gjennom hele den perioden som denne oppgaven omfatter, vil jeg vente til delkapittel 8.2 med å si mer om dem.

Når jordegodset ble samlet på få hender, tror jeg at det må sees i sammenheng med at byen lå geografisk vanskelig til for trelasthandel. Allerede omkring 1630 var trelasthandelen i Tønsberg i ferd med å forbeholdes de få. Skipenes tonnasje økte, og det enkleste for skipperne var å handle med noen få store trelasthandlere framfor mange små.⁶⁹ Dermed samlet også fortjenesten seg på få hender, og det ble færre som hadde overskudd til å investere i eiendom. For noen ble overskuddet fra handelen og jordegodset mye større enn forbruket, og da ble det stadig ledige midler til å investere i nytt jordegods. Anders Madsen var i en særklasse blant disse. De som tapte terreng på trelastmarkedet kunne motsatt havne i onde sirkler der verdiene i jordegods måtte realiseres for å dekke forbruk og eventuelle underskudd i forretningene. Og ei gammel enke som Lucie Hansdatter, kunne sikkert leve godt på avkastninga av jordegodset på sine eldre dager.

Anders Madsen ble utvilsomt også hjulpet av at han i 1653 fikk ti års skattefrihet av odelsgodset sitt.⁷⁰ Odel på noe jordegods hadde han vel knapt rukket å opparbeide seg på det tidspunktet, så det spørs om ikke han i realiteten fikk skattefrihet på hele jordegodset sitt. Anders Madsens pengeutlån til kronen og Preben von Ahnen gjorde at han, og etter hvert hans etterkommere, overtok mye krongods og en stor del av Fossnes-godset. Dernest kjøpte svigersønnen Nils Toller i 1664 Melsom og Skjærnes med underliggende gods av Vincents Bildts

⁶⁶ Berg 1928, s. 187.

⁶⁷ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1868: Jarlsberg grevskap 1697-1699, beregningsmanntall 1699.

⁶⁸ Berg 1928, s. 187.

⁶⁹ Johnsen 1934, s. 48.

⁷⁰ *NRR* X, s. 645.

enke, Else Friis, og barn.⁷¹ Dermed var grunnlaget lagt for dominansen i Stokke. Det er ukjent hvilke grunner Nils Toller hadde for å kjøpe seg inn i Stokke, men vi kan tenke oss en effektiviseringsgevinst ved at han og svigerfaren kunne holde ei felles forvaltning av alt jordegodset.

8.2 Borgerne og embetsmennene selger unna

Noe før 1700 nådde mengden av jordegods i borgernes og embetsmennenes besittelse toppen, og pila begynte å peke motsatt vei. I dette delkapittelet skal jeg prøve å finne årsakene til dette. I tillegg skal jeg se på i hvilken grad borgerne og embetsmennene gikk over fra å eie jordegods til å låne ut penger mot underpant i jordegods, og endelig skal jeg undersøke om det er noe som kjennetegner det jordegodset som borgerne og embetsmennene valgte å beholde utover på 1700-tallet.

8.2.1 Årsaker til salgene

I delkapittel 8.1 viste jeg til en del belegg der borgerne og embetsmennene bare eide jordegods som pant og ikke hadde skjøte på jordegodset sitt. Det er grunn til å tro at dette var tilfelle for en større del av jordegodset enn det som kan påvises direkte. En åpenbar grunn til at borgere og embetsmenn ble av med jordegods, er da at en del bønder igjen skaffet seg tilstrekkelig med midler til å løse inn gårdene sine igjen. Da Jacob Guttormsen på Østre Borge i 1699 innløste Amundrød, som herr Hans i sin tid hadde tilpantet seg, opplyses det i skjøtet at Jacob var den med best rett til å løse inn.⁷² Sju år senere fikk Jacob Sørensen på Oserød skjøte på 8 lpd mel i Oserød, og det framgår av skjøtet at det var Jacobs bestemor som i sin tid hadde gitt herr Hans parten som pant.⁷³ Pantene kunne rekke å bli riktig gamle også. Anders Knutsen på Skjelbred pantsatte halve Skjelbred til Kristen Simensen i Sandefjord i 1667, og det gikk 68 år før sønnesønnen Anders Kristensen innløste pantet fra Kristen Simensens arvinger.⁷⁴ Når de odelsberettigede ønsket å innløse pantene, måtte altså panthaverne finne seg i det.

I slike tilfeller kan bøndene regnes som den aktive parten, men i mange tilfeller er det åpenbart at borgerne og embetsmennene selv tok initiativ til å selge jordegodset. I 1701 fikk Nils Pedersen på Huflåtten skjøte på Hundestuen av Christian Nerger, og av skjøtet framgår det at selgeren hadde gitt svogeren Henrik Mogensen i Tønsberg ordre om å finne en kjøper.⁷⁵ Det er sjelden at kildene avslører selgernes intensjoner så tydelig, men det burde være trygt å

⁷¹ Se delkapitlene 4.3 og 6.3.

⁷² SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Pantebok nr. I-I (1699-1706), fol. 17b-18a.

⁷³ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Pantebok nr. I-I (1699-1706), fol. 133b.

⁷⁴ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 9 (1761-1766), fol. 239b-241b.

⁷⁵ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Pantebok nr. I-I (1699-1706), fol. 49a.

regne med at initiativet lå på selgersiden de gangene det var snakk om auksjon på jordegods, også når auksjonen var påtvunget av økonomiske årsaker. Som allerede nevnt solgte Klaus Røyems arvinger Øvre Møkkenes på auksjon i 1702, og blant andre auksjoner kan nevnes auksjonen på etatsråd Fredrik Wilhelm Gabels jordegods i 1723 og auksjonen på stiftamt-mann Vilhelm de Tonsbergs jordegods i 1735.⁷⁶ Gabel var svigersønn av general Tritzschler og hørte med andre ord til Anders Madsens slektskrets.

Borgerne og embetsmennene tok altså ofte initiativ til å selge jordegods, og da blir spørsmålet hvorfor. Så langt har jeg argumentert for at hovedårsaken til at borgerne og embetsmennene ønsket å eie jordegods i Stokke var at de ville sikre avkastning av midlene sine. Kan årsaken til at de solgte seg ut igjen delvis ligge i at fortjenesten ikke var like god lenger?

For det første kan det se ut til at de økonomiske kårene blant bøndene var dårlige på 1690-tallet og i noen tid framover. I tingboka som dekker perioden 1697-1699 er det ganske mange saker som dreier seg om gjeld som ikke er betalt, både landskyld og mer uspesifisert gjeld. Kirsten Toller forsøkte i 1697 å få inn landskyld av Østre Borge for 1687-1696, men om leilendingen Anders het det at "hans tilstand er saa slet at hand iche ejer en hønne og har i dette aar iche brugt gaarden". En annen debitor, Jens på Søndre Haugen, var etter sigende "saa forarmed at hand iche ejer snart det hand kand skiule sig med". For å få inn pengene sine, måtte Kirsten Toller rette kravet mot de bygselrådige eierne.⁷⁷ I Andebu måtte kirkevergen for Vår Frue kirke i Tønsberg gi opp å få inn fire års landskyld av Nedre Gjermundrød. Bonden der, Ole Ellefsen, hadde våren 1697 stukket av uten å ha betalt landskyld fra 1694 og utover, og åra i forveien hadde han solgt unna det han hadde av husdyr for å klare skattene. Han ville uansett ikke klart å betale, for han hadde ikke "en hønne igjen", sa allmuen.⁷⁸

Disse eksemplene beviser for så vidt ikke annet enn at nettopp disse tre leilendingene var i økonomiske vanskeligheter. I og med at tingboksmaterialet før 1697 er sparsomt, er det også vanskelig å slå fast om gjeldssakene var flere på slutten av 1690-tallet enn før. Men vi har allerede vært innom at Søndre Vølen sto øde i flere år rundt 1700, og ved århundreskiftet sto det folketomt også på halve Søndre Råstad, halve Nordre Råstad og Brensrød, og åkerne ble heller ikke brukt av andre.⁷⁹ Alle disse gårdene var eid av borgere og embetsmenn, og det

⁷⁶ Tinglyste auksjonsskjøter i forbindelse med disse auksjonene er bl.a. å finne i SAKO. Nordre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 16 (1720-1723), fol. 385b; *ibid.* Tingbok nr. 17 (1723-1724), fol. 31b; SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 14 (1735-1737), fol. 137a.

⁷⁷ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 3 (1697-1699), fol. 30a-30b.

⁷⁸ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 3 (1697-1699), fol. 49a-49b.

⁷⁹ Se f.eks. SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 4 (1699-1703), fol. 66a-66b.

var et generelt trekk. Øystein Rian skriver at 13 av de 24 ledige gårdsbrukene i grevskapet i 1700 tilhørte borgere og embetsmenn. Eierne måtte betale odelskatt og rosstjeneste selv om gårdene sto øde,⁸⁰ og da ble gårdene rene utgiftsposter for dem.

Øystein Rian ser ikke ut til å være i tvil om at borgerne og embetsmennene solgte på grunn av lav eller negativ forrentning av kapitalen. Han trekker fram et utsagn fra et brev fra amtsforvalter Mandal til grev Wedel i 1713, der Mandal skriver at "mange proprietærer venter sig kun helt liden og såre langsomt indkommende landskyld af leilendingerne".⁸¹ At tidene var vanskelige understrekes også av at fire av leilendingene i Stokke i 1723 oppga at de i sin tid hadde fått gratis førstebyggesel mot å bygge opp gårdene sine.⁸² Det tyder på at det ikke var lett å få nye leilendinger og at gårdene kanskje hadde stått øde et par år før de nye brukerne tok fatt. Med dette slutter jeg meg til Rians påstand om at jordegodset ikke lenger ga god nok fortjeneste.

Det er likevel en del andre momenter som kan trekkes inn som delforklaringer, og det er i alle fall ett forhold som må ha blitt mer og mer betydningsfullt, nemlig økte priser på jord. I kapittelet om kirkegodset så vi at da Oslo hospital i 1736 solgte jordegodset og i stedet lånte ut salgssummen med fem prosent rente, ble inntektene fire til fem ganger større. Et av biskop Herslebs argumenter for at jordegodset burde selges, var at prisen på jordegods hadde gått opp, mens landskylda og de andre inntektene var uendret. Det kan ikke bare ha vært biskop Hersleb som merket seg dette. De fleste jordeierne må etter hvert ha begynt å vurdere om det ikke var på tide å realisere jordegodset og få større avkastning ved å låne ut penger.

Vi må da spørre oss hvor stor denne prisstigninga var. Problemet er da at utdragene av de tinglyste skjøtene i tingbøkene er knappe og sjelden oppgir kjøpesummene. Det er først med pantebøkene og skifteprotokollene fra omkring 1700 at vi får brukbare opplysninger om pris. I 1691 kjøpte Tønsberg-borgeren Henrik Klein litt over 5 skpd tunge, alt med byggesel, i fem gårder av Johan Richard von Buchwald og hustru, og for det betalte han ca. 110 rd pr skpd tunge.⁸³ I 1697 sørget Klaus Røyems sønner for å få de tre gårdene sine i Stokke taksert. Taksten lå da på hhv 67, 80 og 100 rd pr. skpd tunge, men det ble påpekt at Søndre Vølen, som oppnådde lavest takst, var forringet fordi gården hadde ligget øde.⁸⁴ Stikkprøver blant skiftene som ble foretatt mellom 1701 og 1706 tyder på at 100-120 rd pr. skpd tunge var vanlig takst, men i ett skifte ble en del jordegods taksert til både 150 rd og 200 rd pr. skpd

⁸⁰ Rian 1980, s. 140.

⁸¹ Rian 1980, s. 140.

⁸² SJ. Red Besiktigelser og taksering, eske 0001: Stokke prestegjeld, datert 14. juni 1723.

⁸³ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 2 (1690-1692), fol. 90b-91a.

⁸⁴ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 3 (1697-1699), fol. 20a-21a.

tunge.⁸⁵ På 1720-tallet viser stikkprøver fra skifteprotokollen stor variasjon i takseringa, men 150-200 rd pr. skpd tunge var vanlig. ½ bpd smør i Hafsrød ble ved et skifte i 1726 faktisk taksert til 60 rd – 360 rd pr. skpd tunge!⁸⁶ Endelig viste jeg i delkapittel 7.3 at grev Wedel fikk 241 rd pr. skpd tunge for bygselgodset i Stokke da han solgte i 1750, visstnok mindre enn gjennomsnittet for grevskapet. Det var derfor utvilsomt ei relativt betydelig prisstigning i første halvdel av 1700-tallet, og den måtte borgerne og embetsmennene ta hensyn til.

Oppsplitting av jordegodskomplekser ved arv er et annet moment som kan bidra til å forklare hvorfor borgere og embetsmenn kvittet seg med jordegods. Tilstrekkelig store jordegodskomplekser kunne generere så store inntekter at de nærmest kunne være en levevei i seg selv, men ved arvedeling ble de nye enhetene for små. Administrasjonsutgiftene må også ha slukt en forholdsvis større del av landskyld- og bygselinntektene når hver eier bare fikk overta én eller to gårder.

Nært knyttet til dette er mangel på geografisk tilknytning og interesser i andre næringer. Stig Tonsberg synes å ha kvittet seg med det jordegodset han eide i Stokke for heller å satse på virksomheten sin i Skien. I Anders Madsens slektskrets var det etter hvert bare brorsønnen Mads Gregersen som hadde tilknytning til Tønsberg og omlandet. Hans arvinger eide fremdeles 1/5 av borgergodset i Stokke i 1750, mens de øvrige medlemmene av slektskretsen til Anders Madsen hadde solgt seg ut tidligere. Nye generasjoner, som ikke hadde den tilknytninga til Tønsberg-området som forfedrene hadde hatt, må ha sett det som lite praktisk å holde på jordegods i distriktet. Den tidligere nevnte Christian Nerger, som i 1701 fikk svogeren Henrik Mogensen til å finne en kjøper til Hundestuen, var kongelig billedhugger og bosatt i København. Gården hadde han fått med kona, Kirsti Margrete Klein, som hadde fått den som en del av arven etter sin mor i 1697.⁸⁷ Å eie én gård nord for Skagerak var neppe interessant for en københavner!

Generelt må vi også regne med at noen jordeiere kunne ha ønske om å frigjøre kapital til andre investeringer, eller at økonomiske problemer tvang dem til å selge. En del auksjoner var sikkert tvangsauksjoner, uten at jeg har hatt anledning til å undersøke dette nærmere. Det var jo Oslo hospital som tvang fram auksjonen på grevegodset, og liknende tilfeller der en borger eller en embetsmann var den som ble tvunget til å selge, fantes utvilsomt.

Hvorfor ble ikke alt solgt? Av tabell 3.2-3.5 går det fram at borgerne og embetsmennene tross alt satt igjen med om lag 20 % av jordegodset i Stokke i 1750. 3-4 % ble ennå eid

⁸⁵ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 1 (1700-1715), fol. 12b-14a.

⁸⁶ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 4 (1725-1727), fol. 333b-339b.

⁸⁷ SAKO. Tønsberg byfogdembete. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 1 (1696-1710), fol. 28a-32a.

av Mads Gregersens arvinger, men i løpet av få år kvittet også disse seg med jordegodset i Stokke.⁸⁸ I noen grad ble større og mindre landskyldparter stadig utlagt til borgere og embetsmenn ved skifteoppgjør, noe vi straks skal se på i delkapittel 8.2.2. Den viktigste årsaken var derimot at noen borgere og embetsmenn var interessert i å eie gårder av andre årsaker enn landskyld- og bygselinntekter, noe vi skal se på i delkapittel 8.2.3.

8.2.2 Fra eier til pengeutlåner?

Å eie var ikke den eneste måten borgere og embetsmenn kunne plassere kapital i jordegods på. Disse gruppenes eierandeler av jordegodset i Stokke ble stadig mindre utover på 1700-tallet, men de var likevel langt mer involvert enn tallene i tabell 3.2-3.5 gir inntrykk av. Det kom av at praksisen med pantobligasjoner erstattet den gamle formen for lån der långiveren fikk panteskjøte.⁸⁹ Den nye praksisen ble vanlig i bondesamfunnet fra slutten av 1600-tallet, og Knut Johannessen observerte dette i sin undersøkelse av Høland. Blant annet anfører han at "det [er] på det rene at de [embetsmennene] begynte å ta i bruk pantobligasjonen som alternativ investeringsform."⁹⁰ Vi har sett at avkastninga av kapitalen ble mange ganger større for Oslo hospital etter at jordegodset ble solgt og salgssummen ble lånt ut, og slik må det ha vært for private også. En del av overgangen til selveie var i første omgang et resultat av at gamle pant ble erstattet av pantobligasjoner. Da Jacob Sørensen i 1706 løste inn den landskyldparten i Oserød som hans bestemor i sin tid hadde pantsatt, var innløsningssummen 86 rd. Men bare 26 rd ble betalt kontant. Den gamle panthaveren, Are Jensen, fikk pantobligasjon på resten av summen, og landskyldparten i Oserød var sikring for pantobligasjonen.⁹¹

I hvor stor grad investerte borgere og embetsmenn gjennom pantobligasjoner, og var det noen som var mer involvert enn andre? Innenfor dette arbeidets rammer har det ikke vært rom for å kvantifisere dette tilstrekkelig, men to ulike tilnærminger gir et visst inntrykk.

Tingbøkene viser at det på tingsamlingene i 1723 og 1724 ble tinglyst 14 pantobligasjoner, og ti av disse var pantobligasjoner fra bønder til borgere og embetsmenn. Disse lånte ut i alt 1 650 rd. Halvparten av pantobligasjonene var utstedt til geistlige, mens den andre halvparten var utstedt til borgere.⁹² En gjennomgang av skifter i Stokke i perioden 1745-1750 viser at det var jordegods i 43 av de 81 boene. I 15 skifter heftet det pantobligasjoner ved

⁸⁸ Det ser ut til at det meste ble solgt unna i 1758 og 1764, jfr de respektive gårdshistoriene i Berg 1928.

⁸⁹ Se delkapittel 2.1.

⁹⁰ Johannessen 1973, s. 69.

⁹¹ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Pantebok nr. I-I (1699-1706), fol. 133b-134a.

⁹² SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 11 (1720-1722); *ibid.* Nordre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 16 (1720-1723); *ibid.* Tingbok nr. 17 (1723-1724).

jordegodset, og av disse var sju utstedt til embetsmenn og fire til borgere.⁹³ Disse to utvalgene er små, men de viser klart at borgerne og embetsmennenene hadde mer kapital bundet opp i jordegods enn det som går fram av tabellene 3.2-3.5.

Prestene var altså godt representert blant pengeutlånerne i 1722-1723, men ingen var i nærheten av å ha den posisjonen herr Hans hadde hatt midt på 1600-tallet. De fem pantobligasjonene i 1722-1723 fordelte seg på fire geistlige, og den eneste som jeg har registrert med to pantobligasjoner i dette lille utvalget, er prosten Tomas Gerner i Tønsberg. Gerner hadde en solid posisjon som pengeutlåner, for skiftene i perioden 1745-1750 nevner hans enke som innehaver av pantobligasjoner i tre tilfeller. Ingen andre prester nevnes i dette utvalget. Derimot er andre embetsmenn, blant dem militære embetsmenn, representert i denne perioden.

Det er ganske mange forskjellige borgere som nevnes som innehavere av pantobligasjoner i disse to utvalgene. Felles for de fleste er at de ikke ser ut til å ha slektsbånd til de familiene som dominerte på 1600-tallet. Det var stort sett nye slekter som var økonomisk ledende. Den dominerende familien i første halvdel av 1700-tallet var familien Seeberg, hvis medlemmer stadig nevnes i forbindelse med pantobligasjoner i tingbøkene og i skifteprotokollene. Om det mest framtrede familiemedlemmet, Hans Larsen Seeberg (ca. 1690-1758), skriver Oscar Albert Johnsen: "Han var som en bank for Tønsberg og omegn og lånte penger ut på skibsparter og faste eiendommer, gårder og tomter [...], langsiktige lån og kortsiktige forretningslån, små og store, fra 10-20 op til 100, 200, 500 rdl. eller mere i et utrolig stort antall."⁹⁴

At borgerne og embetsmennene satt med pantobligasjoner førte til at noe landskyld til stadighet ble å regne som borger- eller embetsmannsgods. Når det ble skiftet etter personer som hadde utstedt pantobligasjoner, ble disse alltid innfridd, og da som regel med jordegods. Arvingene kjøpte så gjerne disse landskyldpartene tilbake, ofte ved å utstede nye pantobligasjoner, men det kunne gå noe tid før dette ble ordnet. Noe av det jordegodset som fremdeles var borger- eller embetsmannsgods i 1750, var derfor av svært midlertidig karakter.

8.2.3 Residensgårder og avlsgårder

Mesteparten av det jordegodset som borgerne og embetsmennene beholdt fram mot 1750, var jordegods som det knyttet seg andre eierinteresser enn landskyld- og bygselinntekter til. Dette var gårder som kan klassifiseres som residensgårder og avlsgårder. Vi kan tenke oss at det var

⁹³ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 6 (1738-1746); *ibid.* Skifteprotokoll nr. 7 (1746-1755).

⁹⁴ Johnsen 1934, s. 346.

mest attraktivt å ha slike gårder nær steder som Jarlsberg, Tønsberg og Melsomvik, noe som bidrar til å forklare hvorfor borger- og embetsmannsgodset holdt seg best i Stokke sogn.

I delkapittel 8.1 nevnte jeg at residensgårder for offiserer var lite utbredt i Stokke i tida før 1700. Senere ble det noen flere, men om vi holder korporaler og sersjanter, som vesentlig ble rekruttert fra bondefolkninga, utenfor, var det aldri mange. Løytnant Christian Harbo, som senere avanserte til kaptein, var rundt 1710 selveier på Langø.⁹⁵ Søndre Vølen, som Røyems arvinger hadde hatt problemer med å bygsle bort, ble 1712 kjøpt av løytnant Konrad Hach. Etter ham kom Andreas Hansen Duus, som til slutt avanserte til oberst. Han nøyde seg ikke med å eie og bruke Søndre Vølen; han bygslet også nabogården Nordre Vølen og høyet der.⁹⁶ Løytnant Johan Seier Bruun eide Søndre Råstad på 1730-tallet, men han solgte da han ble forflyttet til Nordre Smålandske kompani.⁹⁷ Forflyttinger må ha gjort at en del offiserer eide gårder bare i korte perioder, og det kan være noen jeg ikke har fanget opp av den grunn.⁹⁸ Det virker som det var mer attraktivt for offiserseliten å ha residensgårder i Sem,⁹⁹ og det var vel den korte avstanden til Jarlsberg hovedgård som slo inn i den forbindelse.

En fortegnelse fra 1723, som muligens var et forarbeid til matrikkelen som ble utarbeidet samme år, gir mange spennende opplysninger om gårdene i Stokke.¹⁰⁰ Blant annet gir det oversikt over hvem som var brukere og hvem som var eiere på de forskjellige gårdene, og det regner opp en stor del av den mannlige befolkninga med navn, alder og stilling. Dessverre er ikke befolkninga på store gårder som Stokke prestegård og Melsom med, og befolkninga i Melsomvik er heller ikke kommet med. Tjenestedrengene må også være utelatt, mens i alle fall mange husmenn har kommet med.

I vår sammenheng viser det i hvilken grad borgerne benyttet jordegodset sitt som avlsgårder. Mesteparten av borgernes jordegods ble bortbygset, men en del gårder brukte de selv, på tross av at de var bosatte i Tønsberg eller andre steder. Mads Gregersen og medeieren, oberst Schilling, står for eksempel som brukere på Brensrød. Drifta må de likevel ha satt bort til den husmannen som er oppført på gården. Om Brunstad heter det rett ut at "Jens Smidt udj Tonsberg bruger det, har derpaa en husmand Lars Christensen, som indhøster for Smit imod høe og meer som hand derfor bekommer". Fredrik Nørholm i Tønsberg står også som bruker av halve Sjuestok, men der nevnes det ingen husmenn som kunne stå for arbeidet. Det er for

⁹⁵ Berg 1928, s. 304.

⁹⁶ Berg 1928, s. 399; SJ. Red Besiktigelser og taksering, eske 0001: Stokke prestegjeld, datert 14. juni 1723.

⁹⁷ Berg 1928, s. 158; Ovenstad 1948, s. 161.

⁹⁸ En løytnant Schiødt bygslet Søndre Borge i 1721, men eide altså ikke noen gård selv, jfr Berg 1928, s. 439.

⁹⁹ Se f.eks. Rian 1980, s. 81 (bildeteksten).

¹⁰⁰ SJ. Red Besiktigelser og taksering, eske 0001: Stokke prestegjeld, datert 14. juni 1723.

øvrig interessant at det gamle adelssetet Skjærnes i 1723 hadde forfalt. Det hadde ikke bodd folk der på 30 år, og det hadde ikke vært sådd korn der på lang tid. Eierne holdt en husmann og sørget for å få ført vekk noe høy.¹⁰¹ Ida Bull forklarer avlsgårdholdet med at eierne på den måten kunne produsere noe av sin egen mat, de fikk høy til å fore de husdyra som ble holdt i byen, og de hadde et "landsted" som de tidvis kunne trekke seg tilbake til.¹⁰² De gårdene i Stokke som kan regnes som avlsgårder, ble neppe brukt som landsteder, men det ble sikkert ført vekk både høy og andre produkter.

Det var medlemmer av familien Wulf som drev flest gårder for egen regning. Dette var etterkommere av den Peder Wulf, nevnt i delkapittel 8.1, som fra 1684 kjøpte opp en del gårder i Stokke og hadde Melsom som bosted. Peder Wulf hadde skipperborgerskap i Tønsberg og var gift med ei datter av Tønsberg-borgeren Oluf Kortsen Coldevin.¹⁰³ Som nevnt i delkapittel 2.3.1 regner jeg jordegodset til alle etterkommerne som borgergoods selv om jeg ikke har klart å påvise borgerskap for samtlige. I 1723 var det først og fremst sønnene Ole, Mikkell og Stig som styrte jordegodset, og i nevnte fortegnelse står Ole som bruker av Melsom, Stig av Østre Gile og Mikkell av Vårnes og Ask. Mikkells to gårder ble opplagt drevet ved hjelp av en husmann på hver gård. Endelig ser det ut til at Vadum ble drevet med hele seks husmenn, men ettersom Vadum og Melsom er nabogårder, er det mulig at noen av disse seks egentlig bodde på de mange husmannsplassene under Melsom. Ved siden av disse gårdene drev Wulf-brødrene antakelig også Solberg, men gårdens eventuelle beboere er ikke nevnt i 1723-kilden. Derimot oppgir 1723-matrikkelen at det var en husmann på gården.¹⁰⁴

De gårdene som borgerne og embetsmennene brukte selv, eller som de hadde husmenn til å drive for seg, kan kalles et grunnfjell i borger- og embetsmannsgodset. Det medførte at godsovergangen fra borgere og embetsmenn til bønder tok flere år enn den ellers kunne ha tatt. Da kalenderen viste 1750, var imidlertid også dette grunnfjellet i ferd med å forvitre. Familien Wulf hadde kvittet seg med flere av gårdene, delvis på grunn av dårlig økonomi,¹⁰⁵ og den eneste Tønsberg-bosatte borgeren som fremdeles hadde avlsgård i Stokke, var Jens Smith på Brunstad.¹⁰⁶

¹⁰¹ NRA. RK. ROA. Matrikler og jordebøker. II Matrikler, bd 115, fol. 171b-172a.

¹⁰² Bull 1998, s. 53-55.

¹⁰³ Berg 1928, s. 187-188.

¹⁰⁴ NRA. RK. ROA. Matrikler og jordebøker. II Matrikler, bd 115, fol. 176b-177a.

¹⁰⁵ Skiftet etter Mikkell Pedersen Wulf, som pågikk fra 1744 til 1748, viste en brutto verdi på 1 848 rd, men gjelda var større – 2 343 ½ rd. Se SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 7 (1746-1755), fol. 348b-351a.

¹⁰⁶ Smiths arvinger solgte Brunstad i 1755, jfr Berg 1928, s. 173.

9 Bondegodset

Bondegodset er den godsgruppa som involverer flest personer i løpet av de 126 åra som dette arbeidet spenner over, og på de sidene som her er til rådighet, er det umulig å komme inn på alle sidene ved det – selv uten å gå i detalj. Det har derfor vært nødvendig å plukke ut det som framstår som det mest interessante, nemlig overgangen til selveie. Innholdet i dette kapitlet skal derfor lede fram til et svar på spørsmålet som ble stilt allerede i innledninga til kapittel 1: Hva var det som banet vei for at selveiet etter hvert ble den dominerende eieformen i Stokke? Videre skal vi se på noen av konsekvensene som overgangen til selveie medførte. For å skape et fundament å stå på, skal vi starte med å se på hvilke vilkår leilendingene hadde å forholde seg til og John Ragnar Mykings "innhogg" i debatten om overgangen til selveie.

9.1 Leilendingens vilkår og Mykings "innhogg" i debatten om overgangen til selveie

I si doktorgradsavhandling drøfter John Ragnar Myking norske leilendingers vilkår i tidlig nytid.¹ Særlig drøfter han forholdet mellom leilendingene og jordeierne. Det er råderetten over ressursene og kontrollen over suksesjonene som er sentrale for Myking i denne sammenhengen. For Myking ser det ut til at leilendingene satt relativt trygt på brukene sine og at de i stor grad hadde kontroll over hvem som skulle ta over ved brukerskifter. I det følgende skal vi se nærmere på synspunktene hans.

Ifølge Myking kunne en leilending gjøre seg nytte av gårdsbygningene og de ressursene som var viktige for normal gårdsdrift, uten at jordeieren hadde rett til å blande seg inn. Leilendingen måtte derimot passe på å ikke forringe verdien av bruket sitt ved for eksempel å la bygningene forfalle eller ved å overutnytte ressursene. Ressurser som ikke var nødvendige for normal gårdsdrift og for å skaffe et normalt utkomme, fikk han heller ikke full del i. Blant de verdiene som var båndlagt i så måte, var skogen. Leilendingenes hogstrett var begrenset allerede i Landsloven, og i 1687 ble det lovfestet at en leilending kunne hogge tømmer til en verdi tilsvarende halve landskylda samt ved og materialer til å holde bygningene vedlike. På den annen side kunne heller ikke jordeieren utnytte skogen grenseløst; hogsten måtte ikke være til skade for leilendingen. Lovverket sørget derfor for at leilendingen og jordeieren i praksis hadde delt råderett over jorda og avkastninga av den. Leilendingen var sikret det han

¹ Myking 2005. Leilendingenes vilkår oppsummeres på s. 204-210, og disse sidene ligger til grunn for dette og de påfølgende tre avsnittene i delkapittel 9.1.

trengte for å skaffe seg et normalt utkomme, mens jordeieren rådet over ressuroverskuddet i form av for eksempel skog, jakt og fiske. Det var festekontrakten og innbetalinga av bygselavgifter og landskyld som sikret leilendingen hans del av råderetten.

Myking mener videre at en jordeier ikke sto fritt med hensyn til hvem han ville bygsle gården sin til og når det skulle skje. For det første var livstidsfeste helt dominerende, noe som gjorde at leilendingen kunne sitte med bruket sitt livet ut så lenge de oppfylte leievilkårene. Å ikke betale landskyld kunne kvalifisere til oppsigelse fra bruket, og før 1687 kunne det også medføre oppsigelse å ikke betale tredjeårstake eller å ikke overholde åbotsplikten – plikten til å holde bygninger og gjerder i stand. Etter 1687 ble ulovlig hogst oppsigelsesgrunn, og skatte-restanser og ulydighet mot jordeieren kunne i perioder også føre til oppsigelse. For å si opp leilendingene, måtte imidlertid jordeierne reise sak på bygdetinget og bevise mislighetene, så leilendingene hadde et reelt rettsvern. Leilendingenskene hadde rett til å beholde bruket uten å betale ny førstebygsel så lenge de ikke giftet seg på nytt, og Myking mener også å se spor etter en generell arvefesterett som i en del tilfeller ga etterkommere og slektninger av avdøde leilendinger førsterett til å ta over.

Det mest oppsiktsvekkende ved Mykings avhandling er imidlertid det han kaller "opplatingsretten" for avtroppende leilendinger. Han mener at retten til å avgjøre hvem som skulle bli ny leilending når den gamle trakk seg tilbake, var delt mellom den avtroppende leilendingen og jordeieren. Livstidsfestet innebar ikke noen plikt for leilendingen til å sitte som bruker livet ut – han kunne si opp når som helst. I praksis, sier Myking, kunne han da "opplate" festet til en navngitt person, som jordeieren deretter utstedte bygselseddel til. Leilendingen som trådte til side, kunne sikre alderdommen ved å opplate bruket til en ny leilending. Den nye leilendingen kunne forplikte seg til å betale en sum penger eller varer eller gi føderåd til den gamle leilendingen. Gjennom opplatingsretten hadde leilendingene dermed avgjørende innvirkning på hvem som skulle etterfølge dem. Rett nok ser Myking for seg en godkjenningsrett for jordeieren, men han mener at denne godkjenningsretten stort sett bare kunne tjene til å få skiftet av leilending utsatt. I sjeldne tilfeller kunne en slik utsettelse føre til at leilendingen som ønsket å oppgi gården, ikke klarte å betale landskylda, slik at han kunne bli dømt til å gå fra gården og dermed miste opplatingsretten.

Mykings kildemateriale kommer først og fremst fra områder som dekkes av Statsarkivet i Bergen.² Praksisen med at leilendingene opplot brukene sine til andre kan dokumenteres i Vestfold også – det er mange eksempler i lensregnskapenes oversikt over bortbygset jord. I

² Myking 2005, s. 20.

1614/1615 festet Ola Olsen den halvparten i Rørkoll som Einar bodde på og opplot for ham, mens året etter festet Asgaut Einarsen den halvparten i Rørkoll som "hans fader" opplot for ham.³ I dette tilfellet gjetter jeg på at Einar klarte å få plassert en sønn og en svigersønn som brukere på hver sin halvdel av den gården han hadde hatt.

Konklusjonen til Myking er altså at leilendingene satt trygt på gårdene sine, de disponerte de ressursene de trengte og de hadde god kontroll på hvem som skulle bli ny leilending når det var tid for brukerskifte. Kontroll med brukerskiftene er en norske historikers mest brukte forklaringer på overgangen til selveie, sier Myking, og rydder på den måten plass for sitt "innhogg" i debatten om overgangen til selveie.⁴ I tillegg til argumentet om kontroll over brukerskiftene, avviser Myking Ståle Dyrviks argument om at overgangen til selveie gjorde det enklere for brukerne å sikre alderdommen gjennom føderåd – med opplatingsretten kunne også leilendinger sikre alderdommen. Myking gir Dyrvik rett i at en selveier sto mye friere til å utnytte ressursene på gården sin, særlig skogen, men viser til at skogen hadde liten eller ingen verdi mange steder. Dermed står han tilbake med to mulige årsaker til at leilendingene ønsket å kjøpe gårdene sine: Det svarte seg økonomisk og/eller det var faktorer som presset dem til å kjøpe.⁵

Mykings beregninger tilsier at det over flere generasjoner utvilsomt svarte seg for leilendingene å bli selveiere, men at det sjelden var mulig å oppnå fortjeneste i løpet av én generasjon. Han mener at det var minst lønnsomt å kjøpe mellom 1680-tallet og midten av 1700-tallet, for i denne perioden var det en lovfestet maksimaltakst på førstebyggselen. Det er også et viktig poeng at leilendingen ikke fikk førstebyggselen tilbake dersom han valgte å bli selveier.⁶

Men var det så noen faktorer som kunne presse leilendingene til å kjøpe? Her trekker Myking fram den såkalte *buslitsretten* – eierens rett til å si ut leilendingen og selv ta gården i bruk. For å kunne benytte seg av buslitsretten, måtte jordeieren eie minst halvparten av gården og ha bygselretten, og han kunne ikke ha noen annen gård å bruke (han var husvill eller "busliten"). Dersom buslitsretten ble brukt, skulle leilendingen ha førstebyggselen tilbake. I 1780 ble buslitsretten endret slik at bare den som selv hadde gitt leilendingen bygsel, kunne si ham ut, men før den tid var det mulig å kjøpe en gård og si ut den sittende leilendingen. Det er klart at kronen og kirkelige institusjoner aldri kunne gjøre bruk av buslitsretten, og i praksis ville heller ikke adelen kunne bruke den. I enkelte tilfeller kunne nok borgere og embetsmenn

³ NRA. RK. Lensregnskaper, Tønsberg len, legg 3.1: Lensregnskap 1614/1615; *ibid.*, legg 3.3: Lensregnskap 1615/1616.

⁴ Myking 2005, s. 182.

⁵ Myking 2005, s. 183.

⁶ Myking 2005, s. 185-189.

bruke buslitsretten, men som oftest var det bønder som var i posisjon til å benytte seg av den. For dem som var leilendinger under kronen, kirken, adelen, borgerne og embetsmennene, utgjorde derfor ikke buslitsretten noen fare, men de som var leilendinger under andre bønder, hadde grunn til å frykte buslitsretten.⁷

Selv om det i henhold til loven bare var den faktiske eieren som kunne benytte seg av buslitsretten, påpeker Knut Johannessen at retten i praksis også gjaldt eierens barn. Om eieren ba leilendingen om å flytte for å gi plass til en sønn eller svigersønn, ville innvendinger fra leilendingen i realiteten bare forsinke prosessen. Om nødvendig, kunne eieren overføre eiendomsretten til sønnen eller svigersønnen, som dermed formelt ville være buslitsmann.⁸

Myking avslutter sitt "innhogg" i debatten om overgangen til selveie, som ikke er noen hoveddel i hans avhandling, med å studere en del auksjoner på borger- og embetsmannsgods på Vestlandet på 1720- og 1730-tallet. Han finner at det særlig var frykten for at andre bønder skulle få tilslaget og benytte seg av buslitsretten som fikk leilendingene til å kjøpe gårdene sine. Men leilendingene synes ikke å ha fryktet dette like mye i alle områdene som Myking studerer, og det forklarer han med at leiemarkedet var ulikt fra sted til sted. I bygder med mye leilendingsgods for øvrig, kunne leilendingene ha godt håp om å få bygsle et annet bruk hvis de skulle bli fortrent av en ny eier. I bygder der det var mye selveie fra før, var leiemarkedet derimot begrenset, slik at det var større grunn til å føle seg truet av buslitsretten. En annen faktor som kunne spille inn, var etterspørselen etter leiejord. I bygder der folketallet steg mye, kunne det være vanskelig å få ny bygsel selv om leiemarkedet var relativt stort.⁹

Med Mykings synspunkter friskt i minne, skal vi nå vende tilbake til Stokke og se hva vi kan finne ut om bondegodset og overgangen til selveie der.

9.2 1600-tallet: Selveiet blir dominerende i bondegodset

I delkapittel 3.3 gjorde jeg ei kort oppsummering av hovedtrekka i eiendomsutviklinga. Der pekte jeg på at selv om bondegodset totalt sett var i nedgang gjennom det meste av 1600-tallet – fra opp mot 40 % i 1624 til 17 % i 1675 – så holdt selveiet seg stabilt på 11-12 %.¹⁰ Ja, antar vi at selveiet var den delen av bondegodset som ble mest korrekt registrert i 1624, skjedde det til og med ei markert økning i selveiet fra 7 til 11 % mellom 1624 og 1649. Utenbygds og innenbygds bønders gods gikk derimot kraftig tilbake, slik at det i 1675 ikke

⁷ Myking 2005, s. 122-123 og s. 184.

⁸ Johannessen 1973, s. 100-101.

⁹ Myking 2005, s. 190-202, særlig s. 200-202.

¹⁰ Konferer også tabellene 3.2-3.5.

utgjorde mer enn drøyt 5 % av den samlede landskylda. Innen bondegodset ble avstanden mellom gård og eier mindre. Ble selveiet mer attraktivt i løpet av 1600-tallet? For å finne et svar, må vi undersøke eierstrukturer og eierinteresser nærmere.

Stattholderskapets jordebok for 1624 gir inntrykk av at bøndene ikke la stor vekt på å bli selveiere selv om de hadde muligheten.¹¹ Prestegjeldets to største jordegodseiere, svogerne Jacob Andersen på Skarpeborge og Søren Kristoffersen på Vestre Gjennestad, måtte ut med landskyld til medeiere på tross av at de eide mer enn nok jordegods til at de kunne kvittet seg med medeierne gjennom makeskifter hvis de ville. Begge eide rett nok mer enn halvparten i sine respektive gårder, så bygselretten må de ha kontrollert. Også en del andre bønder kunne ha inngått makeskifter med andre bønder for å få hånd om hele eller deler av landskylda i gårdene sine. På Nordre Kverne satt for eksempel brukeren Arne med 5 lpd tunge selveie, mens Søren på Eik i Borre satt med bygselparten og Gudrun på Grette i Nykirke med resten. Arne hadde imidlertid parter i Hvitstein i Botne, Skog i Høyjord og Eid i Høland som han kunne ha byttet bort – Søren på Eik eide faktisk også en part i Eid, så både Arne og Søren kunne ha forenklet sammensetninga av jordegodsene sine.

Det siste illustrerer et annet trekk ved bøndenes jordegods på denne tida, nemlig det som for oss kan fortone seg som unødvendig komplisering av eierforholdene. Både Even på Kjær i Borre, Håvel på Hesby i Sem og enka Helge på Tem i Sem eide parter i både Nordre Holt og Askjerød. Alle hadde i tillegg jordegods i andre gårder, så forholdene burde ligget til rette for makeskifter som kunne forenklet eierstrukturen og gitt hver enkelt færre leilendinger å forholde seg til.

Både i eksempelet med Nordre Kverne og Eid og i eksempelet med Nordre Holt og Askjerød aner vi at de forskjellige eierne må ha vært beslektet på et eller annet vis. Den fragmenterte eierstrukturen vi ser i 1624, må være et resultat av at viljen til arrondering av jordegods ikke var stor nok til å motvirke arveskiftenes spredning av jordegods mellom arvinger. I løpet av få generasjoner oppsto situasjoner som vi ser i 1624, der vi aner slektsforbindelser, men ikke har mulighet til å si hvordan de var. Nå er det umulig å si om eierstrukturen var mer fragmentert i 1624 enn i for eksempel 1550 – kanskje var den slett ikke det. Men fremdeles i 1624 ser det ut til viljen til å sanke inn diverse små landskyldparter var relativt liten.

Det mønsteret som Stattholderskapets jordebøker tegner av situasjonen i Stokke, svarer med hva Knut Johannessen fant i sin undersøkelse av Høland. Bøndene betalte i mange tilfeller landskyld til andre bønder for den gården de selv brukte, samtidig som de innkasserte

¹¹ NRA. Stattholderarkivet. Jordebøker 1624-26. D IX, pk 9: Tønsberg len, Tønsberg by, Brunla.

landskyld av parter de eide i andre gårder. Jordegods må først og fremst ha vært av interesse fordi det ga landskyldinntekter.¹² Å eie bygselparten i gården sin, av hensyn til å sitte tryggest mulig, ser ikke ut til å ha spilt noen stor rolle. Vel kunne en bonde risikere å bli utsagt av en buslitsmann – undersøkelser jeg har gjort i forbindelse med en hittil uferdig slektshistorisk artikkel om en av Sandeherreds største jordegodseiere, Jens på Brønnum, peker mot at han omkring 1620 fikk plassert to sønner på gårder der han tidligere hadde hatt leilendinger. Men befolkninga var så liten og leiemarkedet så pass stort, at leilendinger som var truet av buslitsretten neppe lot seg stresse. De kunne regne med at det ville være forholdsvis enkelt å finne seg nye leilendingsbruk dersom det skulle bli nødvendig.

Tallene som jeg nevnte først i dette delkapittelet, tyder imidlertid på at ting endret seg utover 1600-tallet. Vi skal derfor nå gå videre og se på statistikk som forteller om det jordegodset som var i selveie ved mine tverrsnitt (1624, 1649 osv), holdt seg i selveie eller om det skiftet eier fram til neste tverrsnitt (tabell 9.1-9.3). Samtlige tall er avrundet til nærmeste heltall, noe som gjør at loddrette og vannrette summeringer ikke nødvendigvis stemmer overens. Tallene pretenderer da heller ikke å være nøyaktige, for ettersom eierparter til stadighet ble splittet og føyd sammen, er det ikke alltid enkelt å finne ut av historikken til hver enkelt part. Tallene burde imidlertid gi et godt bilde av utviklinga, selv om enkeltransaksjoner og tilfældigheter kan gi forholdsvis store utslag når tallene brytes ned på sognenivå. Vi husker også at det særlig i 1624 var mye jord med ukjente eiere – i tabellene er bare det kjente selveiet med. Tilsvarende tabeller for innen- og utenbygds bønders gods er for øvrig tatt med i et vedlegg til dette arbeidet (tabellene 1-6). Disse tabellene blir også utnyttet i de følgende drøftingene.

Tabell 9.1: Selveiet i 1624, fordelt etter eiergruppe i 1649. Absolutte tall (i lpd tunge) og prosentvis fordeling.

	Prestegjeldet		Stokke sogn		Skjee sogn		Arnadal sogn	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Selveie	204	65	53	76	149	75	2	4
Innenbygds bønders gods	48	15	7	10	42	21	0	0
Utenbygds bønders gods	14	4	0	0	9	4	5	12
Bondegods totalt	266	84	60	86	200	100	7	16
Borgergods	10	3	10	14	0	0	0	0
Embetsmannsgods	0	0	0	0	0	0	0	0
Borger- og embetsmannsgods totalt	10	3	10	14	0	0	0	0
Adelsgods	37	12	0	0	0	0	37	85
Sum selveie 1624	313	99	70	100	200	100	44	101

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.1-3.2.2.

¹² Johannessen 1973, s. 91.

Tabell 9.2: Selveiet i 1649, fordelt etter eiergruppe i 1661. Absolutte tall (i lpd tunge) og prosentvis fordeling.

	Prestegjeldet		Stokke sogn		Skjee sogn		Arnadal sogn	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Selveie	380	77	90	63	270	81	20	100
Innenbygds bønders gods	14	3	0	0	14	4	0	0
Utenbygds bønders gods	14	3	0	0	14	4	0	0
Bondegods totalt	408	83	90	63	298	89	20	100
Borbergods	5	1	5	4	0	0	0	0
Embetsmannsgods	38	8	5	4	33	10	0	0
Borger- og embetsmannsgods totalt	43	9	10	8	33	10	0	0
Adelsgods	40	8	40	28	0	0	0	0
Sum selveie 1649	491	100	140	99	331	99	20	100

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.2-3.2.3.

Tabell 9.3: Selveiet i 1661, fordelt etter eiergruppe i 1675. Absolutte tall (i lpd tunge) og prosentvis fordeling.

	Prestegjeldet		Stokke sogn		Skjee sogn		Arnadal sogn	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Selveie	324	61	67	56	231	59	27	100
Innenbygds bønders gods	34	6	4	4	30	8	0	0
Utenbygds bønders gods	0	0	0	0	0	0	0	0
Bondegods totalt	358	67	71	60	261	67	27	100
Borbergods	116	22	25	21	92	24	0	0
Embetsmannsgods	59	11	22	19	37	9	0	0
Borger- og embetsmannsgods totalt	175	33	47	40	129	33	0	0
Adelsgods	0	0	0	0	0	0	0	0
Sum selveie 1661	532	100	118	100	390	100	27	100

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.3-3.2.4.

Tallene viser en viss grad av kontinuitet i selveiet og i bondegodset som helhet, i alle fall før 1661. Avgangen fra selveie til innen- og utenbygds bønders gods ble mindre etter hvert, noe som kan bety at det ble lagt større vekt på å innløse medarvingsparter. Det kan imidlertid også bety at medarvinger i økende grad solgte eller pantsatte sine parter til borgere og embetsmenn. En stadig økende andel av innenbygds og utenbygds bønders gods gikk nemlig over til borgere og embetsmennene mellom hvert kontrollår. I 1649 hadde disse to gruppene av eiere tatt over 2 % av den jorda som tilhørte innenbygds bønder i 1624 og 6 % av den jorda som utenbygds bønder eide. Av den jorda som innenbygds og utenbygds bønder eide i 1649, var henholdsvis 35 % og 8 % tatt over av borgere og embetsmennene i 1661, og for perioden 1661-1675 var tallene henholdsvis 47 % og 39 %. I tillegg forsynte adelen, først og fremst Preben von Ahnen, seg godt av jordegodset til innen- og utenbygds bønder. Av det jordegodset som

er registrert på utenbygds bønder i 1624, var 36 % adelsgods i 1649 – Preben von Ahnen sikret seg alene 81 % av utenbygds bønders jordegods i Arnadal sogn.

I og med at mye av selveiet skiftet eierkategori, men selveieprosenten var stabil, måtte selveiet få tilførsler fra andre eierkategorier. Noe av jordegodset til innenbygds bønder ble selveie, men i de tre intervallene 1624-1649, 1649-1661 og 1661-1675 aldri mer enn i størrelsesorden 20 %. Av utenbygds bønders gods ble prosentvis noe mindre konvertert til selveie, men i absolutte tall var det i intervallene 1624-1649 og 1661-1675 mer utenbygds enn innenbygds bønders gods som gikk over til selveie. Det har sammenheng med at utenbygds bønders gods i utgangspunktet var større enn innenbygds bønders gods. I intervallet 1661-1675 ble det imidlertid samlet sett og i absolutte tall konvertert mer adels-, borger- og embetsmannsgods til selveie enn innen- og utenbygds bønders gods. Det er naturlig ettersom det i 1661 ikke lenger var så mye innen- og utenbygds bønder gods igjen.¹³

Knut Johannessen fant at det skjedde ei endring i Høland i løpet av 1600-tallet. Bøndene investerte nesten bare i selveierjord.¹⁴ Slik var det også i Stokke; vi så i kapittel 3 at innen- og utenbygds bønders gods skrumpet inn i løpet av 1600-tallet. Det jordegodset som disse to gruppene ervervet, kan i hovedsak forklares som arv. Tilbakegangen stoppet riktignok nok fra slutten av 1600-tallet, og innenbygds bønders eierandeler gikk faktisk markert fram igjen. Ser vi bort fra Hans Nilsen Vogn¹⁵ og et par andre bønder, forklarer imidlertid arv forholdet også her. Mer selveie medførte at det ble mer jordegods som kunne spres ved skifteoppgjør.

I delkapittel 8.1 brukte jeg bøndenes vanskelige økonomiske situasjon som årsak til at prestene slo seg opp som jordegodseiere. Hvordan svingte bondeøkonomien? Tabellene 9.1-9.3 og tabellene i vedlegget kan tolkes slik at bøndene klarte seg brukbart fram til omkring 1650. Riktignok var 12 % av selveiet i 1624 (alt i Arnadal), 22 % av innenbygds bønders gods og 36 % av utenbygds bønders gods samme år blitt adelsgods i 1649, men fra delkapittel 6.2.2 husker vi hvordan to brødre på Steinsholt nærmest ble presset til å pantsette sine eierparter i Steinsholt selv om de ikke var i pengeknipe. Liknende historier kan ligge bak flere godsovergangar, og Preben von Ahnens store godservervelser omkring 1645 kom sikkert mer som en følge av hans kjøpelyst enn av at mange bønder plutselig var pengelense. Det er også verdt å merke seg at i Skjee, der adelen var minst interessert, ble det samlede bondegodset mindre berørt mellom 1624 og 1649 enn i de to andre sognene. Hadde økonomien vært riktig vanskelig, burde adelens begrensede interesse i Skjee ført til at borgerne og embetsmennene overtok

¹³ Jfr tabellene 3.2-3.5.

¹⁴ Johannessen 1973, s. 91.

¹⁵ Hans Nilsen Vogn blir nærmere omtalt i delkapittel 9.2.

vesentlig mer av bondegodset der. På den annen side visste pengelense bønder med jordegods i Arnadal at de kunne henvende seg til Preben von Ahnen, og i alle fall noe av det jordegodset han overtok hadde bøndene pantsatt eller solgt til borgerne før Preben overtok det. At vi ikke kjenner eierne til en del av jordegodset i 1624, gjør det også risikabelt å støtte seg for mye på statistikken.

Utover på 1650-tallet, da bøndene i større grad begynte å avgi jordegods til borgerne og embetsmennene, kan vi imidlertid være sikre på at mange bønder hadde økonomiske problemer. I kapittel 8 kom jeg fram til at borger- og embetsmannsgodset i all hovedsak skrev seg fra pengeutlån, og da må vi anta at det stort sett var bønder i pengeknipe som oppsøkte kapitalen og tilbød seg å selge eller pantsette jordegodset sitt. Eksempelet fra Gran i Andebu illustrerer dette.¹⁶ At jordegods måtte brukes til å dekke gjeld i forbindelse med skifter, viser også at bøndenes økonomi var anstrengt. Et eksempel på det er skiftet på Øvre Møkkenes i 1679, der fogden Klaus Røyem overtok avdødes jordegods ved å utløse en del kreditorer som hadde lånt avdøde penger mot sikring i jordegodset.¹⁷

Litt forsiktig kan vi si konkludere med at bøndenes økonomiske problemer for alvor satte inn rundt 1650. Hovedårsaken må være at skattetrykket på 1640-tallet, som var høyere enn noen gang før, hadde tæret kraftig på bøndenes økonomiske ressurser. Mellom 1649 og 1656 ble skattetrykket midlertidig noe mindre, men med nye krigshandlinger i 1657, steg det igjen til nye høyder, og det holdt seg høyt gjennom hele århundret.¹⁸

Det er nå tid for å vende tilbake til spørsmålet fra dette delkapittelets innledning: Ble selveiet mer attraktivt i løpet 1600-tallet? De foregående undersøkelsene gir rom for tvil. Vi kommer ikke forbi at selveiet utgjorde mer og mer av bondegodset, og hvis jordegods måtte selges, ser det ut til at det var prioritert å beholde eierparter i egen gård. På den annen side var det likevel en god del utskiftning med hensyn til hvilke gårder som var i selveie, og ser vi alt jordegodset i Stokke under ett, økte ikke selveieandelen. Mentaliteten som ennå så ut til å råde i 1624, med liten vilje til å løse inn småparter og forenkle eierstrukturene, ser imidlertid ut til å være mye mindre til stede 60-70 år etter, så sett under ett må vi konkludere med at selveiet nok ble mer attraktivt i løpet av 1600-tallet. Kan vi bli klokere ved å spørre hvorfor?

For Hølands del konkluderer Knut Johannessen med at selveiet uten tvil ble mer ettertraktet fram mot 1690. Hans hovedforklaring er at bøndenes leilendinger jobbet for å bli selveiere fordi buslitsretten gjorde livtidsfestet usikkert. Leilendinger under andre eiere hadde

¹⁶ NRA. Diplomsamlingen. Innlån (foto) fra DRA. AM, fasc. CIII nr. 18. Tønsberg, 23. juli 1656.

¹⁷ NRA. Localia, pk. 25: Skrivelse fra Klaus Røyem, datert Hjertnes 4. april 1679.

¹⁸ Rian 1984, s. 77.

ikke det samme behovet. Buslitsmennene var på sin side opptatt av å skaffe seg en gård å bo på og bruke – bruksverdien av gårdens innmark og skog var mindre viktig. Han peker videre på at folketallet økte raskere enn antallet bruk, noe som førte til stadig flere husmannsplasser. Selveiet ble dermed "et middel til å unngå sosial og økonomisk deklassering".¹⁹ Johannessens konklusjon passer således godt med de synspunktene som vi har sett at Myking forfekter, men kan den overføres til Stokke anno 1690?

Ikke uten videre; til det var Stokke og Høland for ulike. For eksempel var overgangen til selveie kommet mye lenger i Høland, der selveiet i 1689 utgjorde 31 % av landskylda,²⁰ to til tre ganger så mye som i Stokke. Av den grunn var leiemarkedet også større i Stokke, og vi har hørt at borgerne og embetsmennene på 1690-tallet hadde problemer med å få bygslet bort alle gårdene sine. Jeg mener derfor at frykten for buslitsretten på slutten av 1600-tallet ennå ikke hadde nådd Stokke for alvor. Derfor kan vi heller ikke observere en like klar tendens i Stokke som i Høland med hensyn til et mer attraktivt selveie mot slutten av 1600-tallet.

Vi bør likevel vurdere andre mulige årsaker til selveiets styrkede posisjon. Ved å sammenlikne selveiergårdenes skog med gårdsskogene generelt, kommer Knut Johannessen fram til at skogen ikke ser ut til å ha hatt betydning for hvilke gårder i Høland som var i selveie.²¹ Når skogen ikke betydde noe i ei skogsbygd som Høland, kan den knapt ha gjort det i Stokke heller, ikke minst tatt i betraktning av at prestegjeldets skogrikeste del var dominert av Preben von Ahnen.

Jeg vil derimot trekke fram en annen faktor, som Johannessen bare nevner i forbigfarta, og som han ikke ser ut til å legge vesentlig vekt på. Fra 1647 ble selveiet fritatt for odelsskatt, noe som gjorde det til en fordel å eie i egen gård framfor andre gårder.²² Ei slik forklaring kan se ut til å passe med de endringene som tabellene 3.2-3.5 viser for jordeiendomsfordelinga i Stokke, og jeg anser det som rimelig at fritaket hadde ei viss betydning for at bøndenes jordegods ble konsentrert om selveiet. Andelen jordegods med ukjente eiere i 1624 samt Preben von Ahnens store oppkjøp rundt 1645 forstyrrer imidlertid bildet. Hvis selveiet var på frammarsj før 1647, må skattefritaket tillegges mindre betydning.

9.3 Bøndene vinner terreng ca. 1690-ca. 1730

Etter omkring 1690 ble bøndene eiere av mer og mer jordegods i Stokke. Utviklinga var ikke jevn, men det store bildet viser ingen tilbakeslag å snakke om. Etter at det totale bondegodset

¹⁹ Johannessen 1973, s. 105-107.

²⁰ Johannessen 1873, s. 29.

²¹ Johannessen 1973, s. 87.

²² Johannessen 1973, s. 87.

hadde vært nede i 17 % i 1675, kom det opp i 32 % i 1699, 38 % i 1711 og 47 % i 1723. Det var selveiet som sto for det meste av økningen. I 1649 var 42 % av bondegodset i selveie, i 1675 hadde selveiet økt sin andel til 69 %, og etter å ha gått tilbake til 66 % i 1699, utgjorde selveiet 77 % av det totale bondegodset i 1723.²³ Hva kjennetegner fasen ca. 1690-ca. 1730?

Ser vi nærmere etter, viser det seg at utviklinga ikke var lik i de tre sognene. I Skjee, der bøndene hadde holdt skansen best gjennom siste halvdel av 1600-tallet, var endringene minst. Det totale bondegodset i 1711 var ikke noe større enn i 1661, men selveiet hadde gått en del fram. I Stokke var det derimot en markert framgang for både selveiet og innenbygds bønders gods, men bøndene eide fremdeles betydelig mindre der enn i Skjee. Omveltninga var imidlertid størst i Arnadal, der overgangen til selveie i praksis foregikk i løpet av et par tiår omkring århundreskiftet. I 1723 hadde sognet 65 % selveie og 82 % bondegods totalt.²⁴

De ulike utviklingslinjene hadde sin bakgrunn i eierstrukturen i den foregående tida. I Arnadal hadde Preben von Ahnen og Johan Richard von Buchwald dominert, så da Fossnes-økonomien kollapset, kom mye jordegods ut på markedet. Kirken, greven og de fleste borgerfamiliene, som Wulf-familien og Anders Madsens arvinger, holdt derimot stort sett fast på sitt jordegods, så i Stokke og Skjee var det mindre jordegods som var i handelen. Vi skal nå først se nærmere på hva som skjedde i Arnadal, før vi ser på noen andre trekk ved perioden.

9.3.1 Arnadal: Hans Nilsen Vogns sfære

Bankerotten på Fossnes resulterte i at de fleste Arnadal-gårdene kom i selveie, men det var ikke opplagt at det måtte gå slik. Fra delkapittel 6.3 husker vi at Anders Madsens arvinger og Tønsberg-borgeren Henrik Klein overtok betydelige deler av Johan Richard von Buchwalds jordegods. Bare Borgen (1686) og Huflåtten (1688) ble solgt til leilendingene, mens et par gårder gikk til utenbygds bønder. I denne sammenhengen er Hans Nilsen Vogn på Fossnes sentral, så la oss bli bedre kjent med ham.

Hans Nilsen (ca. 1669-1733), som rundt 1700 begynte å kalle seg Hans Nilsen Vogn, ble 4. juni 1696 gift med Johan Richard von Buchwalds datter Margrete Sofia.²⁵ I motsetning til hustruens adelige forfedre, var Hans Nilsens nærmeste forfedre jevne Stokke-bønder. Foreldrene og besteforeldrene på farssida var leilendinger på Mellom Borge, og besteforeldrene på farssida var selveiere på Nedre Løke.²⁶ Den nye Stokke-boka støtter en teori om at farfaren Simen Torbjørnsens ellers ukjente kone var datter av en Vogn Vognsson, en skipper på et av

²³ Tallene i avsnittet bygger på tabellene 3.2-3.5.

²⁴ Jeg viser igjen til tabellene 3.2-3.5.

²⁵ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 9 (1715-1717), fol. 84b.

²⁶ Morsslekta har jeg utredet i Hunskaar 2002; farsslekta har jeg så langt ikke fått publisert noe om.

orlogsskipene som fulgte Kristian IV til Norge i 1624 – derav navnet Vogn.²⁷ Teorien savner belegg i kildene, og etter mi mening er en slik ekteskapsallianse helt utenkelig. Tradisjonen om at Hans Nilsen var den første i bygda som kjørte med firehjult vogn, er den foreløpig beste forklaringa på navnet Vogn.²⁸

Øystein Rians Vestfold-historie er den boka som har mest om Hans Nilsen Vogn. Han var en dyktig mann, lov- og skrivekyndig, uredd og med lederevner og ambisjoner. På tinget opptrådte han som prokurator, og Rian omtaler ham som "litt av en bondefører i årene 1700-1720", stadig i opposisjon til embetsstanden.²⁹ Forfatterne av *Stokke bygdebok* skriver at Hans Nilsen Vogn må ha studert jus i København i sin ungdom – "[v]i vet jo ingenting om hans tidlige år".³⁰ Det er fri fantasi. I 1697 solgte han Vårnes og Ask til Peder Wulf, og han må derfor være den "Hans Nielsen" som i 1691 kjøpte Vårnes av daværende brigader Tritschler.³¹ Før han giftet seg inn på Fossnes, ser det altså ut til at Hans var selveier på Vårnes, muligens med nabogården Ask som underbruk. Kunnskapene skyldtes nok heller et godt hode og lang erfaring i å ta store og små saker til tinget. Allerede i 1691 var han på ferde og stevnet en kar fra Sem etter en uoverensstemmelse, men ifølge vitnene var saken "ej af Nogen Consideration".³²

Som nevnt i delkapittel 6.3, ble Fossnes og alt underliggende gods utlagt til kreditorer da boet ble gjort opp etter Hans Nilsen Vogns svigerforeldre i 1696. Han må umiddelbart ha startet arbeidet med å innløse jordegodset igjen. Den bevarte serien av tingbøker har ei lakune mellom 1693 og sommeren 1697, så oppstartsfasen ligger i mørke. I tillegg til de nevnte salgene av Vårnes og Ask, som må ha bidratt med kapital, finner vi i perioden 1697-1699 ei rekke tinglyste dokumenter som dokumenterer Hans Nilsen Vogns virksomhet. I 1697 løste han inn husmannsplassene Østre og Vestre Brattås under Fossnes fra Hans Fuskens arvinger for 124 rd for deretter å bruke plassene som underpant for et lån på 90 rd. Året etter kjøpte han Nordre Haugen av generalmajor Tritschler og løste inn Korsebrekke og Skåum, to husmannsplasser under Fossnes, fra Henrik Klein i Tønsberg. Dertil fikk han svogeren Ditlef Christopher von Buchwald til å avstå og overdra åsetet og løsningsretten til hovedgården Fossnes og alt underliggende gods til seg, samtidig som han lyste pengemangel for innløsning av det jordegodset som han ennå ikke hadde innløst.³³ Nordre Haugen må han raskt ha solgt igjen, for i 1699 var

²⁷ Christensen og Hagelund 1988, bd III, s. 535.

²⁸ Berg 1928, s. 523.

²⁹ Rian 1980, særlig s. 79-82. Sitatet er hentet fra s. 80.

³⁰ Christensen og Hagelund 1988, bd III, s. 536.

³¹ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 3 (1697-1699), fol. 28a-28b; *ibid.* Tingbok nr. 2 (1690-1692), fol. 131b.

³² SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 2 (1690-1692), fol. 74a.

³³ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 3 (1697-1699), fol. 29a, fol. 48a og fol. 64b.

det Augrim Larsen på Bjuerød i Andebu som var eier. Hans Nilsen Vogn var på sin side eier og bruker av Fossnes og halve Søndre Haugen.³⁴ De to sistnevnte gårdene kan han ha sikret seg og tinglyst skjøte på før 1697, men det er merkelig at jeg ikke har funnet salget av Nordre Haugen dokumentert i tingboka.

I 1700 fulgte Hans Nilsen Vogn opp med å selge husmannsplassene Dyrsrød og Kor-sebrekke til Tønsberg-borgeren Lars Pedesen for 200 rd, mens to andre plasser under Fossnes, Buer og Kullerød, ble innløst fra Peder Wulf for 167 rd. Året etter kjøpte han Døvle og Hafsrød under Fuske av Henrik Klein for 183 rd, men han kunne ikke betale hele kjøpesummen og ga derfor Henrik Klein en pantobligasjon på 120 rd mot underpant i Døvle. Hafsrød solgte han straks videre til Lars Kristoffersen på Fuske.³⁵

Jeg skal ikke gjennomgå Hans Nilsen Vogns videre kjøp og salg i detalj, men han fortsatte i samme stil til langt ut på 1720-tallet. I 1706 tinglyste han igjen at han manglet penger til å innløse svigerforeldrenes jordegods, og av skifteprotokollene går det fram at han troppet opp på flere skifter med krav om å få innløse jordegods. En sak om innløsning av Vennerød verserte i rettssystemet i mange år.³⁶

Forfatterne av *Stokke bygdebok* undrer seg over Hans Nilsen Vogns bestrebelser med å innløse svigerforeldrenes gamle jordegods og mener den ellers realistiske Hans Nilsen Vogn her opptrådte med urealistiske mål. Ville han måle seg med Preben von Ahnen, men forsto ikke at tidene hadde forandret seg? Eller var det kanskje heller hans adelige hustru som hadde ambisjoner om å samle jordegodset og brukte ektemannen som verktøy?³⁷

Jeg tror at Hans Nilsen Vogn utmerket godt visste hva han drev med. Målet hans var slett ikke å bli en jordegodseier på linje med Fossnes' tidligere eiere. Sannsynligvis drev han ren spekulasjon og utnyttet de sjansene som bød seg. Han løste inn svigerforeldrenes gamle jordegods for å selge det videre med fortjeneste. Likviditet skaffet han seg ved å utstede pantobligasjoner mot sikring i jordegodset. Slik bedret han økonomien litt etter litt, omtrent som en omvendt Gudbrand i Lia. Ikke så å forstå at han ikke hadde ambisjoner – rundt 1717 drev han for eksempel halve Fuske og $\frac{3}{4}$ av Døvle ved siden av Fossnes,³⁸ og tidvis hadde han

³⁴ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1868: Jarlsberg grevskap 1697-1699, beregningsmanntall 1699.

³⁵ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 4 (1699-1703), fol. 21b, fol. 67b og fol. 81a-81b; *ibid.* Pantebok nr. I-I (1699-1706), fol. 27a-28a, fol. 41b-42a, fol. 48a, fol. 48b og fol. 49a-49b.

³⁶ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Pantebok nr. I-I (1699-1706), fol. 135a; *ibid.* Skifteprotokoll nr. 1 (1700-1715), fol. 208b-210a, fol. 436b-439b, fol. 461a-463b og fol. 498b-501b; *ibid.* Tingbok nr. 9 (1715-1717), bl.a. fol. 76b-95a.

³⁷ Christensen og Hagelund 1988, bd III, s. 536-537.

³⁸ NRA. Reg. og avd. arkiver 1720-1817. 1. Sønnaffjelske (Akershusiske) dragonregiments arkiv 1732-1819, pk. 32: Legdsrulle for Totenske, Hedmarkske, Larvikske og Jarlsbergske kompanier [ca. 1717].

andre gårder til underbruk også. Når det i tillegg var 8-10 husmenn under Fossnes,³⁹ var han en mektig mann da han var på toppen av sin karriere. Fra midten av 1720-tallet ser det likevel ut til at det gikk utforbakke.⁴⁰ I 1723 brukte Hans Nilsen Vogn halve Fossnes som underpant for et lån på 430 rd. Lånet ble tilbakebetalt i løpet av et halvt år,⁴¹ men Fossnes ville neppe blitt brukt som underpant om ikke anstrengt økonomi gjorde det påkrevd. Da det ble holdt skifte etter Hans 10. mars 1734, viste boet hele 3 337 rd brutto – Fossnes ble verdsatt til 1 600 rd, skipet "Ebenezer" i Melsomvik til 400 rd, løsøret innbrakte vel 800 rd på auksjon og for øvrig hadde han mye utestående midler. Men gjelda var på 3 070 rd, så det ble bare 267 rd til enka og de 12 barna.⁴² Det må føyes til at de ni barna fra første ekteskap allerede hadde fått morsarv og at en del av gjelda skyldtes krav fra dem. Situasjonen var altså ikke så dystert som det kan se ut, men barna måtte til å løse ut Fossnes fra kreditorer igjen.

Ved å bruke sin rett til å løse inn det jordegodset svigerforeldrene hadde eid, for så å selge det videre, som regel til bønder, kan vi si at Hans Nilsen Vogn bidro til den relativt tidlige overgangen til selveie i Arnadal. Men dét var neppe bevisst fra hans side – som nevnt kom han ofte på skifter og innløste jordegods som allerede var i selveie også. Blant annet derfor er det også usikkert hvor positiv prosessen kan sies å ha vært for de gamle leilendingene. Slektene i Arnadal i denne perioden er ikke godt nok kartlagt, men jeg har inntrykk av at det på flere gårder kom nye slekter inn når Hans Nilsen Vogn solgte unna. At han hadde en del gårder som underbruk, må også ha ført til at tidligere leilendinger måtte vike.

Ved et par anledninger er det for øvrig tydelig at Hans Nilsen Vogn hjalp søsknene sine hva angikk jordegods. Da broren Simen Nilsen i 1701 kjøpte Vestre Kverne av presten i Hof, Johan Klein, sier kildene riktignok ikke noe om at Hans var involvert,⁴³ men ettersom han satt med innløsningsretten til Vestre Kverne, er det naturlig å tenke seg at han hadde hvisket noen ord i øret til herr Johan. Det er uvisst hvor det ble av den tidligere leilendingen på Vestre Kverne. I 1702 var Hans på auksjon og kjøpte halve Øvre Møkkenes av amtmann Røyems arvinger. Etter et senere utsagn ble kjøpet gjort på vegne av svogeren Arve Nilsen, som var Røyems leilending på Øvre Møkkenes.⁴⁴ Endelig tar jeg med at Hans i 1699 kjøpte en mindre part i Østre Borge, antakelig for å hjelpe svogeren Jacob Guttormsen, som da var

³⁹ En besiktigelse i 1706 navngir åtte husmenn i tillegg til to ubebodde plasser (SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 6 (1706-1709), fol. 31b-36a). Ca. 1717 nevnes ni husmenn under Fossnes, jfr forrige note.

⁴⁰ En årsak til det var at han tapte på å forpakte sakefallet i grevskapet 1721-1723, jfr Rian 1980, s. 230.

⁴¹ SAKO. Nordre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 17 (1723-1724), fol. 59b.

⁴² SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 5 (1730-1738), fol. 358a-364b.

⁴³ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 4 (1699-1703), fol. 103a.

⁴⁴ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 4 (1699-1703), fol. 170b; *ibid.* Tingbok nr. 5 (1703-1706), fol. 58a.

bruker på Østre Borge sammen med sin bror Anders og med ham kontrollerte bygselparten.⁴⁵ Hans Nilsen Vogn er utvilsomt den enkeltpersonen som satte størst preg på Stokkes jordeiendomshistorie i denne perioden.

9.3.2 Andre trekk ved perioden ca. 1690-ca. 1730

Ei analyse av bondegodset i 1711 viser at bøndenes ekspansjon særlig hadde gått på bekostning av to grupper: De som satt med deler av det jordegodset som herr Hans i sin tid hadde samlet seg, og borgere og embetsmenn med forholdsvis lite jordegods. Disse to gruppene var i noen grad filtret inn i hverandre. Det er også verdt å merke seg at det ofte var snakk om jordegods som hadde vært borger- eller embetsmannsgods bare en kort periode. Hva kan vi lese ut av dette?

I kapittel 8.1 argumenterte jeg for at herr Hans' jordegods vesentlig var pantegods. Det betød at pantsetterne og deres etterkommere hadde innløsningsrett, og noe av jordegodset heftet det også odell ved. Etter herr Hans' død ble jordegodset spredd ved arv og overdragelser, slik at det etter hvert ble mange eiere med én og to parter hver. Den eneste store komponenten besto av Bærevar, bygselpartene i Haugan og Rove og halve Øde Bærevar og hadde blitt kjøpt opp av fogden Hartvig Nilsen Oxenløve, som igjen overdro jordegodset til broren Ludvig. Det ble konvertert til selveie og innenbygds bønders gods da Helge Trulsen fra Bjørnum i Sandehered giftet seg med Ludvigs enke Elsebet og tok Haugan i bruk.⁴⁶

Fram til 1711 hadde det med andre ord foregått ei overføring av jordegods fra ei stor gruppe enkeltpersoner, som hver ikke eide mer enn 1-2 gårder eller parter i gårder, til bønder, i hovedsak selveiere. I mange tilfeller, kanskje de fleste, var det snakk om innløsning av pant. Flere ting kan ha forårsaket dette. At det aktuelle jordegodset var så spredd, tyder på at ingen av eierne hadde økonomisk handlingsrom til å samle det, og mange kunne nok tenke seg å realisere verdiene. Bøndene kan på sin side ha ønsket å innløse pantene – det hadde vel alltid vært målet ettersom jordegodset tross alt var pantsatt og ikke solgt. I kapitlet om borger- og embetsmannsgodset viste jeg imidlertid til en del eksempler på økonomiske problemer for bøndene omkring 1700, så hvorfor var det nå så mange som klarte å løse ut pantene? Her må det ha spilt en avgjørende rolle at underpantene eller pantobligasjonene var i ferd med å avløse de brukelige pantene.⁴⁷ Det ble dermed mulig for bøndene å gå fra å være leilendinger

⁴⁵ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 4 (1699-1703), fol. 21b; NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 1868: Jarlsberg grevskap 1697-1699, beregningsmantall 1699.

⁴⁶ Berg 1928, s. 283.

⁴⁷ Terminologien er forklart i delkapittel 2.1. Mine avskrifter av Stokke-skifter viser at brukspantene ennå dominerte i skiftene i perioden 1700-1715, mens underpantene og pantobligasjonene var nesten enerådende i

til å bli selveiere med pantegjeld. Vi har allerede sett at Hans Nilsen Vogn benyttet seg av de mulighetene som pantobligasjonene ga. Et annet eksempel er Jacob Sørensen som i 1706 innløste 8 lpd mel i sin påboende gård Oserød fra Are Jensen for 86 rd. Jacobs bestemor hadde i sin tid pantsatt parten til herr Hans, og via flere transaksjoner hadde det havnet hos Are. Jacob betalte imidlertid bare 26 rd kontant – for de resterende 60 rd utstedte han en pantobligasjon til Are med sikkerhet i de 8 lpd mel.⁴⁸ Ikke alle behøvde å bruke pantobligasjoner for å reise kjøpesummen, men systemet med pantobligasjoner var utvilsomt en viktig forutsetning for at overgangen til selveie kom i gang, noe vi også skal se i neste delkapittel. Ei nærmere drøfting av bøndenes motiver for å kjøpe, skal vi også komme tilbake til der.

Et annet interessant trekk ved denne tida, og som ikke bare gjelder Stokke, er at en del gårder ble kjøpt opp av personer fra dalførene i Buskerud. For eksempel ble Søndre Holt i 1701 kjøpt av Håkon Eriksen fra Flesberg. Broren Anund kjøpte Stålerød i Andebu.⁴⁹ Til Skjærnes kom Arne Olsen fra Grøslund i Eiker. Han ble eier av Skjærnes og flyttet dit i forbindelse med at det ble skiftet etter svigerforeldrene i 1738 – de hadde sannsynligvis fått skjøte på gården av en debitor som ikke kunne betale gjelda si.⁵⁰ Flere innflyttere har jeg ikke identifisert i Stokke, men flere eksempler fra samme tid er kjent fra for eksempel Hedrum og Andebu.⁵¹ Innflytterne kan ha blitt lokket av at gårdene i Vestfold trolig var større og mer lettdrevne enn hva de var vant til hjemmefra. Befolkningsøkning må også ha hatt sitt å si for at mange søkte ut. Den store graden av selveie i dalførene gjorde det mulig for mange å skaffe seg hele eller store deler av den kapitalen som var nødvendig for å kjøpe, og da det ble gårder ledige på markedet, slo de til. Håkon Eriksen passer godt inn i dette bildet, mens Arne Olsen nok er en mindre typisk representant for denne flyttestrømmen.

9.4 Selveierne blir i flertall

Etter at det meste av grevegodset i Stokke ble solgt i 1750, kan vi si at overgangen til selveie var gjennomført i Stokke. Et viktig trekk ved overgangen til selveie var at mange leilendinger kjøpte gårdene eller brukene sine på auksjon, og at de måtte strekke seg langt økonomisk for å få tilslaget. Dette kunne få uheldige konsekvenser, noe som i det følgende skal belyses med

skiftene i perioden 1730-1738 (SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 1 (1700-1715); *ibid.*, Skifteprotokoll nr. 5 (1730-1738).)

⁴⁸ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Pantebok nr. I-I (1699-1706), fol. 133b-134a.

⁴⁹ Gallis 1982, s. 508-509; SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 1 (1700-1715), fol. 498b-501b.

⁵⁰ Berg 1928, s. 170; SAKO. Eiker, Modum og Sigdal sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 8 (1735-1745), fol. 171a-171b og fol. 241a-241b.

⁵¹ I Hvarnes sogn i Hedrum finner vi for eksempel sigdølen Anders Tollefsen på Søndre Bårnes og Even Halsteinsen fra Flesberg på Utklev, jfr Krohn-Holm 1979, s. 972 og s. 985.

noen utvalgte eksempler. Deretter skal vi konkludere med hensyn til forutsetninger for og årsaker til overgangen til selveie i Stokke.

9.4.1 Harde bud

I 1735 holdt Vilhelm de Tonsbergs arvinger auksjon over Skarpeborge, som de eide fullt ut med unntak av en bygselløs part på 6 lpd tunge. Gården hadde lenge hatt to bruk, men fra rundt 1730 ble det fire leilendinger på Skarpeborge. Hvert av de fire brukene var vel da ikke stort større enn det som var nødvendig for å gi levebrød til en familie. Auksjonen endte med at de fire brukerne fikk kjøpe $\frac{1}{4}$ hver, 1 bpd 17 mrk smør med bygsel, og hver måtte betale 128 $\frac{1}{2}$ rd.⁵² At alle betalte samme pris, tyder på at de kom med et felles bud.

Når vi ser på hvordan leilendingene finansierte kjøpene sine, forstår vi at de betalte overpris. Det var vanlig å få låne kjøpesummen mot underpant i den gården eller gårdparten som ble kjøpt, men i dette tilfellet mente utlånerne, Stig Pedersen Wulf på Melsom og Helge Trulsen på Haugan, tydeligvis at dette ikke var tilstrekkelig. I tingboka er det spesifisert at den ene kjøperen, Ole Helgesen, fikk låne 100 rd mot sikring i sin part av Skarpeborge og 33 rd mot sikring i seks tønner havre, fire kuer, ei kvige og en del annet løsøre. De tre andre må ha fått liknende vilkår – de stilte eierpartene sine og alt løsøret sitt som sikring.⁵³

Det er opplagt at de fire kjøperne her strekte seg langt, og i alle fall tre av dem kom i trøbbel. Nevnte Ole Helgesen klarte seg best, men det tok tid før han ble gjeldfri. I 1741 innfridde han pantobligasjonen fra 1735, og for å klare det, måtte han låne 100 rd på annet hold. Parten i Skarpeborge ble igjen brukt som sikring. Jeg har ikke funnet ut når denne pantobligasjonen ble innfridd, men det må ha skjedd før 1757. Dette året solgte han nemlig halve bruket til sønnen Hans for 80 rd, og i 1765 solgte han den andre halvparten til samme mann for 200 rd. Det var ingen pantobligasjoner som ble innfridd samtidig med at skjøtene ble tinglyst, så Ole var nok gjeldfri allerede.⁵⁴ Guttorm Finnsen måtte derimot selge bruket sitt i 1741. Prisen er ikke opplyst ved tinglysninga, men pantobligasjonen fra 1735 ble i alle fall innfridd. Han endte sine dager som husmann under nabogården Søndre Tori i 1752 og etterlot en arv på 23 rd.⁵⁵ Henrik Andersen solgte 1739 halvparten av sitt bruk til sadelmakeren Peder Anundsen for 100 rd. Jeg har ikke funnet ut når han innfridde gjelda si, men da han døde i 1757, kunne

⁵² SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 14 (1735-1737), fol. 137a.

⁵³ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 14 (1735-1737), fol. 137a-137b.

⁵⁴ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 15 (1738-1742), fol. 377a; *ibid.* Tingbok nr. 19 (1755-1764), fol. 60a; *ibid.* Tingbok nr. 20 (1764-1771), fol. 23a.

⁵⁵ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 15, fol. 377b; *ibid.* Skifteprotokoll nr. 6 (1738-1746), fol. 372b-373a.

kona og dattera overta den gjenværende 1/8 av Skarpeborge og litt løsøre.⁵⁶ Den siste av kjøperne, Peder Toresen, måtte også selge halvparten av sitt bruk. Dette var i 1745, og Peder ser ut til å ha innkassert 85 rd. Likevel kom han ikke ut av den økonomiske hengemyra, og da det ble skiftet etter kona i 1758, fikk kreditorer hånd om det meste av Peders 1/8. Peder selv falt fra to år etter, og da ble resten av landskylda utlagt til kreditorer. Datteras trolovede, som vel var utsett til å ta over, beklaget seg over at han sto på bar bakke.⁵⁷

Dersom Vilhelm de Tonsbergs arvinger hadde beholdt Skarpeborge, er det grunn til å tro at de fire leilendingene ville sittet trygt på hver sin fjerdepart i overskuelig framtid og at deres sønner eller svigersønner ville hatt gode muligheter til å overta når tida var inne. I dette tilfellet førte selveiet til at Guttorm Finnsen, som rett nok var en aldrende mann i 1741, måtte la bruket gå ut av familien og sank ned i husmannsstanden sammen med sine barn. Henrik Andersen og Peder Toresen måtte nøye seg med halvparten så store bruk som de hadde hatt i utgangspunktet, og det er berettiget å spørre om det var nok til å livnære en familie uten å drive sidenæringer⁵⁸ – Peder Toresen klarte det tydeligvis ikke. Ole Helgesen var den eneste som maktet å få det opprinnelige bruket overført til neste generasjon.

Sommeren 1736 var det tid for auksjonen på Oslo hospitals jordegods, som allerede er delvis berørt i kapitlene om kirkegodset og grevegodset. Kongen hadde tydeligvis en viss omsorg for leilendingene, for det ble satt betingelser for auksjonen. Det måtte ikke forekomme fiktive bud som kunne drive leilendingene vekk fra gårdene, og de leilendingene som kom til kort i budrundene, skulle ha anledning til å tre inn i vinnerbudet. Den kongelige omsorgen var likevel begrenset, for det er tydelig at prisene skulle drives så høyt som mulig. Leilendingenes rett til å tre inn i vinnerbudet skulle nemlig ikke gjøres kjent før etter at auksjonen var over.⁵⁹

Tabell 9.1: Auksjonen på Oslo hospitals jordegods i 1736 – jordegodset i Stokke.

	skyld (alt med bygsel)	utropspris (rd)	leil. høyeste bud (rd)	salgspris (rd)
Unnarstvet	3 bpd smør	250	355	356
Brekke	1 hud	40	100	100
Buer	1 ½ bpd smør	50	60	152
Langelo	1 ¼ lpd tunge	10	30	30
Nordre Tori	1 ¼ bpd smør	150	242	300
Deieborge	3 1/3 bpd smør	200	301	301

Kilde: SAO. Oslo stiftsdireksjon. K Stiftelser. Kb pk. 3: Oslo hospital 1735-1737, legg 1, auksjonsforretninger 1736.

⁵⁶ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 15 (1738-1742), fol. 244b; *ibid.* Skifteprotokoll nr. 8 (1755-1761), fol. 135b-137b.

⁵⁷ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 16 (1742-1748), fol. 249b; *ibid.* Skifteprotokoll nr. 8 (1755-1761), fol. 283b-285a og fol. 466b-468a.

⁵⁸ Senere matrikler, f.eks. 1904-matrikkelen, viser at det aldri ble flere enn fire hovedbruk på Skarpeborge.

⁵⁹ Semmingsen 1939, s. 78-79.

Før auksjonen ble det satt en "Ringeste Taxt", eller utropspris, på gårdene. Som det går fram av tabell 9.1, ble utropsprisen på Stokke-jordegodset overgått med 42-204 %, så leilendingene må ha hatt skarp konkurranse i budrundene. Leilendingene på Brekke, Langelo og Deieborge fikk tilslaget på gårdene sine, mens de øvrige benyttet seg av anledningen til å tre inn i budene til de som fikk tilslaget. Løytnant Andreas Duus, som allerede eide bygselparten og var bruker på Søndre Vølen, vant budrunden om Unnarstvet, Halvor Pedersen fra Gravdal i Andebu vant budrunden om Buer, mens korporal Kristoffer Stangeby vant budrunden om Nordre Tori.⁶⁰

De to sistnevnte var i posisjon til å benytte buslitsretten og fortrenge leilendingene på Buer og Nordre Tori, og det forklarer hvorfor leilendingene aksepterte å tre inn i budene. Når det gjelder Unnarstvet, var ikke Andreas Duus noen fare i så måte, men siden leilendingene allerede hadde bydd 355 rd, var det et heller lite løft å legge på 1 rd for å få skjøte. Det kunne jo også hende at Andreas Duus ellers ville selge videre til en som faktisk hadde anledning til å benytte buslitsretten.

Vi skal videre konsentrere oss om leilendingene på Buer og Nordre Tori, som ble nødt til å betale en mye større sum enn de hadde vært villige til på forhånd. Verst ute var Jens Andersen på Buer, som etter å ha gitt seg på 60 rd så at prisen ble presset opp til 152 rd. Nå kom han likevel bra ut økonomisk, for i mars 1738, bare tre måneder etter at han hadde fått skjøtet, lot han gården gå videre til Hans Jacobsen på Ramsum og Ole Jensen på Eikeskog. De kjøpte hver sin halvpart for 92 rd,⁶¹ så selv om Jens Andersen nå sto uten noen gård å bruke, hadde han i alle fall tjent 32 rd! Hvor det ble av Jens Andersen er uvisst, men det kan passe at det var han som høsten 1738 ble troløvet med ei enke på Gjersø og ble leilending der. Da denne Jens Andersen døde i 1743, var formuen 81 rd brutto og 58 rd netto.⁶² Med det plasserte han seg tålig midt på treet.⁶³

På Nordre Tori var det Åsvald Hansen som var leilending og som ble nødt til å reise 300 rd for å få skjøte. Dette løste han ved straks å selge halvparten videre til en Kristoffer Larsen for 200 rd, mens han selv lånte 130 rd av Anders Danielsen på Lasken i Sem.⁶⁴ Slik led han samme skjebne som et par av leilendingene på Skarpeborge: Bruket ble halvert sammenliknet med hva han hadde hatt som leilending. I 1741 solgte Åsvald den andre halvdelen

⁶⁰ SAO. Oslo stiftsdirksjon. K Stiftelser. Kb pk. 3: Oslo hospital 1735-1737, legg 1, auksjonsforretninger 1736.

⁶¹ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 15 (1738-1742), fol. 32b. Kjøperne skulle trolig ha Buer til underbruk.

⁶² SAKO. Stokke sogneprestkontor. Ministerialbok nr. 2 (1732-1770), fol. 134b; SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 6 (1738-1746), fol. 560b-561b.

⁶³ Rian 1980, s. 130, viser at nettoformuen var under 50 rd i 52 % av bondeskiftene i Jarlsberg grevskap mellom 1701 og 1710. 30 år senere hadde nok nettoformuen økt noe.

⁶⁴ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 15 (1738-1742), fol. 32a.

for 195 rd,⁶⁵ og han fikk vel da innfridd gjelda. Deretter forsvant han fra Stokke, men jeg har funnet ham igjen som husmann på Vestre Hvatum i Brunlanes i Larvik grevskap i 1762.⁶⁶

Det er interessant at det var mulig å selge videre med god fortjeneste, men i og med at både Jens Andersen og Åsvald Hansen var langt unna å vinne budrundene, ser det ikke ut til at spekulasjon var motivet i utgangspunktet. Fortjenesten reddet da heller ikke Åsvald Hansen fra å synke ned i husmannsstanden. Jens Andersen klarte seg, men satt i trange kår. Hvis Oslo hospital ikke hadde auksjonert bort jordegodset sitt, ville Jens og Åsvald hatt mulighet til å fortsette som leilendinger på henholdsvis Buer og Nordre Tori.

Jeg har ikke undersøkt skjebnen til kjøperne av grevegodset like nøye som jeg i det foregående fulgt kjøperne av Skarpeborge, Buer og Nordre Tori. Men en gjennomgang av tinglysningene som fulgte i kjølvannet av auksjonen viser at to kjente mønster gjentok seg: Det var som regel leilendingene eller sønnene til leilendingene som kjøpte, og ingenting tyder på at de nølte med å sette seg i gjeld.⁶⁷ I de tilfellene der utenforstående fikk tilslaget, var det gjerne spesielle omstendigheter. På Østre Kleppan var leilendingen død da kjøperen tinglyste skjøtet sitt, og enka ble straks etter gift med en bonde i Sandehrerred. Også leilendingen på Lund var død. På Øde Vear ble det ledig fordi leilendingen der valgte å kjøpe grevens bruk på Brekke – det bruket ser nemlig ut til å ha vært ledig. Den eneste leilendingen som med sikkerhet måtte flytte, var Gunder Kristensen, som hadde bygslet halve Mellom Borge i 1747. Ellef Andersen, som kjøpte gården av greven, skal visstnok ha hatt bygsel på den andre halvparten fra før, men nå ville han bruke hele gården selv. Gunder har jeg funnet igjen som husmann på Aulerød i Sem.⁶⁸

Ser vi bort fra de som kjøpte bygselløse småparter – fire av kjøperne betalte ikke mer enn 3 rd hver – var det bare de færreste som klarte seg uten å låne hele eller store deler av kjøpesummen mot pant i den landskylda de kjøpte. Nevnte Ellef Andersen var et unntak, men han hadde en gård å selge og finansierte kjøpet av Mellom Borge på den måten. Det ble kjøpt jordegods for ca. 3 580 rd, og kjøperne utstedte pantobligasjoner pålydende ca. 2 040 rd. Det betyr at 57 % av den totale kjøpesummen var finansiert med lån. Dette er et minimumstall, for det kan også ha forekommet smålån uten sikring i jordegods. Formyndere kunne for eksempel

⁶⁵ Berg 1928, s. 420. Jeg har ikke funnet tinglysninga av dette skjøtet.

⁶⁶ NRA. RK. Reviderte regnskaper. Fogderegnskaper, eske 2033: Larvik grevskap, ekstraskattmanttall 1762.

⁶⁷ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 17 (1748-1754), fol. 189b-191b og fol. 226b-227a; Berg 1928, omtaler av de respektive gårdene.

⁶⁸ Berg 1928, s. 424, har store huller i brukerrekken på Mellom Borge. Han skriver at Ellef Andersen var bruker fra 1745, men kirkebøkene viser at Ellef bodde på Søndre Haugen på denne tida. Gunder Kristensen bygslet i alle fall halve Mellom Borge i 1747, jfr SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 17 (1748-1754), fol. 523b. Han fikk to barn på Mellom Borge, og disse døde på Aulerød i Sem i hhv 1751 og 1754.

låne av myndlingenes arvemidler. Hvis vi holder dem som kjøpte uten å tinglyse pantobligasjoner utenfor, finner vi at pantobligasjoner finansierte 74 % av kjøpesummen for de øvrige.

9.4.2 Overgangen til selveie i Stokke: Forutsetninger og årsaker

Eksemplene godtgjør at leilendingenes vilje til å kjøpe generelt sett var mye større enn deres økonomiske evner. De aller fleste var avhengige av pantobligasjoner for å kunne få skjøte på gårdene sine, noe som understreker mitt poeng fra delkapittel 9.3.2, om at dette systemet var ei viktig og nødvendig forutsetning for overgangen til selveie. Samtidig åpnet systemet for at nær sagt hvem som helst kunne bli selveier. Så lenge man hadde en gård på handa og var villig til å bruke den som underpant, har jeg ikke sett noe som tyder på at pengeutlånerne stilte andre krav. Utfordringa for den som ville kjøpe gården sin, kunne da være å finne noen med ledig kapital. I trange tider kunne det være vanskelig nok.

Vi har sett at bøndernes harde kår gjorde at de hadde problemer med å betale alle avgiftene til eierne, og at det kan ha gitt borgere og embetsmenn motiv for å selge. Øystein Rian kaller der et paradoks at selveiet derfor steg på grunn av krisa i landbruket. Rians dobbelte paradoks er at overgangen til selveie likevel ble begrenset, "fordi krisen var så dyp at det ikke fantes mange nok kjøpere."⁶⁹ Mon tro om ikke dette er en forkjært måte å forstå saken på. Jeg tror at årsaken til at overgangen til selveie likevel ble begrenset, snarere ligger i at det ikke var mange nok som hadde kapital til utlån. De potensielle kjøperne var stort sett avhengige av å låne mot underpant uansett, så begrensningene lå på utlånsida. Så lenge selgerne var villige til fortsatt å ha kapital plassert i jorda, i form av pantobligasjoner, var overgangen til selveie uproblematisk. Når selgerne hadde behov for kontanter, var kjøperne derimot nødt til å finne andre som var villige til å binde opp kapital. Når mye jordegods ble auksjonert bort på samme tid, må det ha bydd på utfordringer. Trolig var det helt nødvendig at en institusjon som Oslo hospital stilte kapital til rådighet både ved auksjonen på hospitalets eget jordegods og ved auksjonen på grevegodset. Som nevnt utstedte kjøperne i Stokke pantobligasjoner pålydende ca. 2 040 rd ved sistnevnte auksjon. $\frac{2}{3}$ av denne kapitalen lånte kjøperne av Oslo hospital.

Ved siden av systemet med pantobligasjoner, må eiernes ønske om å selge regnes som ei viktig forutsetning for at overgangen til selveie i Stokke ble gjennomført i første halvdel av 1700-tallet. Ved auksjonene må det ha vært selgerne som tok initiativ til å selge, og initiativet lå trolig på selgersida i de fleste andre tilfellene også, særlig der kjøperne var de gamle leilendingene og måtte låne penger for å få kjøpene i havn. Jeg er derimot tilbøyelig til å tro at

⁶⁹ Rian 1980, s. 143.

initiativet lå på kjøpersida i de tilfellene der kjøperne ikke hadde tilknytning til gårdene fra før og ikke var avhengige av å låne penger. Pantobligasjoner må nemlig ha vært dyrt målt mot å betale landskyld. Oslo hospital økte sine inntekter med en faktor mellom fire og fem ved å selge jordegodset og sette pengene ut på rente, for en stor del hos kjøperne, framfor å fortsette med å innkassere landskyld. Trolig var salg lønnsomt for de fleste. Da ligger det i kortene at det ikke var særlig gunstig for leilendingene å bli selveiere. Riktignok kunne de kompensere noe med å jobbe hardt i skogen, og kanskje gjorde mange som Nils Guttormsen på Ramsum. For 150 rd kjøpte han $\frac{1}{4}$ av Ramsum av greven i 1738, men da boet skulle gjøres opp etter kona seks år senere, fikk han taksten på jordegodset satt ned til 120 rd fordi han i mellomtida hadde hogd ned det som var av skog. Dessuten mente han at greven hadde fått for god pris. På tross av at han hadde skattet skogen så hardt, hadde han likevel ikke klart å betale ned noe på den pantobligasjonen på 60 rd han hadde utstedt til presteenka Helvig Bagge da han kjøpte bruket sitt. Dermed medførte skiftet at hun fikk utlagt halve landskylda.⁷⁰

Tilfellet Nils Guttormsen viser hvor vanskelig det kunne være å få det til å lønne seg å være selveier, og det underbygger at det på kort sikt neppe lønte seg å bli selveier. Vi har også sett at overgangen til selveie ledet til økonomiske problemer for flere. Dette samsvarer med John Ragnar Mykings synspunkter, som referert i delkapittel 9.1.

Hvorfor valgte da leilendingene likevel å strekke økonomien på den måten de gjorde? Jeg mener at Myking har funnet svaret i sitt "innhogg" i debatten om overgangen til selveie. For hvert bruk som gikk fra å være et leilendingsbruk til å bli et selveierbruk, ble leiemarkedet mindre. Kombinert med befolkningsøkning ble dermed overgangen til selveie en selvforsterkende prosess. Da det ble kunngjort at grevens jordegods skulle selges, ser jeg for meg hektisk aktivitet fra leilendingenes side for å sikre tilstrekkelig finansiering. Folk var inneforstått med at leiemarkedet var i ferd med å skrumpe kraftig inn. Det gjaldt å unngå at gårdene ble kjøpt av folk som kunne tenkes å bruke buslitsretten – i praksis bønder.

Selveiet ble neppe oppfattet som noe mål i seg selv. Et instruktivt eksempel på dette handler om Vestre Var. Sognepresten, herr Jørgen Bagge, eide gården inntil han solgte den til de to leilendingene på gården for i alt 180 rd i 1722. Etter ett år og to dager som selveiere, lot de gården gå videre til greven for 200 rd og fri førstebyggesel⁷¹ – "merkelig nok", som Lorens Berg uttrykker det.⁷² Berg var tydeligvis fanget i en moderne forståelseshorisont og var ikke i

⁷⁰ SAKO. Søndre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Skifteprotokoll nr. 6 (1738-1746), fol. 596a-597b.

⁷¹ SAKO. Nordre Jarlsberg sorenskriveri. Rettergang. Tingbok nr. 16 (1720-1723), fol. 383a; *ibid.* Tingbok nr. 17 (1723-1724), fol. 85a.

⁷² Berg 1928, s. 261.

stand til å forstå hvorfor selveiere frivillig solgte til grevene. I hans bygdebok for Sandeherred finner vi formuleringer som "denne parten solgte desværre Tor 1757 til greven for 60 daler" og "den ene bruker gikk desværre snart bort og solgte sin halvpart til greven".⁷³ Sannsynligvis var mange slike salg nøye overveide handlinger fra bøndenes side. De gjorde seg til selveiere i situasjoner der det ellers var fare for at potensielle buslitsmenn kunne kjøpe, og dersom de ikke hadde økonomiske ressurser til å forbli selveiere, kunne de redde situasjonen ved å selge til greven. Da satt de igjen trygt, for han hadde ikke mulighet til å benytte buslitsretten.⁷⁴

På samme måte gjorde ikke leilendingene på kirkegodset noen framstøt for å få kjøpe gårdene sine. De satt trygt. Det var først tidlig på 1800-tallet at norske kirkegodsleilendinger kom med ønsker om slikt. Gudmund Sandvik setter dette i sammenheng med at leilendings-systemet var et hinder for framgang i jordbruket. Skulle gårdene produsere for salg, måtte bøndene kunne legge opp drifta slik de selv fant det for godt.⁷⁵ Slike problemstillinger var imidlertid lite aktuelle i 1750.

⁷³ Berg 1918, s. 611 og s. 632.

⁷⁴ Rian 1980, s. 182-183, er inne på dette som ei mulig forklaring på hvorfor en del bønder i Sandeherred solgte gårdene sine til greven på 1720-tallet. Problematikken ble også tatt opp av Rians to opponenter, Rolf Fladby og Kåre Tønnesson, da Rian framstilte seg for doktorgraden på bakgrunn av Rian 1980, jfr Fladby og Tønnesson 1981, s. 464-465 og s. 476-478, og Rian 1981, s. 485.

⁷⁵ Sandvik 1965, s. 248-249.

10 Oppsummering og konklusjoner

I første kapittel innledet jeg med å stille to spørsmål: Hvorfor har forskjellige grupper blant befolkninga og ulike institusjoner gjennom tidene ønsket å eie jordegods? Og: Hva var det som banet vei for at selveiet etter hvert ble den dominerende eieformen? Disse spørsmåla – og flere til – har jeg forsøkt å besvare ved å undersøke jordeiendomshistorien for Stokke prestegjeld i perioden 1624-1750.

I kapittel 3 la jeg grunnlaget for undersøkelsen ved å utarbeide tabeller over jordeiendomsfordelinga i de tre sognene i Stokke hver for seg og i prestegjeldet under ett (tabellene 3.2-3.5). Jeg viste at mine beregninger på en del punkt avviker fra Lorens Bergs tidligere beregninger (tabell 3.1), noe jeg forklarte med at Berg åpenbart ikke har kjent til en del sentrale kilder, vesentlig adelsjordebøker. Det ser også ut til at Berg delvis må ha benyttet seg av ekstrapolering fra tidligere og senere kilder da han beregnet jordeiendomsfordelinga i 1625. Endelig må Berg ha regnet jordegodset til borgerfamilien Wulf og en del militære embetsmenn som bondegods. Wulf-familien og de militære embetsmennene bodde riktignok på gårder i Stokke, men de var først og fremst borgere og embetsmenn.

Jeg konstaterte videre at det på bakgrunn av stattholderskapets jordebøker for 1624 er umulig å slå fast eierne til all landskylda i Stokke. Vel 13 % av landskylda måtte jeg gi opp å finne eierne til, og jeg konkluderte med at mesteparten av dette tilhørte bønder. Det betyr at bøndenes jordegods er kraftig underregistrert i denne kilden, selv om den i utgangspunktet skulle registrere alt. At 1624-jordebøkene er ufullstendige, er gammelt nytt,¹ men jeg har ikke sett tidligere undersøkelser som har påvist graden av ufullstendighet på samme måte som jeg har gjort. Det er rimelig å anta at det var enklere å holde jordegods unna registrering jo større avstanden mellom eier og jord var, så det er trolig innenbygds og ikke minst utenbygds bønders gods som først og fremst mangler. Formyndergods er en annen kategori jordegods som kan være underregistrert. I arbeidet med å finne jordeiendomsfordelinga, erfarte jeg også at *Skattematrikkelen 1647* inneholder mange feilkilder og forenklinger, noe som bekrefter det som Jon Ola Gjermundsen allerede har påpekt.² Jeg vurderte landkommisjonens materiale fra 1661 til å være mer pålitelig.

Deretter gikk jeg over til å vurdere eierinteressene til de forskjellige kategoriene av eiere. Både kronens og kirkens eierinteresser begrenset seg stort sett til landskyld- og bygsel-

¹ Johannessen 1973, s. 82-83.

² Fladby og Winge (red.) 1991, s. 33-36.

inntekter. Kjøp og salg var det som regel bare snakk om i sjeldne tilfeller, og når det først skulle selges jordegods, gikk store mengder på en gang. For kronens del tenker jeg da på de velkjente krongodssalgene på midten av 1600-tallet, som var et resultat av at kronen hadde pådratt seg stor gjeld i forbindelse med krigføring, mens jeg for kirkens del tenker på salget av Oslo hospitals jordegods i 1736. Hospitalet tok konsekvensen av at det var mer lønnsomt å låne ut penger mot rente enn å innkassere landskyld- og bygselavgifter, noe stadig flere jordeiere ser ut til å ha innsett på denne tida. Salget av Oslo hospitals jordegods hadde avgjørende betydning for når overgangen til selveie skjedde i Stokke. Ikke bare fordi leilendingene fikk kjøpe hospitalets gårder, men også fordi det var med på å drive fram auksjonen over grevegodset, og fordi hospitalet lånte leilendingene penger i forbindelse med nevnte auksjon.

En god del av jordegodset tilhørte adelige ved inngangen til den perioden som dette arbeidet handler om, men økonomiske problemer gjorde at de gamle adelsgodsene gikk i oppløsning. Da adelen ble dominerende jordeiere i Stokke rundt 1650, skjedde det fordi nye adelsmenn kom på banen og bygde opp nye godssamlinger. At adelsgodset vokste, passer godt med det Tor Weidling har påvist, nemlig at adelen mellom 1580 og 1661 styrket sine posisjoner som jordeiere rundt Oslofjorden, i motsetning til i de indre delene av Østlandet, der de mistet mye jordegods. Min undersøkelse har satt søkelyset på hvordan og hvorfor de nye godssamlingene ble bygd opp.

Vincent Bildt sørget for å gjøre Melsom til en storgård ved å slå den sammen med flere av nabogårdene. Storgårdsdrift later til å ha vært hans hovedmotiv, men han må også ha hatt en viss interesse for tømmer og skog. Da han knapt hadde noe bygselløst gods, ligger det også nær å tro at bygselinntekter spilte en rolle for sammensetninga av jordegodset hans.

Fossnes ble sentrum for Preben von Ahnens jordegods. Jeg konkluderte med at tømmer og skog var en underordnet eierinteresse for ham sammenliknet med fordelene ved å ha mange leilendinger. Bestemmelsen om ukedagsbønder gjorde at Preben kunne innkassere store avgifter fra bøndene i Arnadal ved siden av landskyld og bygselpenger. Et stort antall leilendinger ga også arbeidskraft til Fossnes. Et viktig poeng er at han etter alt å dømme ikke var så opptatt av om gårdene han eide var kjøpegods eller pantegods – mye av jordegodset må nettopp ha vært pantegods. I forbindelse med tilegnelsen av jordegods, har jeg sannsynliggjort at han benyttet sin posisjon som krigskommissær til å true bøndene til å overlate jordegods til ham. Riset bak speilet for bøndene var at de kunne risikere å bli utskrevet til soldattjeneste.

Adelens dominerende posisjon som jordeiere varte imidlertid ikke veldig lenge. Bildts enke og barn solgte Stokke-godset i 1664 – kanskje fordi de foretrakk å konsentrere seg om familiens setegård Nes i Torsnes i Østfold. Preben von Ahnens svigersønn Johan Richard von

Buchwald holdt imidlertid fast på Fossnes-godset inntil en skrantende økonomi gjorde det umulig. Problemene skrev seg trolig fra Preben von Ahnens tid som lensherre i Nordlandene, der han ikke klarte å oppfylle forpliktelsene og kom i gjeld til kongen. Et lån på nær 5 000 rd fra Tønsberg-borgeren Anders Madsen holdt båten flytende ei tid, men da Fossnes brant ned til grunnen rundt 1680 og Anders Madsens arvinger ville ha lånet innfridd i 1684/1685, havnet von Buchwald i en vond sirkel der han pantsatte og solgte jordegods inntil han døde uten å etterlate noen nevneverdig arv i 1695.

Etter opprettelsen av Griffenfeld grevskap, senere Jarlsberg grevskap, i 1673, kom grevene i besittelse av om lag 1/10 av landskylda i Stokke. Jordegodset besto hovedsaklig av gammelt krongods. Jarlsberg-grevene var generelt lite opptatt av jordegodset sitt – i motsetning til i Larvik grevskap var det ikke noen industrikjerne å bygge jordegodset rundt. Jeg påviste imidlertid at grev Frederik Anton Wedel (1694-1738) på 1720-tallet gjorde forsøk på å kjøpe jordegods med bygsel, noe som var en del av en plan om å øke inntektene fra grevskapet. Forsøket ser imidlertid ikke ut til å ha båret all verdens frukter. I 1736 kjøpte han bemerkelsesverdig nok flere små og bygselløse landskyldparter av Oslo hospital, avgjort for å medvirke til et vellykket salg for hospitalet, slik at det i neste omgang kunne yte ham et lån på 30 000 rd. Grevens økonomiske problemer vokste, og i 1750 ble han nødt til auksjonere bort det aller meste av jordegodset sitt. Mine beregninger viser at det ville vært fornuftig å selge selv om ikke kreditoren Oslo hospital hadde krevd det.

Borgerne og embetsmennene økte sine andeler av jordegodset i Stokke gjennom det meste av 1600-tallet. Min analyse viser at det først og fremst var et ønske om å forrente ledig kapital som gjorde at disse gruppene engasjerte seg som jordeiere. Tømmer og trelast ser ut til å ha spilt en svært underordnet rolle i denne sammenhengen, selv om enkelte aktører sikret seg gode skoggårder. Borgerne og embetsmennene utnyttet at bøndene stadig hadde behov for penger og kjøpte og tilpantet seg ei rekke gårder og landskyldparter. Sognepresten Hans Kristoffersen Stockman fungerte tydeligvis som låneinstitusjon for sognebarna sine på 1650- og 1660-tallet og samlet seg et stort jordegods.

I andre halvdel av 1600-tallet hadde borger- og embetsmannsgodset en tendens til å bli samlet på få familiers hender. Slektskretsen til borgermester Anders Madsen i Tønsberg var den viktigste av disse. Jeg mener at denne opphopninga av jordegods skyldes at Tønsberg var en by som geografisk lå vanskelig til for trelasthandel. Bare noen få var i stand til å drive stort og tjene penger. De fleste tjente ikke nok til å ha ledig kapital til å plassere i jordegods.

Fra slutten av 1600-tallet begynte borgerne og embetsmennene å avgi jordegods til bøndene. For en del ser det ut til at bøndene nå brukte sin rett til å innløse pantsatt gods, men

det er også klare vitnesbyrd på at borgerne og embetsmennene aktivt gikk inn for å selge jordegods. Den viktigste årsaken til dette var nok at forrentninga av kapitalen ble lav eller endog negativ fordi mange av leilendingene strevde med å betale avgiftene. Som en medvirkende årsak har jeg satt opp økte jordpriser, som i kombinasjon med fastlåste størrelser på landskyld og bygselavgifter medførte at den bundne kapitalen kunne gi større avkastning dersom den ble lånt ut mot rente istedet. Videre har jeg antatt at oppsplitting av jordegods-komplekser ved arv og manglende geografisk nærhet til jordegodset kunne bidra til at eierne ønsket å selge. Økonomiske problemer og behov for å realisere bunden kapital må også ha spilt inn.

Borgerne og embetsmennene forsvant imidlertid ikke helt ut av bildet. En del fortsatte å ha kapital bundet i jordegods i form av pantobligasjoner, noe som sannsynligvis medførte mindre administrasjon og høyere inntekter. Militære embetsmenn og enkelte borgere ble også sittende med residensgårder og avlsgårder, og medlemmene av familien Wulf drev en håndfull gårder for egen regning.

Bøndenes eierinteresser har blitt vurdert med utgangspunkt i John Ragnar Mykings doktorgradsavhandling om leilendingens vilkår i tidlig nytid og hans "innhogg" i debatten om overgangen til selveie.³ Myking mener at leilendingene i hovedsak satt trygt på gårdene sine så lenge de oppfylte forpliktelsene sine, og at de gjennom den såkalte opplatingsretten også hadde god kontroll med hvem som skulle overta når det ble aktuelt med brukerskifte. Det var først og fremst buslitsretten som fikk dem til å ønske å bli selveiere. Dersom en gård ble til salgs, måtte leilendingen unngå at den ble kjøpt av en person som potensielt kunne ha behov for å bruke gården selv, for da kunne leilendingen bli nødt til å flytte. Buslitsretten ble særlig sett som en trussel dersom leiemarkedet ellers var lite, slik at det ville bli vanskelig å få bygsel på en annen gård. I tillegg til egne kildestudier, viser Myking til Knut Johannessens studie av eiendomsfordeling og eierinteresser i Høland på 1600-tallet. Også Johannessen ser buslitsretten som en meget viktig faktor i forbindelse med at selveiet ble mer vanlig.⁴

Mine undersøkelser støtter synet til Johannessen og Myking. Stokke-leilendingenes interesse for å bli selveiere synes å ha steget noe gjennom 1600-tallet, men rundt 1690 var leiemarkedet fremdeles så stort at frykten for buslitsretten ikke kan ha hatt særlig betydning. Andre faktorer, som at selveiet ble fritatt for odelsskatt i 1647, kan også ha gjort sitt til at selveiet utgjorde mer og mer av det totale bondegodset. Først utover på 1700-tallet, da stadig flere borgere og embetsmenn, og etter hvert Oslo hospital og grev Wedel, ville selge jorde-

³ Myking 2005.

⁴ Johannessen 1973.

godset sitt, ble frykten for buslitsretten virkelig stor. For hver gård som gikk over til selveie, ble leiemarkedet mindre og mindre. Befolkningsøkninga bidro til det samme. Overgangen til selveie ble dermed en selvforsterkende prosess. Forutsetningene for at overgangen til selveie kunne skje, var systemet med pantobligasjoner, som gjorde at det var mulig å låne penger uten å gi fra seg eierrettighetene til jordegodset, og at de tidligere eierne ville selge.

I kampen for å få skjøte på gårdene sine nølte ikke leilendingene med å låne store pengesummer, og jeg har trukket fram eksempler på at leilendingene åpenbart ble nødt til å betale overpris. For en del kom overgangen til selveie til å medføre at de ble nødt til å selge hele eller deler av gården etter kort tid, slik at de enten risikerte å ende som husmenn eller måtte klare seg med et mindre bruk enn de hadde hatt som leilendinger. Overgangen til selveie var derfor ikke en udelt positiv prosess for bøndene der og da, selv om det ikke kan være tvil om at den var positiv på lang sikt.

Det begrensede formatet på dette arbeidet har gjort at mye ikke har latt seg undersøke så grundig som det kunne ha blitt. Blant annet kunne det vært ønskelig å studere tiåra etter 1750 nærmere for å få et klarere bilde av hvilke konsekvenser overgangen til selveie fikk. Lesning av Lorens Bergs bygdebok for Stokke gir inntrykk av siste del av 1700-tallet var en periode med mye kjøp og salg av gårder og stigende jordpriser.⁵ Det ville vært interessant å følge flere av de nye selveierne for å se i hvilken grad de klarte å innfri lånene de tok opp, eller om de ble nødt til å selge gårdene til andre. Var det kanskje slik at overgangen til selveie i særlig grad gagnet velstående bondefamilier? Dersom mange av de nye selveierne måtte gå fra gårdene sine fordi de ikke maktet å betale på lånene sine, kunne det oppstå en situasjon der sønner og svigersønner av mer velstående bønder kunne skyve ut representanter fra mindre velstående bondefamilier. Resultatet kunne bli at etterkommerne til de leilendingene som hadde forsøkt seg som selveiere, i uforholdsmessig stor grad sank ned i husmannsstanden. I forbindelse med dette ville det også vært interessant å vite mer om innenlands migrasjoner på 1700-tallet. Jeg har vist til at pengesterke numedøler og andre kjøpte seg gårder i Vestfold på begynnelsen av 1700-tallet. I hvor stor grad måtte de gamle leilendingssektene i Vestfold oppgi gårdene sine for å gi plass til disse nye selveierne?

Endelig vil jeg ta med at buslitsretten ble endret fra 1780, slik at det fra den tid bare var den som selv hadde bygslet bort jorda som kunne benytte seg av buslitsretten.⁶ Dermed behøvde ikke en leilending frykte buslitsretten dersom det ble eierskifte – den nye eieren

⁵ Berg 1928.

⁶ Myking 2005, s. 184.

kunne ikke selv ta gården i bruk før leilendingen var død eller flyttet frivillig. Hva lå bak denne endringa i bestemmelsen om buslitsretten, og hvilke konsekvenser fikk den for videre kjøp og salg av jordegods? En undersøkelse av dette vil utvilsomt gi oss muligheten til å forstå overgangen til selveie enda bedre.

Litteratur og kilder

Litteratur

- Berg, Lorens 1918: *Sandeherred. En bygdebok*, Kristiania.
- Berg, Lorens 1928: *Stokke. En bygdebok*, Oslo.
- Berg, Lorens 1979: *Brunlanes. En bygdebok*, ny utgave under redaksjon av Gunnar Christie Wasberg, Larvik.
- Bjørkvik, Halvard og Andreas Holmsen 1952-1954: "Hvem eide jorda i den gamle leilendingstida?", *Heimen*, bd IX, Trondheim.
- Bull, Ida 1998: *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*, utgitt i serien *Skriftserie fra Historisk institutt*, bd 26, Trondheim.
- Christensen, Nils Steen og Olav Hagelund 1978-1988: *Stokke bygdebok*, bd I-III, Stokke kommune.
- Dahl, Ottar 1990: *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, 4. utgave, Oslo.
- Dansk biografisk leksikon*, 3. utgave, bd 2, 1979, og bd 12, 1982, København.
- Dybdahl, Audun 1979: *Jordeiendomsforhold og godseiere i Trøndelag. Fra Aslak Bolt til landkommisjonen*, Trondheim.
- Dyrvik, Ståle 1977: "Overgangen til sjølveige i Norge. Nokre nye data for 1700-talet", *HT* 56, s. 1-18, Oslo.
- Dyrvik, Ståle 1978: "Overgangen til sjølveige i Norge. Eit svar til Andreas Holmsen", *HT* 57, s. 395-397, Oslo.
- Dørum, Knut 1993: "Bygselsystemet i forandring", *HT* 72, s. 181-197, Oslo.
- Dørum, Knut 2000: "Slektsarv og marked. Odelsbøndenes forhold til gården på 1700-tallet", *HT* 79, s. 22-51, Oslo.
- Fagerli, Torkel 2006: "Trelasthandler Christen Simensen i Sandefjord – og litt om Coldevin, Giedde, Mørch, Lem m.m. ", *Gjallarhorn, tidsskrift for Vestfold slektshistorielag og Buskerud slektshistorielag*, nr. 38, s. 375-380, [Larvik].
- Fenger, Ole og Erling Ladewig Petersen 1983: *Adel forpligter... Studier over den danske adels gældsstiftelse i 16. og 17. århundrede*, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filosofiske Meddelelser 51:1, København.
- Finne-Grønn, Stian Herlofsen 1948: "Stockman, Holch, Meidel", *Norsk Slekthistorisk Tidsskrift*, bd XI, s. 259-263, Oslo.

- Fjeld, Karl Ottar, Lars Ole Klavestad og Svein Åstrøm 2003: *Gårder og slekter i Borge og Torsnes*, bd 5, Fredrikstad.
- Fladby, Rolf 1963: *Fra lensmannstjener til Kongelig Majestets Foged*, Oslo.
- Fladby, Rolf og Kåre Tønnesson 1981: "Øystein Rian: Vestfolds historie. Grevskapstiden 1671-1821", *HT 60*, s. 455-479, Oslo.
- Fladby, Rolf og Harald Winge (red.) 1991: *Den eldste matrikkelen. En innfallsport til historien. Skattematrikkelen 1647*, 2. utgave, NLI, Oslo.
- Gallis, Arne 1982: *Andebu bygdebok*, bd II, [Andebu].
- Hedem, A.E. 1956: "Litt slektshistorie fra 1300-tallets Oslo", *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift*, bd XV, s. 289-311, Oslo.
- Holmsen, Andreas 1966: *Gard. Bygd. Rike*, Oslo.
- Holmsen, Andreas 1978a: "Overgangen til sjøleie i Norge. Kildekritikk og realisme", *HT 57*, s. 125-151, Oslo.
- Holmsen, Andreas 1978b: "Merknader fra Andreas Holmsen", *HT 57*, s. 397, Oslo.
- Hunnskaar, Kristian 2002: "Slektsforhold på Nedre Løke i Skjee", *Gjallarhorn, tidsskrift for Vestfold slektshistorielag og Buskerud slektshistorielag*, nr. 30, s. 433-440, [Larvik].
- Hunnskaar, Kristian 2006: "Christen Simensens barn", *Gjallarhorn, tidsskrift for Vestfold slektshistorielag og Buskerud slektshistorielag*, nr. 39, s. 418, [Larvik].
- Imsen, Steinar og Harald Winge 1999: *Norsk historisk leksikon. Kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*, 2. utgave, Oslo.
- Johannessen, Knut 1973: *Eiendomsfordeling og eierinteresser. Trekk av jordeiendomsforholdene i Høland på 1600-tallet*, Oslo.
- Johnsen, Oscar Albert 1934: *Tønsbergs historie*, bd II, Oslo.
- Johnsen, Oscar Albert 1945-1948: *Sem og Slagen. En bygdebok*, bd I, Tønsberg.
- Krohn-Holm, Jan W. 1979: *Hedrum bygdebok*, bd III, Hedrum kommune.
- Leistad, Geirr I. 1997: "Nesøya og Nesøygodsets eiere i middelalderen og tidlig nytid", *Asker og Bærum historielags skrift nr. 37*, s. 311-346, utgitt av Asker og Bærum historielag.
- Lunden, Kåre 1972: *Økonomi og samfunn. Synspunkt på økonomisk historie*, Oslo.
- Lunden, Kåre 2002: *Norges landbrukshistorie*, bd II, 1350-1814, Oslo.
- Mikkelsen, Are 1996: *Byrådet i Tønsberg 1536-1660*, hovedoppgave i historie, UiO.
- Munch, Peter Andreas 1863: *Det norske Folks Historie. Anden Hovedafdeling. Unionsperioden, Anden Deel*, Christiania.
- Myking, John Ragnar 2005: *Herre over andre si jord? Norske leiglendingsvilkår i europeisk lys 1500-1800*. Kristiansand.

- Norske gardsbruk*, Vestfold fylke II, Oslo, 1947.
- Ovenstad, Olai 1948: *Militærbiografier. Den norske hærs officerer fra 18. januar 1628 til 17. mai 1814*, bd I, Norsk Slektshistorisk Forening, Oslo.
- Reksten, Erling 1985: *Krongods og kongsmenn. Jordsalg og sosial endring på Vestlandet 1650-1700*, Oslo.
- Rian, Øystein 1980: *Vestfolds historie. Grevskapstiden 1671-1821*, Vestfold fylkeskommune, [Tønsberg].
- Rian, Øystein 1981: "Svar til Rolf Fladby og Kåre Tønnesson", *HT* 60, s. 480-489, Oslo.
- Rian, Øystein 1984: "Hva og hvem var staten i Norge?", i Erling Ladewig Petersen (red.): *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser*, s. 73-97, Odense.
- Rian, Øystein 1997: *Bratsberg på 1600-tallet. Stat og samfunn i symbiose og konflikt*, Oslo.
- Sandvik, Gudmund 1965: *Prestegard og prestelønn. Studiar kring problemet eigedomsretten til dei norske prestegardane*, Oslo.
- Sars, Ernst 1912: "Udsikt over den norske Historie", *Samlede Værker*, Kristiania.
- Semningsen, Ingrid 1939: *Oslo hospitals historie*, Oslo.
- Stokke. Arv og ætt. Årsskrift for Stokke Historielag*, Stokke, 1993.
- Storm, Gustav 1880: "Annalistiske Optegnelser fra norske Lovbøger i 16de Aarhundrede", *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1. bind, s. 147-154, København.
- Tranberg, Anna og Knut Sprauten (red.) 1996: *Norsk bondeøkonomi 1650-1850*, Oslo.
- Unneberg, Sigurd H. 1961-1963: *Våle bygdebok. Første bind. Gårds- og slektshistorie*, Holmestrand (utgitt av Våle kommune).
- Unneberg, Sigurd H. 1970: *Ramnes bygdebok. Bind II. Gårds- og slektshistorie*, Gjøvik (utgitt av Ramnes kommune).
- Wasberg, Gunnar Christie og Einar Nord 1976: *Ett med sin by. Larvik kirke 300 år*, utgitt av Larvik menighetsråd.
- Weidling, Tor 1996: *Adelsøkonomi i Norge fra reformasjonstiden og fram mot 1660*, doktorgradsavhandling i historie, UiO.
- Weidling, Tor 2003: "Kven åtte jorda? En vurdering av resultater og metode i studier over jordeiendomsforhold i middelalder og tidlig nytid", *HT* 82, s. 349-379, Oslo.

Kilder**Rigsarkivet (DRA)****Rentekammeret**

Skjøtebok Q (fotokopi i NRAs safe)

Riksarkivet (NRA)**Danske kansellis skapsaker**

skap 14, pk 90

skap 15, pk 71

Diplomsamlingen

diverse dokumenter

Finansdepartementets arkiv

Aktivkontoret

Herredsbeskrivelser etter lov av 6/6-1863

bd 117: Stokke

Localia

pk 25

Prestearkiver

Oslo bispestol

Stokke prestearkiv

diverse dokumenter

Reg. og avd. arkiver 1720-1817

1. Sønnefjelske (Akershusiske) dragonregiments arkiv 1732-1819

pk 32: Legdsrulle for Totenske, Hedmarkske, Larvikse og Jarlsbergske kompanier

Rentekammeret inntil 1814 (RK)

Amtsregnskaper

Akershus stiftamt

pk 139, legg 2: Rosstjeneste og månedlig rytterhold 1675-77

Kammerkanselliet

Kongeskjøter

pk 1a (diverse skjøter) og pk 3 (skjøtebok Oa)

Lensregnskaper

Akershus len, enkelte legg
 Bratsberg len, enkelte legg
 Brunla len, enkelte legg
 Nordlandenes len, legg 42.6 og 42.7
 Tønsberg len, diverse legg

Realistisk ordnet avdeling (ROA)

Benefisert gods

pk 1: Oslo kapitels og Tønsberg prostis jordebok 1618

Folketellinger og manntall

Sogneprestenes manntall 1663-1666

bd 10: Stokke, datert 17. desember 1664

Landkommisjonen 1661

bd 11: Tønsberg len, almindelig jordebok

Matrikler og jordebøker

II Matrikler

Matrikkel etter reskript 23/1-1665

bd 19: Tønsberg len 1. del, datert 1668

Matrikkelforarbeid 1723 og prøvematrikler 1714-1721

bd 115: Jarlsberg grevskap, eksaminasjonprotokoll 1723

bd 116: Jarlsberg grevskap, matrikkelprotokoll 1723

Reviderte regnskaper

Fogderegnskaper

pk 1838-1904 (Jarlsberg grevskap 1661-1752)

Stattholderarkivet

D IX

pk 7-9 (jordebøker 1624-1626)

pk 17 (adelsjordebøker 1633-1639)

pk 20 (adelsjordebøker 1643-1648)

pk 21 (adelsjordebøker 1648-1649)

Stamhuset Jarlsberg (SJ)

Ea Hjemmelsdokumenter grevskap og stamhus

eske 0001

Kongeskjøte til Gyldenløve på grevskapet Jarlsberg 1678 (avskrift)

Skjøtte fra Gyldenløve til Wedel 12. september 1683 (avskrift)

Hd Kjøp 1687-1964

eske 0001: Diverse skjøtter

Hd Salg

eske 0008: Salg eiendom i Stokke, Ramnes, Våle og Skoger

Hf Grenseoppgang, arealberegninger og makeskifte

eske 0001: Skoger, Stokke, Andebu, Sande, Ramnes, Strømmen 1687-1730

Rea Intraderegnskaper

eske 0001: Intraderegnskaper 1683-1709

eske 0002: Intraderegnskaper 1711-1733

eske 0003: Intraderegnskaper 1741-1754

Red Besiktigelser og taksering

eske 0001

Besiktigelser og taksering 1665-1667

Stokke prestegjeld, datert 14. juni 1723

Statsarkivet Oslo (SAO)

Oslo stiftsdireksjon

G Benefisert jordegods

Gaa pk 0002a: Jordebok 1624

Gg pk 0009: Bygseldokumenter, Bragernes og Jarlsberg

K Stiftelser

Kb pk 0001: Oslo hospital 1630-1758

Kb pk 0003: Oslo hospital 1735-1737

Statsarkivet Kongsberg (SAKO)

Jarlsberg overbirkerett

Tingbok nr. 2 (1701-1708)

Jarlsberg-sorenskriveriene

Rettergang

Tingbok nr. 1-4 (1665-1666, 1672-1673 og 1679-1682)

Nordre Jarlsberg sorenskriveri

Rettergang

Tingbok nr. 1 (1682-1683), nr. 5 (1690) og nr. 16-18 (1720-1727)

Stokke sogneprestkontor

Ministerialbok nr. 1-3 (1717-1803)

Søndre Jarlsberg sorenskriveri

Rettergang

Pantebok nr. I-I - I-III (1699-1738)

Skifteprotokoll nr. 1-10 (1700-1716, 1725-1727, 1730-1766, 1778-1787)

Tingbok nr. 1-20 (1689-1692, 1697-1771)

Tønsberg byfogd

Rettergang

Skifteprotokoll nr. 1 (1696-1710)

Trykte kilder

Biskop Eysteins Jordebog (Den Røde Bog). Fortegnelse over det geistlige gods i Oslo bispedømme omkring år 1400, 1873-1879, Christiania.

Diplomatarium Norvegicum (DN), 1847-1995, bd I-XXII, Christiania/Oslo.

Helleberg, Odd Arne 2004: *Stattholderskapets jordebok over Telemark 1624*, Oslo.

Johnsen, Oscar Albert 1929: *Aktstykker til de norske stændermødernes historie 1548-1661*, bd I, Oslo.

Norske Herredags-Dombøger, 1872-1959, 1.-4. rekke, Christiania/Oslo.

Norske Rigs-Registranter, 1861-1891, bd I-XII, Christiania.

NOS B 106, Norge første folketelling 1769 1980, SSB, Oslo.

Oslo og Hamar bispedømes jordebok 1574-1577, 1929, Oslo.

Regesta Norvegica (RN) 1898-2006, bd I-VIII, Christiania/Oslo.

Riksarkivet: *Arkivregistraturar 4, Rentekammeret, Lensrekneskapar, bd I, Austlandet.*

Røgeberg, Kristin M. 2005: *Norge i 1743. Innberetninger som svar på 43 spørsmål fra*

Danske kanselli 3: Akershus stift: Buskerud, Vestfold, Telemark, Oslo, Riksarkivet/Solum forlag.

Skattematrikkelen 1647 1993, bd VI, Vestfold fylke, 2. utgave, Oslo, NLI.

Nettsider

Arkivverket <www.arkivverket.no>

DIS-Norges slektsforum <www.disnorge.no/slektsforum>

Statistisk sentralbyrå <www.ssb.no>

Vedlegg

Tabell 1: Innenbygds bønders gods i 1624, fordelt etter eiergruppe i 1649. Absolutte tall (i lpd tunge) og prosentvis fordeling.

	Prestegjeldet		Stokke sogn		Skjee sogn		Arnadal sogn	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Selveie	54	18	0	0	54	21	0	-
Innenbygds bønders gods	142	48	0	0	142	54	0	-
Utenbygds bønders gods	30	10	0	0	30	11	0	-
Bondegods totalt	226	76	0	0	226	86	0	-
Borgergods	5	2	0	0	5	2	0	-
Embetsmannsgods	0	0	0	0	0	0	0	-
Borger- og embetsmannsgods totalt	5	2	0	0	5	2	0	-
Adelsgods	65	22	33	100	32	12	0	-
Sum innenbygds bønders gods 1624	296	100	33	100	263	100	0	-

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.1-3.2.2.

Tabell 2: Innenbygds bønders gods i 1649, fordelt etter eiergruppe i 1661. Absolutte tall (i lpd tunge) og prosentvis fordeling.

	Prestegjeldet		Stokke sogn		Skjee sogn		Arnadal sogn	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Selveie	62	21	0	0	62	24	0	-
Innenbygds bønders gods	97	33	22	52	75	30	0	-
Utenbygds bønders gods	27	9	0	0	27	11	0	-
Bondegods totalt	186	63	22	52	164	65	0	-
Borgergods	53	18	20	48	33	13	0	-
Embetsmannsgods	50	17	0	0	50	20	0	-
Borger- og embetsmannsgods totalt	103	35	20	48	83	33	0	-
Adelsgods	6	2	0	1	6	2	0	-
Sum innenbygds bønders gods 1649	295	100	42	101	253	100	0	-

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.2-3.2.3.

Tabell 3: Innenbygds bønders gods i 1661, fordelt etter eiergruppe i 1675. Absolutte tall (i lpd tunge) og prosentvis fordeling.

	Prestegjeldet		Stokke sogn		Skjee sogn		Arnadal sogn	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Selveie	26	22	0	0	26	28	0	-
Innenbygds bønders gods	27	23	0	0	26	28	0	-
Utenbygds bønders gods	8	7	0	0	8	9	0	-
Bondegods totalt	61	52	0	0	60	65	0	-
Borgergods	31	27	10	46	21	23	0	-
Embetsmannsgods	23	20	12	54	12	13	0	-
Borger- og embetsmannsgods totalt	54	47	22	100	33	36	0	-
Adelsgods	0	0	0	0	0	0	0	-
Sum innenbygds bønders gods 1661	115	99	22	100	93	101	0	-

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.3-3.2.4.

Tabell 4: Utenbygds bønders gods i 1624, fordelt etter eiergruppe i 1649. Absolutte tall (i lpd tunge) og prosentvis fordeling.

	Prestegjeldet		Stokke sogn		Skjee sogn		Arnadal sogn	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Selveie	64	11	54	30	0	0	11	7
Innenbygds bønders gods	86	15	30	17	56	24	0	0
Utenbygds bønders gods	183	32	54	30	109	46	20	12
Bondegods totalt	333	58	138	77	165	70	31	19
Borgergods	37	6	10	6	27	11	0	0
Embetsmannsgods	0	0	0	0	0	0	0	0
Borger- og embetsmannsgods totalt	37	6	10	6	27	11	0	0
Adelsgods	207	36	33	18	43	18	130	81
Sum utenbygds bønders gods 1624	577	100	181	101	235	99	161	100

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.1-3.2.2.

Tabell 5: Utenbygds bønders gods i 1649, fordelt etter eiergruppe i 1661. Absolutte tall (i lpd tunge) og prosentvis fordeling.

	Prestegjeldet		Stokke sogn		Skjee sogn		Arnadal sogn	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Selveie	33	9	0	0	33	13	0	0
Innenbygds bønders gods	5	1	0	0	5	2	0	0
Utenbygds bønders gods	268	72	75	70	175	73	18	73
Bondegods totalt	306	82	75	70	213	88	18	73
Borgergods	16	4	5	5	11	5	0	0
Embetsmannsgods	12	3	2	2	11	4	0	0
Borger- og embetsmannsgods totalt	28	7	7	7	22	9	0	0
Adelsgods	38	10	25	23	7	3	6	27
Sum utenbygds bønders gods 1649	372	99	107	100	242	100	24	100

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.2-3.2.3.

Tabell 6: Utenbygds bønders gods i 1661, fordelt etter eiergruppe i 1675. Absolutte tall (i lpd tunge) og prosentvis fordeling.

	Prestegjeldet		Stokke sogn		Skjee sogn		Arnadal sogn	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Selveie	58	17	0	0	58	25	0	-
Innenbygds bønders gods	0	0	0	0	0	0	0	-
Utenbygds bønders gods	110	33	0	0	90	38	21	100
Bondegods totalt	168	50	0	0	148	63	21	100
Borgergods	38	11	7	9	30	13	0	-
Embetsmannsgods	92	27	72	91	20	9	0	-
Borger- og embetsmannsgods totalt	130	38	79	100	50	22	0	-
Adelsgods	37	11	0	0	37	16	0	-
Sum utenbygds bønders gods 1661	335	99	79	100	235	101	21	100

Kilder: Se fotnotene til delkapitlene 3.2.3-3.2.4.